

Een verkennend kwalitatief onderzoek naar klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtsketen

Kees van den Bos
Lisa Ansems
Marie-Jeanne Schiffelers
Senna Kerssies
Joep Lindeman

m.m.v. Clara Bovens, Lotte Manshanden, Florianne Peters van Neijenhof en Linde Verhoeven

Universiteit Utrecht
Mei 2021

COLOFON

Titel: Een verkennend kwalitatief onderzoek naar klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen

Auteurs: Kees van den Bos, Lisa Ansems, Marie-Jeanne Schiffelers, Senna Kerssies en Joep Lindeman
Met medewerking van Clara Bovens, Lotte Manshanden, Florianne Peters van Neijenhof en Linde Verhoeven

Opdrachtgever: Afdeling Extern Wetenschappelijk Beleidsonderzoek van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC)

Utrecht, mei 2021

© 2021 Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum. Auteursrechten voorbehouden. Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale verwerking of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het WODC.

Inhoudsopgave

Samenvatting	7
Summary	12
1. Inleiding	17
Aanleiding	18
Doel en onderzoeksvragen	19
Opbouw rapport	20
2. Onderzoeksmethoden	21
Inleiding	21
Literatuuronderzoek, verkennende interviews en focusgroep	21
Aanvullend literatuuronderzoek	23
Verdiepende focusgroepen en interviews	24
Voorbehoud	26
3. Wat is het?	27
Inleiding	27
Definitie klassenjustitie	28
<i>Illegitiem</i>	29
<i>Benadeling en bevoordeling</i>	31
<i>Bewust en onbewust</i>	32
<i>Systematisch en incidenteel</i>	33
<i>Direct en indirect</i>	34
<i>Klasse</i>	35
Afbakening van het onderzoek	40
<i>Strafrechtspleging</i>	40
Overige rechtsgebieden	42
Verdachten en veroordeelden	42
Nederlandse strafrechterketen	42
Conclusies	44

	4
4. Komt het voor?	46
Inleiding	46
<i>Voorbehoud</i>	46
Verschijningsvormen	46
<i>Wet- en regelgeving</i>	46
<i>Voorfase</i>	48
Etnisch profileren	50
Hotspot policing en predictive policing	51
<i>Opsporing en (niet-)vervolging</i>	52
Staandehouding en aanhouding	52
Transactiepraktijk	53
Zelfonderzoek door verdachte ondernemingen	60
Beslissingen omtrent inverzekeringstelling en voorlopige hechtenis	61
Etniciteit	62
Sekse	62
<i>Berechting</i>	63
<i>Executiefase</i>	69
<i>Rechtsbijstand</i>	70
Conclusies	71
5. Hoe vaak komt het voor?	74
Inleiding	74
Literatuur	74
Focusgroepgesprekken en interviews	75
Conclusies	77
6. Waardoor komt het?	78
Inleiding	78
Mogelijke verklaringen	78
<i>Productie en capaciteit</i>	78
<i>Discretionaire ruimte</i>	79

<i>Vooroordelen, stereotypen en discriminatie</i>	80
<i>Communicatie, kennis en herkenning</i>	82
<i>Risicotaxatie-instrumenten</i>	84
<i>Praktische onmogelijkheden</i>	85
<i>Kleine wereld</i>	86
<i>Grote belangen</i>	86
<i>Verantwoording en controle</i>	87
<i>Politieke afhankelijkheid</i>	87
Conclusies	88
7. Reflecties van enkele kritische burgers	90
Inleiding	90
<i>Voorbehoud</i>	90
Wat wordt verstaan onder klassenjustitie?	91
<i>Aangedragen casuïstiek</i>	93
Komt het incidenteel of systematisch voor?	95
Welke verklaringen worden gegeven voor klassenjustitie?	95
Conclusies	97
8. Conclusies en aanbevelingen	99
Inleiding	99
Conclusies	99
<i>Wat is klassenjustitie?</i>	99
<i>Komt klassenjustitie voor in de Nederlandse strafrechtketen?</i>	100
<i>Hoe vaak komt klassenjustitie voor in de Nederlandse strafrechtketen?</i>	101
<i>Wat zijn verklaringen voor klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland?</i>	101
<i>Wat vinden de geïnterviewde kritische burgers ervan?</i>	102
Suggesties voor vervolgonderzoek	103
Aanbevelingen	104
Bijlagen	106
1. Begeleidingscommissie	107

2. Respondenten	108
3. Topic list verkennende interviews	110
4. Topic list verkennende focusgroep	111
5. Topic list verdiepende interviews	113
6. Topic list verdiepende focusgroepen	115
7. Zoekproces literatuuronderzoek	117
Literatuur	119
Wetenschappelijke literatuur	119
Jurisprudentie	126
Tweede Kamermotie	126

Samenvatting

Dit rapport doet verslag van onderzoek naar klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen. De concrete aanleiding voor het onderzoek is gelegen in de Tweede Kamermotie van Van Nispen (TK 2018/2019, 35 000 VI, nr. 53). In deze motie werd gevraagd om een onafhankelijk onderzoek naar klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen, nu het laatste systematische onderzoek hiernaar meer dan 20 jaar geleden plaatsvond (Rovers, 1999).

In het hier gerapporteerde onderzoek staan de volgende vier vragen centraal: Wat is klassenjustitie? Komt het in de Nederlandse strafrechtketen voor? Zo ja, hoe vaak komt het voor? En waardoor komt het? In het rapport ligt de nadruk op het beantwoorden van de eerste vraag. Het door ons uitgevoerde kwalitatieve onderzoek leent zich namelijk bij uitstek voor het beantwoorden van de vraag wat kan worden verstaan onder klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland.

Het onderzoek bestond uit het bestuderen van de wetenschappelijke en aanpalende literatuur van de laatste 20 jaar. Ook hielden we interviews en focusgroepgesprekken met 45 personen die beroepshalve betrokken zijn bij de strafrechtketen in Nederland (vanuit de wetenschap, advocatuur, Openbaar Ministerie (inclusief Functioneel Parket), Politie (inclusief FIOD), Rechtspraak en Reclassering). Tevens voerden we een tweetal interviews met twee kritische burgers en een focusgroepgesprek met vijf kritische burgers. Het gaat hierbij om ervaringsdeskundigen en kritische volgers van casussen die de associatie met klassenjustitie oproepen.

De kwalitatieve onderzoeksmethode hindert het trekken van harde conclusies over de prevalentievragen, vandaar dat de nadruk in dit rapport ligt op het uitgebreid verkennen wat klassenjustitie in de strafrechtketen anno 2021 behelst. Het rapport geeft hierbij een rijk beeld van mogelijke verschijningsvormen van klassenjustitie en van de mogelijke oorzaken.

Wij constateren dat in de afgelopen 20 jaar het onderwerp van klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland zeker niet aan belang heeft ingeboet. Het onderwerp keert regelmatig terug in het maatschappelijke debat (zoals onder meer blijkend uit de stukken die wij vonden bij het bestuderen van recente mediaberichten), het vormt samen met aanpalende thema's onderwerp van de wetenschappelijke en grijze literatuur, en het bleek te leven bij de respondenten die wij spraken in de interviews en focusgroepgesprekken. Ook nemen wij waar dat er in de tussentijd veel vragen over het onderwerp zijn opgeworpen. Dit verkennende rapport biedt enkele antwoorden, in het bijzonder op de vraag wat er anno 2021 onder klassenjustitie moet worden verstaan. Het rapport geeft ook aan waar nader onderzoek uitsluitsel over moet geven.

Wat is klassenjustitie?

Een belangrijk doel van dit rapport betreft het definiëren van klassenjustitie. Op basis van literatuuronderzoek, interviews en focusgroepgesprekken met personen die werkzaam zijn in diverse onderdelen van de strafrechtketen, en aansluitend bij wat er leeft onder burgers en hoe het begrip in het alledaags taalgebruik wordt gehanteerd, komen we in dit rapport tot de volgende definitie van de term klassenjustitie:

Klassenjustitie is selectieve rechtspleging die iemand illegitiem benadeelt wanneer die persoon niet tot de heersende klasse behoort en illegitiem bevoordeelt wanneer die persoon wel tot de heersende klasse behoort. Deze vormen van benadeling of bevoordeling kunnen illegitiem zijn op grond van het recht en/of door burgers als illegitiem worden ervaren. Vormen van bevoordelende en benadelende klassenjustitie kunnen zowel op directe als indirecte en zowel op bewuste als onbewuste wijze tot stand komen en kunnen systematisch of incidenteel van aard zijn.

Klassenjustitie duidt in dit rapport dus op illegitieme vormen van selectiviteit in het strafrecht die op verschillende manieren (direct of indirect, bewust of onbewust) tot stand kunnen komen en die systematisch of incidenteel van aard kunnen zijn. In de definitie omvat klassenjustitie illegitieme benadeling van mensen die niet tot de heersende klasse behoren. Klassenjustitie omvat ook illegitieme bevoordeling van de heersende klasse. Met het begrip “heersende klasse” sluiten wij aan bij de betekenis die de term “klassenjustitie” blijkt de Van Dale in het normaal spraakgebruik heeft. In toekomstig onderzoek kan een nadere onderverdeling worden gemaakt door bijvoorbeeld te kijken naar mogelijke bevoordeling van personen uit de middengroepen ten opzichte van personen uit het precariaat. In dit rapport wordt dit onderscheid niet gemaakt.

Legitimiteit speelt een belangrijke rol in deze definitie en is een van de toegevoegde waarden van dit rapport. Hier dient de discussie zich naar onze mening op toe te spitsen: wat vinden wij als Nederlandse samenleving wel of niet legitiem? Het gaat hierbij dus om *ervaren* legitimiteit. In ons onderzoek hebben we onderzoeksdeelnemers gevraagd of zij bepaalde (door hen aangedragen) vormen van selectiviteit wel of niet legitiem vinden. We richtten ons daarbij niet uitsluitend op bepaalde verschijningsvormen van mogelijke klassenjustitie (zoals schikkingen met ondernemingen of banken), maar hielden de blik breed.

De meeste respondenten die beroepshalve bij de strafrechtketen in Nederland betrokken zijn, konden zich goed vinden in de definitie die in dit rapport is opgesteld. De enkele kritische burgers die wij spraken hanteerden gewoonlijk een eenvoudiger definitie van het begrip klassenjustitie, kort samengevat als "de hoge heren worden ontzien". Dit is een belangrijk onderdeel van onze definitie van klassenjustitie, maar deze groep legt hier meer rechttoe rechtaan de nadruk op.

Prevalentie: komt klassenjustitie (vaak) voor?

Het hier gerapporteerde onderzoek maakt, in aanvulling op het literatuuronderzoek, gebruik van kwalitatieve onderzoeksmethoden. Deze methoden lenen zich bij uitstek voor het exploreren welke opvattingen over klassenjustitie leven bij diverse betrokkenen, en welke verklaringen voor klassenjustitie worden gegeven.

Met de kwalitatieve onderzoeksmethoden waar wij hier gebruik van maken kan ook worden nagegaan wat de mening is van onze respondenten over of en hoe vaak klassenjustitie voorkomt in de strafrechtketen in Nederland. Voor het nauwkeurig beantwoorden van dergelijke prevalentievragen is precies kwantitatief onderzoek nodig, ook omdat onze onderzoeksdeelnemers niet noodzakelijkerwijs representatief zijn voor de onderzochte populaties. Wel levert dit rapport interessante, zij het tentatieve, suggesties op over de vragen of klassenjustitie voorkomt in de Nederlandse strafrechtketen en, zo ja, hoe vaak.

Verschillende respondenten die als professional betrokken zijn bij de strafrechtketen gaven aan aanwijzingen te zien voor verschillende onbewuste vormen van selectiviteit zoals hierboven gedefinieerd. Het gaat dan bijvoorbeeld bij rechters om beperkte herkenning in (de leefwereld van) verdachten, wat kan leiden tot een strengere rechterlijke uitspraak.

Een andere associatie die de term klassenjustitie bij veel professionals opriep was etnisch profileren en andere vormen van benadeling van (potentiële) justitiabelen met een migratieachtergrond, zowel in de voorfase (waarin nog geen sprake is van een strafrechtelijke verdenking) als in de fasen van opsporing, vervolging, berechting en executie. Onbewuste vooroordelen en stereotypen kunnen hierbij een rol spelen, bijvoorbeeld wanneer justitie-actoren in het justitieel proces zogenoemde discretionaire ruimte hebben bij het nemen van beslissingen. Ook in de literatuur wordt gewezen op het vóórkomen van etnisch profileren (en andere vormen van benadeling van personen met een migratieachtergrond), zij het dat het vaak lastig is vast te stellen hoe vaak dit zich precies voordoet.

Daarnaast geven de professionals die wij spraken aan aanwijzingen te zien voor vormen van selectiviteit die als legitiem kunnen worden gezien of waarbij discussie mogelijk is over de vraag of het legitieme selectiviteit betreft. Het gaat dan bijvoorbeeld om het bij de straftoemeting rekening houden door rechters met persoonlijke omstandigheden van verdachten, waardoor bijvoorbeeld personen met een baan worden bevoordeeld ten opzichte van personen zonder baan. Een overweging hierbij kan bijvoorbeeld zijn dat de verdachte bij oplegging van een vrijheidsstraf zijn baan verliest.

Het gaat hierbij ook om het inschatten van het recidiverisico van een verdachte, waarbij bepaalde factoren worden meegewogen die te maken hebben met klasse: dit kan leiden tot benadeling van personen uit lagere klassen, maar kan als legitiem worden gezien met het oog op de preventieve doelstelling van het strafrecht.

Met betrekking tot transacties met ondernemingen en instellingen zoals banken komen uit ons onderzoek verschillende opvattingen naar voren over de legitimiteit daarvan. Als verklaring wordt onder andere gewezen op de beperkte opsporings- en zittingscapaciteit, wat kan worden gecontrasteerd met gemakkelijk op te sporen en te vervolgen criminaliteit die vaker wordt gepleegd door personen uit lagere klassen.

De kritische burgers die wij spraken zijn duidelijk van mening dat klassenjustitie (in de zin van bevoordeling van personen uit de heersende klasse) in de strafrechtketen in Nederland voorkomt. Sommigen merkten daarbij op dat klassenjustitie heel moeilijk te bewijzen is, maar wel aannemelijk lijkt. Enkele van deze burgerrespondenten geven aan dat de incidenten die zij hebben ervaren te vaak voorkomen om slechts incidenten te zijn en menen dat klassenjustitie met enige regelmaat of zelfs systematisch voorkomt. Andere burgers, die ook heel indringende ervaringen hebben, lijken terughoudender om te concluderen dat klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland zich systematisch in plaats van incidenteel voordoet. De door ons gesproken professionals herkennen het beeld dat klassenjustitie met enige regelmaat of zelfs systematisch voorkomt niet, al sluit een enkeling niet uit dat het zich incidenteel of zelfs regelmatig voordoet in bijna alle onderdelen van de strafrechtketen.

Belangrijk om op te merken is dat selectiviteit an sich in de strafrechtketen vaak wordt geobserveerd, maar dat hierbij niet zomaar geconcludeerd kan worden dat het illegitieme selectiviteit, en daarmee klassenjustitie, betreft. Onze kwalitatieve onderzoeksmethoden staan het niet toe om met zekerheid

vast te stellen dat er sprake is van illegitieme selectiviteit en dus van klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen. Vervolgonderzoek is hiertoe aangewezen.

Concluderend, in dit rapport worden situaties besproken die de aandacht vragen omdat (a) we als Nederlandse samenleving willen voorkomen dat ze optreden in onze strafrechtketen (immers, elk geval is er een te veel), (b) ze onbedoelde ongewenste gevolgen kunnen hebben, of (c) ze wel degelijk kunnen wijzen op klassenjustitie in de vorm van illegitieme selectiviteit.

Wat zijn verklaringen voor klassenjustitie?

In het hier gerapporteerde literatuuronderzoek, de individuele interviews en de focusgroepen hebben we ook mogelijke verklaringen voor klassenjustitie geïnventariseerd. Dit betreft ten eerste verklaringen die wijzen op beperkingen qua capaciteit en op een relatief grote discretionaire ruimte in bepaalde fase van het strafproces. Ook de rol van vooroordelen, stereotypen en discriminatie vormt volgens zowel de literatuur als respondenten een belangrijke verklaring. Moeizame communicatie met bepaalde groepen verdachten evenals kennis over en herkenning in de leefwereld van verdachten spelen tevens een rol. Andere verklaringen staan stil bij de aandachtspunten van risicotaxatie-instrumenten. Ook wordt gewezen op praktische onmogelijkheden waarbij standaardpraktijken voor ongelijkheid kunnen zorgen (zoals het niet opleggen van taakstraffen aan niet-Nederlandstaligen) en de relatief kleine wereld waarin professionals elkaar en elkaars manier van kijken goed kennen. De rol van grote belangen en processen omtrent verantwoording en controle wordt ook besproken. Ten slotte werd door sommige respondenten stilgestaan bij het alert zijn op een mogelijke rol van politieke afhankelijkheid van justitie-actoren.

Het is nuttig om verklaringen voor klassenjustitie in de strafrechtketen voortaan te onderscheiden in cognitieve verklaringen, motivationele verklaringen en verklaringen op systeemniveau. Cognitieve verklaringen voor klassenjustitie wijzen op denkprocessen van mensen. Deze verklaringen komen bijvoorbeeld naar voren in opmerkingen van respondenten over vooroordelen, stereotypen en discriminatie. Dit speelt ook een rol in het wel/niet herkennen van overwegingen en de leefwereld van verdachten. Motivationele verklaringen wijzen vaker op bewuste, gemotiveerde selectiviteit. Verklaringen op systeemniveau hebben betrekking op het strafrechtelijk systeem. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan capaciteitsgebrek en praktische onmogelijkheden in het kader van de strafoplegging.

In discussies over klassenjustitie worden cognitieve, motivationele en systeemverklaringen vaak door elkaar gebruikt. Dit kan leiden tot onzuivere analyses. Het scherp uit elkaar gaan houden van cognitieve, motivationele en systeemverklaringen bevordert een helderder communicatie en maakt een scherpere analyse van klassenjustitie mogelijk. Toekomstig beleid, onderzoek, en discussies over klassenjustitie kan hier haar voordeel mee doen.

Tot slot

Wij constateren dat in de afgelopen 20 jaar het onderwerp van klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland zeker niet minder relevant is geworden. Dit rapport biedt verkennende antwoorden op de vragen wat klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen anno 2021 behelst, of het voorkomt, hoe vaak het voorkomt, en wat mogelijke oorzaken of verklaringen zijn.

Samenvattend hebben we in dit onderzoek op basis van de relevante literatuur en kwalitatieve data verschillende aanwijzingen gevonden voor selectiviteit in verschillende onderdelen van de Nederlandse strafrechtketen. Het is belangrijk daarbij op te merken dat deze selectiviteit niet zonder meer illegitiem wordt gevonden (en dus niet altijd klassenjustitie betreft), vaak onbewust plaatsvindt, en dat het vaak lastig is vast te stellen hoe vaak dit zich voordoet. Kwantitatief onderzoek kan in dit opzicht nadere inzichten bieden (door bijvoorbeeld gecontroleerd experimenteel onderzoek hiernaar te verrichten of representatieve, kwantitatieve data uit de strafrechtketen aan een nauwkeurige analyse te onderwerpen).

De bijdrage van dit rapport zit met name in de verkenning van het concept klassenjustitie, het verzamelen van de verschillende verschijningsvormen en het inventariseren van de geopperde verklaringen. Het betreft nadrukkelijk een verkennend onderzoek. De suggestie uit literatuur en onderzoek is dat er in de Nederlandse strafrechtketen aanwijzingen voor klassenjustitie lijken te zijn. Waar en hoe zich dat manifesteert verdient meer aandacht in onderzoek en praktijk, dat maakt dit onderzoek duidelijk.

Dit rapport doet niet aan waarheidsvinding en de onderzoeksdeelnemers zijn niet noodzakelijkerwijs representatief voor wat er leeft onder andere professionals of Nederlandse burgers. Het rapport bespreekt deze aandachtspunten openlijk en sluit af met suggesties voor vervolgonderzoek en aanbevelingen.

Hierboven werden reeds als suggesties voor vervolgonderzoek genoemd het nader uitsplitsen van het begrip “klasse”, het hanteren van kwantitatieve onderzoeksmethoden om prevalentievragen nauwkeurig te kunnen beantwoorden, en het onderscheiden van cognitieve, motivationele en systeemverklaringen voor klassenjustitie. Daarnaast is nader normatief en empirisch onderzoek naar het begrip “illegitimitéit” in relatie tot klassenjustitie aangewezen. Verder verdient het aanbeveling om in toekomstig onderzoek aan waarheidsvinding te doen door reconstructie van dossiers en andere informatie, en dient vervolgonderzoek gericht te zijn op representativiteit. Toekomstig onderzoek zou bovendien, in aanvulling op de hier gepresenteerde brede kwalitatieve verkenning van het fenomeen klassenjustitie, dieper kunnen ingaan op concrete beslismomenten en praktijken in de strafrechtketen om na te gaan of en waar er daarbij sprake is van illegitieme selectiviteit. Deze en andere suggesties voor vervolgonderzoek worden in het rapport besproken.

Ten slotte gaan we in op de diverse aanbevelingen die we naar aanleiding van onze bevindingen doen. Deze zien onder meer op het belang van aandacht voor mogelijke klassenjustitie en op het uit elkaar houden van verschillende begrippen, en onderdelen daarvan, om zodoende een helderder communicatie (in beleid, onderzoek en maatschappelijke debatten) en scherpere analyse van klassenjustitie mogelijk te maken. Daarnaast dient de focus in beleid, onderzoek en maatschappelijk debat gericht te zijn op de vraag wat wel en niet legitiem handelen is. Aangezien klassenjustitie zoals hier gedefinieerd verder ook onbewuste en indirecte (incidentele) vormen van selectiviteit kan betreffen, die desalniettemin de aandacht behoeven, dienen organisaties zich hiervan bewust te zijn en hun personeel hier attent op te (blijven) maken. Bewustwording van mogelijke klassenjustitie (en de verschillende onderdelen daarvan) is hierbij misschien wel de belangrijkste aanbeveling. Het zich bewust zijn van, nadenken over, attent zijn op, menselijke en systemische processen die ongewenst zijn maar zich toch voor kunnen doen, kan een belangrijke rol spelen bij het voorkómen van klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen.

Summary

An Exploratory, Qualitative Study on Class Justice in the Dutch Criminal Justice System

This report addresses research on class justice in the Dutch criminal justice system. The specific origin of this research goes back to a motion of Van Nispen in the Dutch House of Representatives (TK 2018/2019, 35 000 VI, nr. 53). In this motion, an independent study on class justice in the Dutch criminal justice system was requested, because the last systematic study about this topic was conducted over 20 years ago (Rovers, 1999).

The study reported here focuses on four central questions: What is class justice? Does it occur in the Dutch criminal justice system? If so, how frequently does it occur? And what causes it? In this report, the emphasis lies on answering the first question, as the qualitative study we conducted is particularly well-suited for answering the question about what class justice in the Dutch criminal justice system entails.

The research consisted of studying scientific and adjoining literature of the last 20 years. We also held interviews and focus group discussions with 45 people who are professionally involved in the Dutch criminal justice system (from science, advocacy, the Public Prosecution Service (including the National Office for Serious Fraud, Environmental Crime and Asset Confiscation), the Police (including the Fiscal Intelligence and Investigation Service), the Judiciary, and the Probation Service). We also conducted interviews with two critical citizens, and a focus group discussion with five critical citizens. This involves experts by experience and critical people who keep track of cases that lead to associations with class justice.

This report focuses on an elaborate exploration of what class justice in the criminal justice system encompasses anno 2021. To this end, the report provides a rich view of potential forms and causes of class justice. The qualitative research method hampers drawing hard conclusions about the questions on prevalence.

We ascertain that the topic of class justice in the Dutch criminal justice system has certainly not lost its importance over the last 20 years. The topic regularly returns in the public debate (indicated, for example, by recent media reports we encountered in our research project), it is discussed in scientific and grey literature (together with adjacent themes), and it turned out to be a vivid topic of discussion amongst the participants whom we interviewed and who were involved in our focus group discussions. We also observe that many questions on this topic have arisen in the meantime. This exploratory report offers some of the answers to these questions, particularly to the question how we should conceive of class justice in 2021. This report also indicates which issues remain for further research.

What is class justice?

Defining class justice is an important goal of this report. Based on our literature review, interviews and focus group discussions with people working in diverse parts of the criminal justice system, and in line with how this construct is used in everyday language, we arrived at the following definition of the term class justice in this report:

Class justice is the selective administration of justice that illegitimately disadvantages someone when this person does not belong to the ruling class, and illegitimately advantages someone when this person does belong to the ruling class. These forms of disadvantages and advantages can be illegitimate on grounds of the law and/or be experienced as illegitimate by citizens. Forms of advantaging and disadvantaging class justice can occur in both direct and indirect ways, in both conscious and unconscious manners, and can be both systematic and incidental in nature.

In this report, class justice thus indicates illegitimate forms of selectivity in criminal justice that occur in different forms (directly or indirectly, consciously or unconsciously), and can be systematic or incidental in nature. In this definition, class justice includes illegitimate disadvantaging of people that do not belong to the ruling class. Class justice also includes illegitimate advantaging of the ruling class. With the term “ruling class” we follow the definition of the term “class justice” as it is used in daily language according to Dutch dictionary ‘Van Dale’. In future research, further nuances can be included, for example by looking at potential advantages for people from middle class groups, compared to those from the precariat. This distinction is not made in this report.

Legitimacy plays an important role in our definition and is one of the added values of this report. In our opinion, the discussion should focus on what we as Dutch society think is legitimate or not. This issue thus concerns *experienced* legitimacy. In our study, we asked the participants whether or not they found certain forms of selectivity (that were brought up by them) legitimate. In doing so, we did not solely focus on certain forms of potential class justice (such as settlements with companies or banks), but we kept a broad perspective.

Most respondents that are professionally involved in the Dutch criminal justice system agreed with the definition that was used in this report. The few critical citizens that we spoke to normally used a simpler definition of the term class justice, briefly summarized as ‘the big boys are spared’. This is an important part of our definition of class justice, but is more straightforwardly emphasized by this group.

Prevalence: does class justice occur (frequently)?

The research reported here uses qualitative research methods in addition to the literature study. These methods are particularly well-suited for exploring the views on class justice of various stakeholders, and for exploring which explanations are given for class justice.

The qualitative research methods we used can also examine respondents’ views on whether and how frequently class justice occurs in the Dutch criminal justice system. To answer such questions about prevalence in an accurate manner, quantitative research is needed, also because our participants are not necessarily representative for the populations studied. This report does yield interesting, albeit tentative, suggestions on the issue of whether class justice occurs in the Dutch criminal justice system, and, if so, how frequently.

Multiple respondents who are professionally involved in the criminal justice system pointed out that they see indications of various unconscious forms of selectivity, as previously defined. This concerns, for example, limited recognition by judges in (the world of) defendants, which can lead to a stricter judicial decision.

Another association which the term class justice evoked in many professionals was ethnic profiling and other forms of disadvantaging of (potential) litigants with a migration background. This occurred both in the preliminary stage (in which there is not yet a criminal suspicion) and in the phases of investigation, prosecution, adjudication, and execution. Unconscious prejudices and stereotypes can play a role here, for example when legal actors have discretion in taking decisions. The literature we inspected also pointed to the occurrence of ethnic profiling and other forms of disadvantaging people with a migration background, although it is often difficult to determine how frequently this occurs exactly.

In addition, the professionals we spoke to also pointed out that they see indications for forms of selectivity that can be seen as legitimate, or on which a discussion is possible about the question whether it concerns legitimate selectivity. This concerns, for example, judges who take personal circumstances into account when sentencing defendants, due to which for example people with a job can be advantaged compared to people without a job. For instance, a relevant consideration in this respect can be that the defendant will lose his/her job when a prison sentence is imposed.

This also concerns estimating the risk of recidivism of a suspect, in which certain factors that have to do with class are taken into account. This can lead to disadvantaging people from lower classes, but can also be perceived as legitimate when thinking of the preventive goal of criminal justice.

Our findings reveal differing perceptions regarding the legitimacy of transactions with companies and institutions such as banks. One of the explanations is the limited capacity to conduct investigations and hold court hearings, which can be contrasted with crimes that is easy to investigate and prosecute, which are more frequently committed by people from lower classes.

The critical citizens we spoke to are clearly of the opinion that class justice (in the sense of advantaging people from the ruling class) occurs in the Dutch criminal justice system. Some point out that class justice is very hard to prove, but does seem plausible. Some of these citizen-respondents indicated that the incidents that they experienced occur too frequently to just be incidents. They think that class justice occurs regularly or even systematically. Other citizens, who also have very invasive experiences, seem to be more reluctant in concluding that class justice in the Dutch criminal justice system occurs systematically instead of incidentally. The professionals whom we spoke to do not recognize that class justice occurs regularly or even systematically, although a few do not rule out that it occurs incidentally or even regularly in almost all aspects of the criminal justice system.

It is important to notice that selectivity in itself is frequently observed in the criminal justice system, but that it cannot be concluded that this concerns illegitimate selectivity, and thereby class justice. Our qualitative research methods do not allow for establishing illegitimate selectivity, and thereby class justice in the Dutch criminal justice system, with certainty. This should be studied in further research.

To conclude, this report discusses situations that require attention because (a) we as the Dutch society want to prevent their occurrence in the criminal justice system (after all, every case is one too many), (b) they can have unintended and undesirable consequences, or (c) they can indeed indicate class justice in the form of illegitimate selectivity.

What are the explanations for class justice?

Based on our literature review, individual interviews and focus group discussions, we also gathered potential explanations for class justice. This firstly concerns explanations that point to limitations regarding capacity and to relatively much room for discretion in certain phases of the criminal justice process. The role of prejudices, stereotypes and discrimination also forms an important explanation according to both the literature and the respondents. Both difficult communication with certain groups of suspects and knowledge about and recognition in the world of the suspects also play a role. Other explanations zoom in on issues regarding risk-assessment instruments. Practical impossibilities, where standard practices can increase inequality (such as not imposing community service on those who do not speak Dutch), and the relatively small world in which professionals know each other and each other's perceptions well, are pointed out as well. The role of major interests and processes regarding accountability and control is also discussed. Lastly, some respondents reflected on being alert to a potential role of political dependence of legal actors.

It is useful to start dividing explanations of class justice in the criminal justice system into cognitive explanations, motivational explanations and explanations on a system level. Cognitive explanations for class justice point at thought processes of people. These explanations emerge, for example, in comments of respondents about prejudices, stereotypes and discrimination. This also plays a role in (not) recognizing the considerations of and world in which the suspects live. Motivational explanations more frequently point at conscious and motivated selectivity. Explanations on a system level concern the criminal justice system. This relates, for example, to the limited capacity and practical impossibilities with regards to prosecution and sentencing.

Cognitive, motivational and system explanations are frequently used in an intertwined way in discussions on class justice. This can lead to inaccurate analyses. Keeping cognitive, motivational and system explanations strictly apart promotes clear communication and makes a keen analysis of class justice possible. Future policy, research and discussions on class justice can profit from this.

To conclude

We ascertain that the topic of class justice in the Dutch criminal justice system has certainly not become less relevant over the last 20 years. This report provides exploratory answers to the questions what class justice in the Dutch criminal justice system entails anno 2021, whether it occurs, how frequently it occurs and what its potential causes or explanations might be.

To summarize, based on the relevant literature and qualitative data, this study found multiple indications for selectivity in various parts of the Dutch criminal justice system. It is important to take into account that this selectivity is not always perceived as illegitimate (and thus does not always

concern class justice), frequently takes place unconsciously, and that it is often difficult to determine how frequently it occurs. Quantitative research can provide further insights on this (for example by conducting controlled experimental studies on this topic, or subject representative quantitative data from the criminal justice system to an accurate analysis).

The contribution of this report lies mainly in the exploration of the concept of class justice, the collection of the different forms in which it occurs, and in the inventory made of the suggested explanations of class justice. We note explicitly that our study is exploratory in nature. Based on the literature and research there seem to be indications of class justice in the Dutch criminal justice system. This study clarifies that more focus in research and practice is needed on where and how this occurs.

This report does not engage in truth-finding and the participants are not necessarily representative for the perspectives of other professionals or Dutch citizens. This report discusses these issues openly and finishes with suggestions for further research and recommendations.

Further breaking down the term “class”, using quantitative research methods to accurately answer questions on prevalence, and making distinctions between cognitive, motivational and system explanations for class justice have yet above been mentioned as suggestions for further research. In addition, further normative and empirical research on the term “illegitimacy” in relation to class justice is warranted. Furthermore, it would be recommendable for future research to engage in truth finding by reconstructing files and other information. Further research should focus on representativeness as well. Further research should also, in addition to the broad qualitative exploration of the phenomenon of class justice presented here, dig deeper into concrete moments of decision making and practices in the criminal justice system to examine whether and where illegitimate selectivity occurs. These and other suggestions for further research are discussed in the report.

Lastly, we discuss various recommendations that are based on our findings. These include the importance of attention for potential class justice, and keeping different terms and their components apart in order to be able to communicate more clearly (in policy, research, and public debates) and to facilitate sharper analyses of class justice. In addition, policy, research and public debate should focus on the question what is (or is not) legitimate behavior. Class justice as defined here can also concern unconscious and indirect (incidental) forms of selectivity, that nonetheless require attention. Organizations should be aware of this and should (continue to) draw attention to this amongst their personnel. Awareness of potential class justice (and its different components) might be the most important recommendation in this regard. Being aware of, thinking about and being alert to human and systemic processes that are undesirable but can still occur, can play an important role in preventing class justice in the Dutch criminal justice system.

1. Inleiding

Dit rapport onderzoekt klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland. Daarbij gaan we in op vragen zoals: Wat moet worden verstaan onder klassenjustitie? Komt het voor in de strafrechtketen in Nederland? Hoe vaak komt het voor? Waardoor komt het? Wat leert ons de recente literatuur van de laatste 20 jaar? Wat vinden personen die beroepshalve bij de strafrechtketen in Nederland betrokken zijn hiervan? En wat is de mening van enkele kritische burgers hierover?

Wanneer klassenjustitie zich in een land voordoet, kan dit het vertrouwen in de rechtsstaat en rechtspraak in dat land verkleinen en wantrouwen en onvrede vergroten (Boutellier & Lunneman, 2007). En wanneer personen zelf ongelijke behandeling in de vorm van discriminatie ervaren, kan dit leiden tot verminderd institutioneel vertrouwen, bijvoorbeeld in rechters en de politie (Andriessen e.a., 2015). Het is dus zaak om met regelmaat onderzoek te doen naar mogelijke vormen van klassenjustitie, bijvoorbeeld in de strafrechtketen in Nederland. Gesteld kan worden dat dergelijk onderzoek in het bijzonder van belang is in het huidige tijdsgewricht, waarbij er veel aandacht is voor ongelijke behandeling van burgers door belangrijke justitie-actoren¹ en vertrouwen in de rechtspraak, waaronder het strafrecht, onze aandacht behoeft.²

Dat klassenjustitie een maatschappelijk relevant thema betreft, blijkt onder meer uit het feit dat de term met enige regelmaat terugkeert in het maatschappelijke en politieke debat. Dit is te zien in de mediaberichten en parlementaire stukken die in Nederland zijn gepubliceerd tussen juni 2017 en juni 2020 en die door ons in het kader van dit rapport zijn doorzocht op de term “klassenjustitie” (zie Bijlage 7 voor de wijze waarop we deze media doorzocht hebben). Veel mediaberichten gaan over een van de volgende drie onderwerpen: (1) de gesubsidieerde rechtsbijstand, (2) vervolging en berechting van financieel-economische misdrijven, en (3) een aantal specifieke zaken en schandalen.

Met name in de media komt een aantal specifieke zaken en schandalen aan bod die in verband worden gebracht met klassenjustitie, waarbij het vaak gaat om politici of personen uit het bedrijfsleven die de hand boven het hoofd zou worden gehouden. In zowel de media als het politieke debat wordt kritiek geuit op de bezuinigingen op de rechtsbijstand en de door de minister voor Rechtsbescherming voorgenomen herziening van het systeem van gefinancierde rechtsbijstand, die de toegang tot het recht voor minder vermogende personen zou belemmeren.

Wat betreft de vervolging en berechting van financieel-economische misdrijven is een veelgehoord kritiekpunt dat bedrijven in staat zouden worden gesteld strafvervolging af te kopen, terwijl burgers strafrechtelijk hard worden aangepakt. In dit verband wordt bijvoorbeeld de aanpak van fraude binnen het bedrijfsleven, die veelal uitmondt in (hoge) transacties, gecontrasteerd met de aanpak van bijstandsfraude, waarbij burgers vaak zwaar zouden worden gestraft. Zoals hieronder toegelicht vormt deze perceptie, en in het bijzonder de transactie die in 2018 met de ING-bank werd gesloten, de concrete aanleiding voor dit rapport.

¹ In ons rapport heeft de term “justitie-actor” betrekking op alle mogelijke actoren binnen verschillende onderdelen van de strafrechtketen. De term kan zowel individuen betreffen (zoals wetgevende functionarissen, politieagenten, officieren van justitie, rechters, reclasseringswerkers) als organisaties (de wetgever, de politie, het openbaar ministerie, de rechtspraak, de reclassering).

² Zie bijvoorbeeld de recente intreerede van de President van de Hoge Raad, <https://www.hogeraad.nl/over-ons/raad/toespraken-president/rede-dineke-groot-installatie-president-hoge-raad/>.

Aanleiding

Tijdens het debat over de begroting van het ministerie van Justitie en Veiligheid op 20 november 2018 stelden de Kamerleden Buitenweg en Van Nispen de vraag of er in Nederland sprake is van klassenjustitie. Het debat werd in het bijzonder gevoerd naar aanleiding van de transactie van 775 miljoen euro die het OM in 2018 sloot met ING over het faciliteren van het witwassen van crimineel geld.³ Vragen die hierbij aan de orde kwamen betroffen onder meer: ontspringen vermogende potentiële justitiabelen de dans waar minder vermogende verdachten wel worden vervolgd? Wordt strafvervolgning van de verantwoordelijken afgekocht doordat rechtspersonen een transactie accepteren waarna geen natuurlijke personen worden vervolgd?

Van Nispen verwees daarbij naar het feit dat twintig jaar geleden het laatste grote onderzoek is uitgevoerd naar het bestaan van klassenjustitie in Nederland (Rovers, 1999). Tijdens het begrotingsdebat vroeg Van Nispen de minister van Justitie en Veiligheid daarom of hij bereid is een nieuw en onafhankelijk onderzoek te laten uitvoeren naar de aard, omvang en oorzaken van klassenjustitie. De motie die Van Nispen vervolgens indiende waarin tot dit onderzoek wordt opgeroepen is aangenomen en vormt de aanleiding voor het voorliggende rapport (TK 2018/2019, 35 000 VI, nr. 53). Deze motie is het uitgangspunt van het onderzoek waarover we hier rapporteren.

De transactie met ING en de commotie daaromtrent staan niet op zichzelf. Er bestaat de laatste jaren veel maatschappelijke aandacht voor transacties⁴ met (grote) ondernemingen. Gedacht kan daarbij worden aan bijvoorbeeld de transactie met Rabobank in de Libor-affaire, de transactie met SBM Offshore, en de transactie in de KPMG-affaire (Braam, 2016). Dit verschijnsel van (mega)schikkingen lijkt vanuit de Verenigde Staten (VS) naar Nederland te zijn overgewaaid (Van Asperen de Boer & Van Duijvenbode, 2014). Dergelijke zaken kunnen maatschappelijke en politieke beroering teweegbrengen. Kritiek die op de gang van zaken wordt uitgebracht heeft onder meer betrekking op een vermeend gebrek aan transparantie en externe openbaarheid, onvoldoende inzicht in de redenen waarom het OM transigeren verkiest boven vervolgen, en de vraag of ondernemingen vervolging kunnen afkopen, waarmee “sprake [zou] zijn van klassenjustitie” (Braam, 2016, p. 13).

Relevant in dit verband is dat zich gedurende ons onderzoek een belangrijke ontwikkeling heeft voorgedaan in de strafzaak tegen ING. In het kader van een artikel 12 Sv-procedure oordeelde het Gerechtshof Den Haag op 9 december 2020 dat de voormalige voorzitter van de raad van bestuur van ING (Ralph Hamers) alsnog door het OM moet worden vervolgd (Gerechtshof Den Haag, 2020). Het komt zelden voor dat een bestuursvoorzitter van een (groot)bank voor de strafrechter verantwoording moet afleggen over zijn (mogelijke) betrokkenheid bij aan de rechtspersoon verweten strafbare feiten. Het merendeel van de respondenten hebben wij gesproken toen het hof nog geen uitspraak had gedaan.

³ Zie <https://www.fiod.nl/ing-betaalt-775-miljoen-vanwege-ernstige-nalatigheden-bij-voorkomen-witwassen/>.

⁴ In de volksmond wordt ook wel gesproken van schikkingen. Deze term is in het Nederlandse straf(proces)recht evenwel reeds gereserveerd voor een andere rechtsfiguur, namelijk die waarin het OM en de verdachte in het kader van een vordering tot ontneming van wederrechtelijk verkregen voordeel tot een vergelijk komen over de hoogte van het te ontnemen bedrag (zie artikel 511c Sv).

Ook los van de concrete transactiepraktijk wordt in de literatuur het belang erkend van een “hernieuwde discussie over de rol van sociaaleconomische status van verdachten en daders in strafrechtelijke beslissingen en mogelijke structurele bevoordeling en benadeling van sociale groepen in het strafrecht” (Van Eijk, 2015, pp. 282-283). Ons onderzoek beoogt deze discussie nader aan te scherpen en van verdere wetenschappelijke onderbouwing te voorzien.

Doel en onderzoeksvragen

Het doel van ons onderzoek is om antwoord te geven op de vraag of, en zo ja in welke mate, er sprake is van klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland. Daaraan voorafgaand moet de vraag worden beantwoord hoe de term “klassenjustitie” kan worden gedefinieerd en hoe dit verschijnsel zich verhoudt tot andere vormen van selectiviteit. Het onderzoek beoogt tevens inzicht te bieden in de mogelijke verklaringen voor het bestaan van klassenjustitie en andere vormen van selectiviteit en geeft aan waar de kwetsbaarheden in dit opzicht liggen. Met de resultaten van het onderzoek kan het ministerie van Justitie en Veiligheid invulling geven aan de uitvoering van de motie Van Nispen (TK 2018/2019, 35 000 VI, nr. 53).

Het onderzoek richt zich op de volgende onderzoeksvragen:

1. Hoe kan het begrip klassenjustitie, in de zin dat (potentiële) justitiabelen worden benadeeld dan wel bevoordeeld op basis van hun sociaal-economische achtergrond, worden afgebakend en geoperationaliseerd?
2. Waar en door wie worden in de strafrechtketen selecterende beslissingen genomen over opsporing, vervolging en berechting?
 - a. Welke aspecten—bijvoorbeeld in termen van beleidskeuzes binnen de wet- en regelgeving, opsporing, vervolging, berechting en uitvoering—zijn hierbij van belang?
 - b. Welke kwetsbaarheden met betrekking tot potentiële bevoordeling of benadeling van (potentiële) justitiabelen zijn daarbij te identificeren?
3. Zijn er aanwijzingen dat er hierbij mogelijk sprake is van klassenjustitie zoals bedoeld in vraag 1?
4. Indien vraag 3 met "ja" kan worden beantwoord:
 - a. Kan worden aangegeven in welke onderdelen van de strafrechtketen er sprake is van klassenjustitie?
 - b. Kan worden aangegeven in welke mate er binnen elk van deze onderdelen van de strafrechtketen sprake is van klassenjustitie?
5. Welke verklaringen liggen ten grondslag aan het bestaan van en/of het in stand blijven van klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen?

De bovenstaande vragen zijn terug te brengen tot de onderstaande hoofdvragen die leidend zijn voor de opbouw van dit rapport:

1. Wat behelst klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland?
2. Komt het voor?
3. Hoe vaak komt het voor?
4. Waardoor komt het?

Deze vragen werden beantwoord door middel van literatuuronderzoek, interviews en focusgroepgesprekken met respondenten die beroepshalve bij de strafrechtketen betrokken zijn en gesprekken die we voerden met (enkele) kritische burgers. Hierbij ligt in ons kwalitatieve onderzoek de nadruk op het beantwoorden van de eerste vraag.

Opbouw rapport

In dit Hoofdstuk 1 zijn de aanleiding, het doel en de onderzoeksvragen van het voorliggende rapport besproken. Hoofdstuk 2 bespreekt de gevolgde onderzoeksaanpak en de gehanteerde onderzoeksmethoden. De hoofdstukken daarna behandelen achtereenvolgens onze definitie en afbakening van de term “klassenjustitie” (Hoofdstuk 3), de vraag of klassenjustitie zich voordoet in de Nederlandse strafrechtketen (Hoofdstuk 4), de vraag hoe vaak het zich voordoet (Hoofdstuk 5), en een weergave van mogelijke verklaringen hiervoor (Hoofdstuk 6). In Hoofdstuk 7 presenteren we reflecties van enkele kritische burgers die we in het kader van ons onderzoek hebben gesproken. We sluiten af met een bespreking van onze conclusies, suggesties voor vervolgonderzoek en aanbevelingen (Hoofdstuk 8).

2. Onderzoeksmethoden

Inleiding

Aan de hand van dit onderzoek gaan we na hoe klassenjustitie kan worden gedefinieerd, of er aanwijzingen zijn voor het bestaan van klassenjustitie, in welke mate klassenjustitie zich voordoet, en wat daarvoor mogelijke verklaringen zijn. Om deze vragen te beantwoorden hebben wij gebruikgemaakt van verschillende, deels kwalitatief-empirische, onderzoeksmethoden verspreid over verschillende fasen van het project. In dit hoofdstuk lichten we de gevolgde onderzoeksmethoden toe.

Literatuuronderzoek, verkennende interviews en focusgroep

In de eerste, oriënterende fase van het onderzoek heeft een grondige verkenning plaatsgevonden van het begrip “klassenjustitie”. Daartoe hebben wij een systematisch literatuuronderzoek uitgevoerd. In dit onderzoek is gekeken naar de Nederlandse literatuur die de afgelopen twintig jaar, sinds het rapport van Rovers (1999), over klassenjustitie en daaraan verwante onderwerpen in de Nederlandse strafrechtketen is verschenen. Het doel van het systematische literatuuronderzoek was om eventuele nieuwe inzichten ten aanzien van de definitie en afbakening en waar mogelijk het bestaan en de oorzaken van klassenjustitie in kaart te brengen en te betrekken in ons onderzoek.

Ons literatuuronderzoek richtte zich dus voornamelijk op wetenschappelijk onderzoek. Daarnaast is ook de zogenoemde “grijze literatuur” (inclusief onderzoeksjournalistiek) in ons onderzoek meegenomen en zijn de resultaten daarvan apart bijgehouden. Grijze literatuur betreft publicaties die niet goed in bibliografieën zijn terug te vinden, zoals rapporten van meer of minder officiële instanties, werkdocumenten, 'interne' documenten, doctoraalscripties, en krantenartikelen. Ze hebben een minder hoge status in de wetenschappelijke wereld dan wetenschappelijke artikelen, maar kunnen zeer waardevol zijn, bijvoorbeeld als startpunt van of aanleiding voor een literatuuronderzoek.

In ons literatuuronderzoek is in drie verschillende zoekmachines (Google, Google Scholar, en Picarta) gezocht op combinaties van verschillende zoektermen. Voor deze zoekmachines is gekozen omdat hiermee zowel wetenschappelijke als grijze literatuur kan worden gevonden en grijze literatuur een belangrijke bron kan zijn van informatie over klassenjustitie en verwante thema's.

Gewerkt werd met twee typen zoektermen: ten eerste termen die verband houden met klassenjustitie (bijvoorbeeld: “klassenjustitie”, “bevoordeling”, “selectiviteit”) en ten tweede termen die betrekking hebben op verschillende actoren en onderdelen binnen de Nederlandse strafrechtketen (bijvoorbeeld: “rechters”, “politie”, “wetgeving”). We hebben zodoende gezocht op de term “klassenjustitie” in combinatie met alle termen die betrekking hebben op actoren en onderdelen van de strafrechtketen, “bevoordeling” in combinatie met alle termen die betrekking hebben op actoren en onderdelen binnen de strafrechtketen, et cetera.

Steeds is gekeken naar literatuur die is verschenen na het onderzoek van Rovers (1999), waarop ons onderzoek voortbouwt. Verder zijn telkens de eerste tien pagina's met zoekresultaten geraadpleegd en is de gevonden literatuur gescand op relevantie. De relevante resultaten van dit systematisch literatuuronderzoek hebben we opgenomen in een overzichtstabel die was onderverdeeld in de kolommen "systematische selectiviteit", "justitiële keten", "klasse", en een kolom voor literatuurfragmenten die niet onder te brengen vielen bij een van deze kolommen. Een volledig overzicht van de gehanteerde zoektermen in deze eerste fase van het onderzoek is te vinden in Bijlage 7.

Daarnaast zijn in deze eerste fase van het onderzoek zeven verkennende interviews van ieder ongeveer 1.5 uur gehouden met experts op het gebied van klassenjustitie. Het betrof zes interviews met wetenschappers (van wie een deel naast hun wetenschappelijke functie werkzaam is in de rechtspraak) en een interview met een kritische burger die zich al geruime tijd verdiept in vermeende gevallen van klassenjustitie en hierover schrijft. Deze personen kwamen wij op het spoor via het literatuuronderzoek en via ons professionele netwerk. Doel van de gesprekken was om beter vat te krijgen op het begrip klassenjustitie en te achterhalen welke aspecten hieraan verbonden zijn.

Aan het begin van ieder interview legden we het doel van het onderzoek aan respondenten uit. Tijdens de interviews werd aan respondenten gevraagd wat volgens hen moet worden verstaan onder het begrip klassenjustitie en werd hun mening over het hanteren van eventuele alternatieve termen gepolst. Ook vroegen we respondenten of zij relevante casuïstiek kenden en gingen we na in welke fasen van de Nederlandse strafrechtspleging en bij welke actoren of organen volgens hen mogelijk sprake zou kunnen zijn van klassenjustitie en selectiviteit. Tevens informeerden we naar eventuele andere onderwerpen die raken aan klassenjustitie en selectiviteit en die de geïnterviewden van belang vonden om in ons onderzoek te betrekken. Verder werden respondenten gevraagd naar hun opvattingen over het al dan niet in het onderzoek betrekken van zowel directe als indirecte en zowel bewuste als onbewuste vormen van selectiviteit, en stelden we vragen over het begrip "klasse" (onder andere met betrekking tot het al dan niet meenemen van etniciteit in ons onderzoek). Tot slot informeerden we naar mogelijke verklaringen voor klassenjustitie en selectiviteit en eventuele suggesties voor literatuur of andere respondenten, en konden respondenten overige suggesties of opmerkingen uiten.

Een topic list met de onderwerpen en vragen die tijdens de interviews aan de orde zijn gekomen, is te vinden in Bijlage 3. Doordat de interviews semigestructureerd van aard waren, kon de precieze formulering en volgorde van vragen verschillen, en was er de ruimte om op aanvullende (bijvoorbeeld door respondenten ter sprake gebrachte) onderwerpen in te gaan.

Vanwege de situatie omtrent het coronavirus vonden alle interviews via een video- of telefoonverbinding plaats. De interviews werden afgenomen door twee onderzoekers, die ieder tijdens het gesprek aantekeningen maakten en deze na afloop vergeleken om tot een definitief gespreksverslag te komen, dat, indien door de geïnterviewden gewenst, aan hen werd voorgelegd voor een check op feitelijke onjuistheden.

Ter afronding van de eerste fase van het onderzoek is een bijeenkomst met een focusgroep georganiseerd met een groot deel van de experts die wij tijdens deze individuele interviews hebben gesproken, met als voornaamste doel toetsing en eventuele aanscherping van onze conceptdefinitie van de term "klassenjustitie".

Een belangrijk kenmerk van focusgroepbijeenkomsten is dat daaraan meerdere respondenten tegelijkertijd deelnemen, die met elkaar in gesprek gaan en op elkaars inbreng kunnen reageren. De focusgroepbijeenkomst duurde twee uur en werd geleid door een van de onderzoekers, waarbij twee andere onderzoekers aantekeningen maakten om op basis daarvan later een gespreksverslag vast te stellen (dat na afloop aan respondenten werd toegezonden voor een check op feitelijke onjuistheden). Na een korte kennismakingsronde volgden een toelichting op het doel van de focusgroepbijeenkomst en enkele mededelingen, bijvoorbeeld over de geanonimiseerde wijze van het gebruik van bevindingen en het verzoek om aan het eind van het rapport een bijlage op te nemen met namen en functies van respondenten (Bijlage 2). Vervolgens gaven de onderzoekers een toelichting op de conceptdefinitie van de term “klassenjustitie” en een matrix waarin verschillende dimensies van selectiviteit waren weergegeven (bewust of onbewust, direct of indirect, legitiem of illegitiem). Deze conceptdefinitie, matrix, en de schriftelijke toelichting daarop waren vooraf toegezonden aan deelnemers aan de focusgroepbijeenkomst. Tijdens de bijeenkomst konden respondenten hierover vragen stellen en hierop reageren.

Vervolgens werden respondenten gevraagd naar voorbeelden van klassenjustitie. Ook werd geïnventariseerd in welke fasen van de Nederlandse strafrechtspleging en bij welke actoren of organen men met name signalen zag van klassenjustitie en selectiviteit, wat voor signalen het betrof, en waar sterke of juist zwakke signalen werden gezien. Verder informeerden we naar mogelijke oorzaken van of verklaringen voor het bestaan van klassenjustitie en selectiviteit. Ter afsluiting van de focusgroepbijeenkomst werd gevraagd naar eventuele suggesties voor professionals werkzaam in de strafrechtspraktijk om in een latere fase van het onderzoek te spreken en kon men overige suggesties of opmerkingen uiten. De topic list die bij deze focusgroepbijeenkomst is gebruikt, is opgenomen in Bijlage 4.

Aanvullend literatuuronderzoek

In de **tweede, aanvullende fase van het onderzoek** is het systematische literatuuronderzoek, zoals uitgevoerd in de eerste fase, uitgebreid door diverse zoektermen toe te voegen die naar voren zijn gekomen tijdens de oriënterende gesprekken. Het doel van dit **aanvullende literatuuronderzoek** was om te onderzoeken of in de eerste, reeds grondige, systematische literatuurzoektocht relevante literatuur was gemist. Met het oog daarop zijn de zoektermen zoals gehanteerd in de eerdere literatuurzoektocht aangevuld met zoektermen die betrekking hebben op sociale klasse, zoals “sociaal-economische status”, “inkomen”, en “opleiding”.

Deze aanvullende zoektermen zijn steeds gebruikt in combinatie met de termen “klassenjustitie”, “selectiviteit”, en “onderscheid”, en termen betrekking hebbend op actoren en onderdelen binnen de Nederlandse strafrechtketen (zoals gebruikt in het eerste literatuuronderzoek). In deze tweede fase van het onderzoek is gezocht binnen de zoekmachines Google en Google Scholar, omdat zoeken met Picarta geen aanvullende resultaten opleverde. Weer zijn steeds de eerste tien pagina's met zoekresultaten geraadpleegd en is alleen literatuur meegenomen van na het onderzoek van Rovers uit 1999. De volledige lijst met gehanteerde zoektermen en zoekmachines en een verdere weergave van het zoekproces is te vinden in *Bijlage 7*.

Verder zijn in aanvulling op dit literatuuronderzoek ook bronnen in het onderzoek betrokken die op niet-systematische wijze zijn gevonden, bijvoorbeeld doordat respondenten ons hierop wezen. Daarnaast is gezocht naar mediaberichten en parlementaire stukken om een beeld te krijgen van hoe het begrip “klassenjustitie” in het maatschappelijke en politieke debat wordt gebruikt en welke associaties het begrip daar oproept. Hierbij is alleen gezocht op de term “klassenjustitie” met gebruikmaking van bronnen die zijn gepubliceerd tussen juni 2017 en juni 2020, zodat op die manier de dan meest recente informatie in ons onderzoek verwerkt was. Geraadpleegde databases zijn LexisNexis en officiële bekendmakingen.nl. Qua media zijn naast (kwaliteits)kranten (Volkskrant, NRC, Trouw, FD, AD, Telegraaf) ook de nieuwssites nos.nl en nu.nl meegenomen in de zoektocht.

Verdiepende focusgroepen en interviews

Het voornaamste doel van de **derde, verdiepende fase van het onderzoek** was om meer en diepgaander zicht te krijgen in de verschillende verschijningsvormen van klassenjustitie, de prevalentie daarvan, en mogelijke verklaringen. Ten behoeve hiervan zijn zes **focusgroepbijeenkomsten** georganiseerd met verschillende actoren binnen de strafrechtspleging. Dit betrof focusgroepbijeenkomsten van ieder 2 uur met (a) strafrechtadvocaten (acht respondenten), (b) medewerkers van het Openbaar Ministerie (zes respondenten), (c) strafrechters (vijf respondenten), (d) politiefunctionarissen (elf respondenten), (e) reclasseringswerkers (drie respondenten), (f) professionals werkzaam bij het Functioneel Parket (FP) (drie respondenten) en de Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst (FIOD) (drie respondenten). Daarnaast is een focusgroepbijeenkomst gehouden met een groep kritische burgers (vijf respondenten) die aangaven klassenjustitie te hebben ervaren of daar signalen van te zien.

Voor het aantal van in totaal zeven focusgroepen is gekozen omdat daarmee voldoende diversiteit in antwoorden verkregen zou worden. De ervaring leert dat dit inderdaad het geval was, al moet uiteraard met het beperkte aantal groepen rekening worden gehouden. We komen hier in Hoofdstuk 8 op terug.

De professioneel bij het strafrecht betrokken respondenten voor de focusgroepbijeenkomsten zijn benaderd via de relevante instanties (Raad voor de rechtspraak, Landelijk Overleg Vakinhoud Strafrecht, 3RO, NVSA, NVJSA, het platform BijzonderStrafrecht.nl, het Parket-Generaal, FIOD/FP, Politie) en via ons eigen professionele netwerk. De bijeenkomsten werden georganiseerd per ketenonderdeel, zodat rechters bijvoorbeeld met andere rechters spraken, OM'ers met OM'ers, et cetera. Het doel hiervan was om focus in de gesprekken te krijgen en deelnemers zich vrij laten voelen om openlijk met elkaar te spreken over ervaringen in de verschillende onderdelen van de strafrechtketen. Met de burgerrespondenten die deelnamen aan de focusgroepbijeenkomst kwamen we in contact doordat een van hen op eigen initiatief telefonisch contact met ons opnam nadat deze respondent kennelijk van het onderzoek op de hoogte was geraakt. Via deze respondent zijn de vier andere focusgroepteelnemers benaderd.

De focusgroepbijeenkomsten werden begeleid door een van de onderzoekers, waarbij twee andere onderzoekers verslag legden dat indien door respondenten gewenst na afloop aan hen kon worden toegezonden. Na een korte kennismakingsronde en een herhaling van het doel van het onderzoek en de focusgroepbijeenkomst volgde een aantal huishoudelijke mededelingen, bijvoorbeeld over de

geanonimiseerde wijze van het gebruik van bevindingen en het verzoek om aan het eind van het rapport een bijlage op te nemen met namen en functies van respondenten (*Bijlage 2*).

De focusgroepbijeenkomsten startten, na deze huishoudelijke mededelingen en kennismaking, met het ophalen van associaties van respondenten bij het begrip klassenjustitie en een reactie op de door de onderzoekers gehanteerde definitie. Vervolgens werden voorbeelden van klassenjustitie en selectiviteit, en relevante casuïstiek of ervaringen, geïnventariseerd. Respondenten konden hierbij vormen van klassenjustitie en selectiviteit ter sprake brengen die betrekking hadden op hun eigen ketenonderdeel of op andere onderdelen van de strafrechtketen. Waar nodig werden deze voorbeelden afgepeld: betrof het in de ogen van respondenten legitieme of illegitieme selectiviteit en was deze selectiviteit direct of indirect, bewust of onbewust, en systematisch of incidenteel? Daarna werd nagegaan wat volgens respondenten mogelijke oorzaken van of verklaringen voor klassenjustitie en selectiviteit in Nederland zijn. Ook werd gevraagd in welke fasen van de Nederlandse strafrechtspleging, en bij welke actoren of onderdelen, men met name signalen zag van klassenjustitie en andere vormen van selectiviteit, wat voor signalen het betrof, en of het ging om sterke of zwakke signalen. De focusgroepen eindigden met de vraag naar eventuele suggesties voor anderen met zicht op deze materie of relevante literatuur, en met de vraag of men nog overige opmerkingen of suggesties had. De volledige *topic list* is te vinden in *Bijlage 6*.

Personen die wilden deelnemen aan ons onderzoek, maar dat liever niet in de vorm van een focusgroepbijeenkomst deden of niet beschikbaar waren op het moment waarop de focusgroepbijeenkomst plaatsvond, konden aan het onderzoek deelnemen in de vorm van een individueel **interview** (of in een enkel geval een duo-interview) van ongeveer 1.5 uur. Dit betrof in deze derde fase van het onderzoek acht professionals en een burger. Bij twee van de professionals ging het om een interview in aanvulling op hun deelname aan de focusgroepbijeenkomst. Tijdens de interviews kwamen dezelfde onderwerpen aan de orde als tijdens de focusgroepbijeenkomsten. De tijdens de interviews in fase 3 gehanteerde *topic list* is opgenomen in *Bijlage 5*.

Van alle interviews en focusgroepbijeenkomsten die in fase 1 en 3 van het onderzoek zijn gehouden, is door twee onderzoekers uitgebreid verslag gelegd. Respondenten zijn in de gelegenheid gesteld om de gespreksverslagen te corrigeren op feitelijke onjuistheden. Vervolgens zijn de gespreksverslagen geanalyseerd door middel van coderingen (thematische analyse; Braun & Clarke, 2006). Dit houdt in dat relevante tekstfragmenten onder een bepaalde 'code' of label zijn ondergebracht, waardoor fragmenten over dezelfde thema's bijeengebracht werden. Voorafgaand aan het coderen hebben we een codeerschema opgesteld, waarbij we codes hebben ontleend aan de relevante literatuur en de tot dan toe opgedane inzichten uit de gehouden interviews en focusgroepen. Dit betrof de codes "legitiem/illegitiem", "bevoor-/benadeling", "direct/indirect", "bewust/onbewust", "systematisch/incidenteel", "begrip klasse", "verschijningsvormen", en "verklaringen". Ook is een code "overig" toegevoegd om andere relevante tekstfragmenten onder te scharen die niet onder een van de zojuist genoemde codes konden worden gebracht. De relevante fragmenten uit het codeerschema zijn vervolgens verwerkt in het rapport.

In het kader van dit onderzoek is dus gesproken met zowel professioneel bij het strafrecht betrokken respondenten (d.w.z. wetenschappers en personen werkzaam in de rechtspraak) als met een aantal kritische burgers (vijf personen in de vorm van een focusgroepbijeenkomst en twee individuele interviews). De bevindingen die voortvloeien uit de gesprekken met professioneel betrokken

respondenten (Hoofdstuk 3-6) en kritische burgers (Hoofdstuk 7) houden we in de rapportage gescheiden, zodat we hun perspectieven achtereenvolgens en niet door elkaar heen bespreken.

Voorbehoud

Tot slot, wij maken nadrukkelijk het voorbehoud dat ons onderzoek voornamelijk stoelt op kwalitatieve data en literatuurstudie. De nodige slagen om de arm moeten in acht worden genomen bij het interpreteren en duiden van deze bevindingen. De vanuit hun professie bij de strafrechtketen betrokken respondenten zijn een waardevolle bron van informatie, en dat geldt ook voor de burgers die wij spraken, maar elke vorm van zelfrapportage heeft uiteraard haar beperkingen (Van den Bos, 2021) en wij attenderen de lezer hier nadrukkelijk op.

Tegelijkertijd merken we op dat de combinatie van perspectieven en verschillende onderzoeksmethoden die in dit rapport worden aangewend een goed beeld schetsen van de wijzen waarop het begrip klassenjustitie gehanteerd wordt en hoe het begrip wel of niet door professionals en enkele burgers wordt waargenomen in de Nederlandse strafrechtketen. In Hoofdstuk 8 bespreken we, naast onze conclusies, expliciet de aandachtspunten voor vervolgonderzoek die tekortkomingen in ons huidige onderzoek kunnen ondervangen.

3. Wat is het?

Inleiding

Zoals volgt uit de inleiding bij dit rapport - en zoals wordt bevestigd in de door ons gehouden interviews en focusgroepen - lijkt de term "klassenjustitie" een voorbeeld te zijn van een *condensation symbol* (Edelman, 1964), dat wil zeggen: "een begrip dat een hele reeks betekenissen, ideeën en sterke emoties in zich condenseert, en daarom een krachtig middel is voor het mobiliseren van mensen, maar dat tegelijkertijd relatief onbepaald is" (Tiemeijer, 2017, p. 19).

Ook bleek uit ons literatuuronderzoek dat "klassenjustitie" op verschillende manieren wordt aangeduid. Zo heeft men het bijvoorbeeld in de literatuur over het begrip en aanpalende begrippen over klassenjustitie als proces versus klassenjustitie als uitkomst (Beckers, 2016), over materiële versus formele ongelijkheid (Schoep, 2008), over oneigenlijke selectie op basis van onderbuikgevoelens (Van der Leun & Van der Woude, 2014), en over disproportionaliteit bij strafrechtelijk ingrijpen zonder objectieve rechtvaardiging (zoals bepaalde justitiabelen die disproportioneel vaker dan anderen staande worden gehouden; Van der Leun & Van der Woude, 2014).

Klassenjustitie kan ook een *contested concept* worden (Shotter, 1989), een concept waarover het moeilijk is om overeenstemming te bereiken. Wellicht om dit soort problemen te omzeilen wordt de term "klassenjustitie" soms gewoonweg niet gedefinieerd in bepaalde studies waarin het begrip voorkomt (zie bijvoorbeeld Van Asperen de Boer & Van Duijvenbode, 2014).

Een belangrijk doel van het voorliggende rapport is om de term klassenjustitie te voorzien van een heldere definitie die mogelijkwerijs een bijdrage kan leveren aan de literatuur en beleid en discussievorming op dit gebied. In dit hoofdstuk bespreken we onze definitie van het begrip.

Voor onze definitie van klassenjustitie sluiten we onder meer aan bij de betekenis van het begrip in het alledaags spraakgebruik. Wij vinden het namelijk belangrijk dat, indien mogelijk, onze definitie van het begrip klassenjustitie zoveel mogelijk aansluit bij hoe het begrip vaak in de samenleving wordt gebruikt. Om die reden staan we kort stil bij de definitie volgens de Van Dale.

Ook bespreken de definitie van klassenjustitie zoals die gehanteerd wordt door Rovers (1999). Wij bouwen voort op deze definitie, maar leggen ook wat andere accenten. Dit laatste doen wij op basis van voortschrijdend inzicht in de empirische rechtswetenschap (bijvoorbeeld over illegitimiteit), de sociale psychologie (bijvoorbeeld over onbewuste processen), en de Nederlandse samenleving (bijvoorbeeld over de genoemde ING-casus en wat dit soort en andere incidenten mogelijkwerijs zegt over eventuele illegitieme bevoordeling).

Nadat wij onze definitie hebben gegeven leggen we kort uit wat we onder de verschillende elementen van de definitie verstaan en waarom die elementen van belang zijn voor het analyseren en reflecteren op wat klassenjustitie behelst (dit hoofdstuk), of klassenjustitie voorkomt (Hoofdstuk 4), hoe vaak het voorkomt (Hoofdstuk 5), en waardoor het komt en wat er dus aan gedaan kan of moet worden (Hoofdstuk 6). De elementen uit onze definitie waren belangrijke onderwerpen van gesprek in de

interviews en focusgroepen met professionals (Hoofdstuk 3-6) en met enkele kritische burgers (Hoofdstuk 7). In het discussiehoofdstuk staan we stil bij de voordelen en nadelen van de door ons ontwikkelde definitie (Hoofdstuk 8).

Definitie klassenjustitie

De Dikke Van Dale definieert klassenjustitie als “rechtspleging die zich laat leiden door de rechtsbegrippen van een (heersende) klasse”. Hierbij verwijst de term “rechtsbegrip” onder meer naar “begrip of gevoel inzake recht of onrecht” en verwijst de term “heersende klasse” naar “de machthebbers”. Bij klassenjustitie wordt dus onderscheid gemaakt tussen groepen die wel of niet tot het *establishment* behoren.

In ons rapport richten wij ons op de illegitieme benadeling van (potentiële) justitiabelen die niet tot de heersende klasse behoren en de illegitieme bevoordeling van (potentiële) justitiabelen die wel tot de heersende klasse behoren. Hierbij merken we op dat het daarbij niet alleen gaat om het sociaal-economische aspect van klasse, maar dat ook bijvoorbeeld ‘etniciteit’, ‘afkomst’, ‘migratieachtergrond’ een rol kan spelen. Het gaat hierbij vooral om mensen met een niet-Nederlandse of niet-Westerse afkomst. Hiermee sluiten we aan bij het onderzoek van Rovers die klassenjustitie als volgt definieert (1999, p. 1):

“Onder klassenjustitie verstaan wij de systematische (in tegenstelling tot incidentele) benadeling van (potentiële) justitiabelen met geringe economische hulpbronnen (inclusief allochtonen) in alle onderdelen van de strafrechtketen (wetgeving, opsporing, vervolging, berechting en executie). De benadeling heeft betrekking op de kans van personen om in de strafrechtketen terecht te komen, de kans om er op enig moment weer uit te komen en de behandeling tijdens het verblijf in de keten voor zover deze strafrechtelijke consequenties heeft. De benadeling kan ontstaan door differentiële behandeling van personen in concrete strafzaken (directe selectiviteit) of door differentiële behandeling van misdrijven in het algemeen (indirecte selectiviteit). Selectiviteit kan zowel het bedoelde als onbedoelde gevolg zijn van beslissingen in de strafrechtketen waarop verschillende partijen invloed uitoefenen, zoals justitie-actoren, justitiabelen, slachtoffers en publiek.”

Zoals vermeld, een belangrijk ankerpunt voor ons rapport is het werk van Rovers (1999). Ons rapport bouwt voort op het onderzoek van Rovers en is ook bedoeld om na te gaan wat er sinds 1999 is geleerd. Op basis van dit voortschrijdende inzicht leggen wij wat andere accenten. Zo benadrukken wij het belang van de illegitimiteit van selectief handelen in de strafrechtketen. Ook besteedt onze definitie expliciet aandacht aan het feit dat klassenjustitie niet alleen illegitieme benadeling van de niet-heersende klasse kan betreffen, maar ook illegitieme bevoordeling van de heersende klasse omvat. Voortschrijdend inzicht in de rechtswetenschap en de ING-casus als voorbeeld van mogelijk ongewenste niet-vervolgning en -berechting van financieel-economische misdrijven nopen tot deze preciseringen.

Op basis van het door ons uitgevoerde literatuuronderzoek en gehouden interviews en focusgroepgesprekken (die later in dit rapport in detail zullen worden besproken) definiëren wij klassenjustitie in dit rapport als volgt:

Klassenjustitie is selectieve rechtspleging die iemand illegitiem benadeelt wanneer die persoon niet tot de heersende klasse behoort en illegitiem bevoordeelt wanneer die persoon wel tot de heersende klasse behoort. Deze vormen van benadeling of bevoordeling kunnen illegitiem zijn op grond van het recht en/of door burgers als illegitiem worden ervaren. Vormen van bevoordelende en benadelende klassenjustitie kunnen zowel op directe als indirecte en zowel op bewuste als onbewuste wijze tot stand komen en kunnen systematisch of incidenteel van aard zijn.

Het bleek dat de meeste personen die wij spraken in het kader van ons onderzoek op hoofdlijnen uit de voeten konden met deze definitie of eerdere varianten daarvan. In die zin voldeed deze werkdefinitie voor onze doeleinden, namelijk het vervolgens kunnen bespreken van het voorkomen van klassenjustitie, de verschijningsvormen waarin het voorkomt en de frequentie.

Dat wil echter niet zeggen dat klassenjustitie voor sommige van onze respondenten geen lastig en moeilijk te hanteren begrip was. Het betreft volgens sommigen een begrip waar veel onder valt en dat uiteenlopende associaties oproept. Onze ervaring in interviews en focusgroepgesprekken was dat inzoomen op de verschillende onderdelen van onze definitie, bijvoorbeeld over wat respondenten wel of niet illegitiem vonden, bijdroeg aan een verhelderende discussie en ervoor zorgde dat niet allerlei verschillende zaken door elkaar gingen lopen.

Wat we verstaan onder illegitimiteit en de andere elementen van onze definitie van klassenjustitie lichten we hieronder toe. Het gaat hierbij niet om een uitputtende beschrijving, maar om een behandeling van de elementen illegitiem, benadeling en bevoordeling, bewust en onbewust, systematisch en incidenteel, direct en indirect en de term klasse waarmee in ons onderzoek verder kon worden gewerkt. Ook geven we in dit hoofdstuk een overzicht van de Nederlandse strafrechtspleging, het rechtsdomein waarop dit onderzoek zich richt.

Illegitiem

In ons onderzoek gebruiken wij de termen “klassenjustitie” en “selectiviteit in de strafrechtketen” niet als synoniemen, maar spreken wij pas van klassenjustitie wanneer sprake is van *illegitieme* selectiviteit. Dit sluit aan bij beschouwingen in de literatuur over legitimiteit en gesprekken met de professionals die aangaven dat niet alle vormen van selectiviteit per definitie als klassenjustitie te beschouwen zijn, maar alleen die vormen van selectiviteit die onterecht en verkeerd zijn.

In de literatuur over legitimiteit wordt (juridisch-)normatieve legitimiteit gewoonlijk onderscheiden van ervaren legitimiteit (Hough e.a., 2010; Noyon, 2017). Juridisch-normatieve legitimiteit heeft, voor ons onderzoek naar klassenjustitie in de strafrechtketen, betrekking op selectiviteit die legitiem wordt geacht op basis van het recht (zie bijvoorbeeld Beetham, 1991). Bij juridisch-normatieve legitimiteit doet zich de mogelijkheid voor dat verschillende juridische uitgangspunten op gespannen voet met elkaar staan, zoals het leveren van maatwerk en het waarborgen van rechtsgelijkheid (en, daarmee verband houdend, het voorkomen van discriminatie).

Ervaren legitimiteit gaat over opvattingen van mensen over wat al dan niet legitiem is. Bij ervaren legitimiteit speelt ervaren procedurele rechtvaardigheid een belangrijke rol (Tyler, 2006a, 2006b). Dit draait in essentie om de vraag hoe eerlijk en rechtvaardig bepaalde groepen in de verschillende fasen van de strafrechtketen worden behandeld (zie bijvoorbeeld Van den Bos & Brenninkmeijer, 2013).

Ervaren legitimiteit kan gewoonlijk achterhaald worden door nauwkeurig empirisch onderzoek te verrichten onder verschillende groepen van respondenten (Van den Bos, 2021), zoals professionals die werkzaam zijn in de strafrechtketen, verschillende groepen burgers, personen en organisaties van verschillende politieke gezindte, enzovoort.

In dit onderzoek richten wij ons met name op ervaren legitimiteit: we hebben zowel professioneel bij het strafrecht betrokken respondenten als kritische burgers gevraagd hoe legitiem zij bepaalde vormen van selectiviteit achten. Een belangrijke vraag is in dit verband welke vormen van selectiviteit in de strafrechtketen wel of niet toelaatbaar of legitiem zijn.

In de literatuur en door verschillende door ons geïnterviewde professionals wordt opgemerkt dat een zekere selectiviteit in de Nederlandse strafrechtspleging onvermijdelijk lijkt (Van de Bunt, 1992; zie ook Algemene Rekenkamer, 2012; Van Tulder, Meijer, Kalidien & Verkleij, 2015). Zo kunnen om redenen van capaciteit niet alle strafbare feiten worden vervolgd en is niet elke zaak even kansrijk. Ingewikkelde fraudezaken en witteboordencriminaliteit - doorgaans gepleegd door mensen uit hogere sociaal-economische klassen - worden bijvoorbeeld vanwege hun complexiteit en met het oog op de beperkte opsporingscapaciteit wellicht minder snel vervolgd dan eenvoudige, gemakkelijk te bewijzen winkeldiefstallen, die doorgaans worden gepleegd door mensen uit lagere sociaal-economische klassen, met ongelijkheid tot mogelijk gevolg.

Ook is er discussie over de vraag of rechters bij strafoplegging rekening mogen of moeten houden met de draagkracht van justitiabelen, over de strafwaardigheid van verschillende strafbare feiten (die wellicht vaker gepleegd worden door mensen uit een bepaalde klasse), en over de vraag welke factoren mogen worden gebruikt in risicotaxatie-instrumenten (waardoor bijvoorbeeld justitiabelen zonder baan kunnen worden benadeeld).

De wenselijkheid van dit soort maatregelen wordt regelmatig ter discussie gesteld door burgers, de politiek, en binnen de strafrechtketen. Door de discussie in deze gevallen toe te spitsen op de vraag of een bepaalde benadeling of bevoordeling legitiem of illegitiem is wint de discussie en analyse van "klassenjustitie" aan scherpte. Dit is ook nodig om vervolgens na te kunnen gaan of illegitieme vormen van benadeling en bevoordeling in de strafrechtketen in Nederland voorkomen en of dit vaker structureel of incidenteel voorkomt, en waardoor dit komt, zodat er mogelijk iets wat aan kan worden gedaan.

Wij merkten dit ook op in de interviews en focusgroepgesprekken. Het focussen op wat respondenten wel of niet illegitiem vonden droeg bij aan een verhelderende en niet-gepolariseerde discussie, zeker in combinatie met de vraag of er sprake was van een (belangrijk) incident dan wel van een systematisch patroon van gevallen van illegitimiteit in een of meerdere onderdelen van de strafrechtketen.

We kwamen illegitieme selectiviteit als cruciaal element van onze definitie van klassenjustitie op het spoor door de gehanteerde kwalitatieve benadering. Tijdens de eerste gesprekken bleek dat dit een heel belangrijk aspect van klassenjustitie betreft, in de ogen van de respondenten die wij spraken. Ook paste dit aspect goed bij de literatuur over ervaren procedurele rechtvaardigheid en het belang dat daarin wordt gehecht aan waargenomen legitimiteit (Tyler, 2006a, 2006b).

Onze nadruk op ervaren legitimiteit wil overigens niet zeggen dat juridisch-normatieve legitimiteit niet belangrijk is of niet kan overlappen met ervaren legitimiteit. Dit laatste was bijvoorbeeld het geval wanneer de geïnterviewde professionals aangaven dat zij bepaalde vormen van selectiviteit al dan niet legitiem vonden en verwezen naar het leveren van maatwerk en het waarborgen van rechtsgelijkheid of andere in het juridische domein erkende uitgangspunten.

Verscheidende respondenten hebben aangegeven zich goed te kunnen vinden in onze keuze om te spreken van klassenjustitie wanneer er sprake is van illegitieme selectiviteit. Daarbij wordt door verschillende respondenten expliciet aangegeven dat maatwerk en selectiviteit in verschillende situaties juist gewenst kunnen zijn. Een van de respondenten merkt op dat de vraag naar de (on)wenselijkheid van selectiviteit een normatieve vraag is die verbonden is aan een maatschappelijke discussie. In de kern gaat het bij klassenjustitie volgens deze respondent om “ongewenste ongelijke behandeling.” De grens tussen gewenst en ongewenst onderscheid betreft volgens deze respondent een *fine line*.

Ook sommige andere respondenten gaven aan dat het lastig te bepalen kan zijn wat wel en niet legitiem is. Een van hen merkt op dat het zo kan zijn dat principes goed worden toegepast en processen goed worden gevolgd, maar dat uitkomsten voor mensen wel verschillend zijn, zodat bijvoorbeeld mensen met een andere etnisch-culturele achtergrond (ondanks deze neutrale toepassing) zwaarder worden gestraft. Dat is volgens deze respondent nog steeds klassenjustitie, maar die term heeft een “vieze smaak” en wordt geassocieerd met iets wat “fout” is, terwijl het gaat om neutraal beleid dat anders kan uitpakken voor bepaalde groepen mensen, aldus de respondent. We komen hier in Hoofdstuk 8 op terug.

Ook andere respondenten wijzen expliciet op de negatieve connotatie die het begrip “klassenjustitie” heeft en de gevoeligheid waarmee het onderwerp omgeven is. Gewezen wordt op het belang van nuance in discussies over klassenjustitie en op het hanteren van een scherpe definitie in dit opzicht, waarbij illegitimiteit door een van hen een “cruciaal sleutelbegrip” wordt genoemd.

Recapitulerend denken wij dat het focussen op illegitimiteit en bevoordeling en benadeling bij kan dragen aan het scherp krijgen wat klassenjustitie behelst, of het voorkomt in de Nederlandse strafrechtketen en, zo ja, wat eraan kan en moet worden gedaan. Wij menen dat op deze manier onze definitie een bijdrage kan vormen aan de discussie en de literatuur over klassenjustitie, zeker in combinatie met de andere elementen van onze definitie die wij hieronder bespreken.

Benadeling en bevoordeling

De transactie die in 2018 met de ING-bank werd gesloten is aanleiding geweest voor Tweede Kamervragen die onder meer gingen over klassenjustitie betreffende het niet vervolgen en berechten van mogelijke financieel-economische misdrijven. De casus is onder meer interessant omdat deze aantoont dat klassenjustitie niet alleen illegitieme benadeling maar ook illegitieme bevoordeling kan behelzen. In onze definitie omvat klassenjustitie daarom niet alleen illegitieme benadeling van de niet-heersende klasse, maar ook illegitieme bevoordeling van de heersende klasse.

Zowel in de door ons bestudeerde literatuur als in de door ons gehouden interviews en focusgroepen leggen sommige auteurs en respondenten de nadruk op bevoordeling van (potentiële) justitiabelen

uit hogere klassen. Zo wordt in een deel van de strafrechtelijke literatuur klassenjustitie gelinkt aan het bevoordelen van grote ondernemingen en de leidinggevendenden daarvan (Verschaeren & Schoonbeek, 2015) of bevoordeling van ambtenaren en ondernemers in corruptiezaken, die vaker dan de reguliere burger een taakstraf en/of geldboete in plaats van een al dan niet voorwaardelijke gevangenisstraf opgelegd zouden krijgen (Nelen, 2005).

Andere auteurs en respondenten leggen juist de nadruk op benadeling van (potentiële) justitiabelen uit lagere klassen (Nelissen, 2001), onder wie mensen met een niet-Nederlandse achtergrond (Wermink, Van Wingerden, Nieuwbeerta & Van Wilsem, 2015). In onze interviews en focusgroepen zijn we beide associaties met klassenjustitie als bevoordeling en benadeling tegengekomen. Respondenten richten zich vaak op één van beide zijden van het spectrum: of op bevoordeling of op benadeling.

Bewust en onbewust

De laatste twee decennia is steeds meer bekend geworden over de onbewuste wijze waarop bepaalde uitsluitende processen zoals klassenjustitie tot stand kunnen komen (zie bijvoorbeeld Aronson, Wilson & Sommers, 2021; Forgas, Williams & Laham, 2005). Hieruit volgt dat klassenjustitie op bewuste wijze, maar ook op onbewuste wijze tot stand kan komen.

Bij bewuste selectiviteit handelt een justitie-actor bewust (Bargh, 1994) selectief. Het gaat hierbij dus niet om onbewuste (psychologische) processen bij justitie-actoren, maar om het bewust nemen van selecterende beslissingen. Door deze beslissingen kunnen (potentiële) justitiabelen uit een bepaalde klasse worden bevoordeeld of benadeeld. Door sommigen wordt betwijfeld of het bewust verschillend behandelen van justitiabelen op basis van klasse zich in Nederland voordoet (Beckers, 2016; maar zie voor een ander perspectief Van Eijk, 2015).

Bij onbewuste selectiviteit handelt een justitie-actor selectief, maar is hij of zij zich daarvan niet bewust. Het gaat dus om onbewuste (psychologische) processen, zoals heuristieken en *biases*, waardoor (potentiële) justitiabelen uit een bepaalde klasse kunnen worden bevoordeeld of benadeeld. Onbewuste selectiviteit wordt in de literatuur door sommigen wel (Van Eijk, 2015) en door anderen niet (Van de Bunt, 1992, 2000) als klassenjustitie aangeduid.

Van de Bunt (1992) schrijft bijvoorbeeld dat er onmiskenbaar aanwijzingen bestaan voor het voorkomen van ongelijkheid in de strafrechtspleging: de kans om terecht te worden voor een gepleegd misdrijf is ongelijk verdeeld over de bevolking. Maar hiermee is volgens hem nog niet het bestaan van klassenjustitie of raciale discriminatie aangetoond. Van de Bunt ziet een belangrijk verschil tussen selectiviteit (selectieve werking van de strafrechtspleging, die onbedoeld en zelfs onbewust plaatsvindt) en zijn definitie van discriminatie (het welbewust hanteren van irrelevante criteria, zoals huidskleur en sociale klasse; het bewust benadelen of bevoordelen van bepaalde verdachten of bewust onderscheid maken tussen de aanpak van bepaalde misdrijven). We zijn het met Van de Bunt eens dat bewuste illegitieme selectiviteit ernstig is aangezien het intentioneel van aard is.

In navolging van Van Eijk (2015) worden in ons rapport zowel bewuste als onbewuste vormen van illegitieme selectiviteit als klassenjustitie aangemerkt. In de afgelopen jaren is steeds meer bekend

geworden over onbewuste vormen van selectiviteit en de gevolgen hiervan voor degenen die het betreft. Onbewuste processen en onbedoelde uitkomsten hebben juist ook de aandacht nodig van een open samenleving en democratische rechtsstaat zoals de Nederlandse wil zijn.

Van Eijk merkt op dat klassenjustitie nu “vaak nogal eng [is] begrepen als bewust machtsmisbruik en ‘hoge heren’ die elkaar de hand boven het hoofd houden”, terwijl “selectieve rechtsbedeling (...) in alle gradaties [komt] waarbij de graad van bewustheid varieert van corruptie en machtsmisbruik tot onbewuste selectiviteit” en, onder verwijzing naar Schuyt (1983, p. 51), “het misverstand van goede bedoelingen” (Van Eijk, 2015, p. 284).

Ook Beckers (2016) behandelt kort het onderscheid tussen bewuste en onbewuste selectiviteit. Hij refereert naar Levi (1987), die schrijft dat de term “klassenjustitie” op twee manieren kan worden geïnterpreteerd: klassenjustitie kan worden opgevat als bewust proces (zoals organisatiecriminaliteit die minder streng wordt bestraft, bijvoorbeeld omdat dit type criminaliteit minder ernstig wordt geacht), maar de term kan ook verwijzen naar “niet zozeer het proces, maar de uitkomst zelf”: “wanneer klassen ‘onder de streep’ (...) ongelijk worden behandeld, dan is er *ipso facto* sprake van klassenjustitie, ongeacht de processen die hiertoe hebben geleid” (Beckers, 2016, p. 37). En Weenink (2007, pp. 314-315) schrijft in het kader van etnische ongelijkheid in de strafrechtspleging over “het beleid, de procedures of de beleidspraktijken die als onbedoeld gevolg hebben dat bepaalde sociale categorieën worden benadeeld.”

Ook tijdens de interviews en focusgroepbijeenkomsten is het onderscheid tussen bewuste en onbewuste selectiviteit aan bod gekomen. Volgens sommigen kan klassenjustitie zich zowel bewust als onbewust voordoen. Anderen zien klassenjustitie enkel als bewuste of bedoelde vorm van selectiviteit.

Systematisch en incidenteel

Als illegitieme vormen van benadeling of bevoordeling met een bepaalde regelmaat voorkomen kan er gesproken worden van een systematische vorm van klassenjustitie. Wanneer er sprake is van een op zichzelf staande situatie dan spreken we van een incidentele vorm van klassenjustitie.

Systematische klassenjustitie vraagt de bijzondere aandacht van alle betrokkenen. Het raakt immers aan de pijlers van een rechtsstaat. Maar ook incidentele vormen van klassenjustitie kunnen grote opschudding veroorzaken en het vertrouwen in de democratische rechtsstaat ondermijnen. Dus in dit rapport gaan we ervan uit dat systematische vormen van klassenjustitie uiteraard meer de aandacht behoeven dan incidenten, maar dat ook incidenten aandacht verdienen. Dergelijke incidenten kunnen bijvoorbeeld een enorme impact hebben, en het behoort tot de taken van een democratische rechtsstaat om hier gepaste aandacht aan te besteden en deze incidenten waar mogelijk te voorkomen.

In onze definitie kan ook een individueel geval van illegitieme bevoordeling of benadeling worden aangemerkt als klassenjustitie. Om deze redenen merken we in ons rapport ook individuele gevallen van illegitieme selectiviteit aan als klassenjustitie. Hierbij tekenen we expliciet aan dat het problematische karakter van illegitieme selectiviteit toeneemt naarmate deze op grotere schaal

plaatsvindt en in het systeem zit ingebed en/of niet door het systeem wordt gecorrigeerd. In Hoofdstuk 5 en 8 komen wij hier nader op terug.

Ook tekenen we hierbij expliciet aan dat “systematisch” een empirisch lastig te operationaliseren begrip is: wanneer vindt illegitieme selectiviteit zo frequent plaats dat deze als systematisch kan worden aangemerkt? Maar, hoe moeilijk precies te bepalen ook, op een gegeven moment komt de afweging: "zijn dit nu slechts incidenten of is er sprake van een systematisch patroon?" Ook om deze reden stellen wij voor om ook zaken die mogelijkwerwijs "slechts" incidenten zijn, voorwerp van onderzoek naar klassenjustitie te laten zijn, en dus in ons onderzoek betrekken.

Direct en indirect

In navolging van Rovers (1999; zie ook Nelissen, 2001) maken we verder een onderscheid tussen directe en indirecte selectiviteit. We spreken van directe selectiviteit indien verdachten of veroordeelden met uiteenlopende klassenkenmerken bij soortgelijke delicten verschillend worden behandeld. Het onderscheid vindt hier "direct" op klassenkenmerken (zoals arbeidsstatus) plaats. Alle beslissingen die betrekking hebben op deze individuele personen (bijvoorbeeld in de sfeer van opsporing, vervolging, berechting en executie) behoren tot de beslissingen waarop de term directe selectiviteit van toepassing kan zijn.

Indirecte selectiviteit heeft betrekking op beslissingen ten aanzien van (de behandeling van) delicten in het algemeen. Hierbij gaat het niet om concrete individuen, maar om beslissingen die zijn neergelegd in wetten, regels en beleid die betrekking hebben op groepen van delicten. De selectiviteit ziet dus op het delict, niet direct op klassenkenmerken van personen. Het indirecte gevolg kan wel zijn dat personen uit bepaalde klassen worden benadeeld of bevoordeeld, doordat het ene type delict wellicht vaker wordt gepleegd door mensen uit een bepaalde klasse dan het andere type delict.⁵

Het onderscheid tussen directe en indirecte selectiviteit is ook (impliciet) te zien bij sommige andere auteurs. Zo schrijft Verhoeven (2017) over selectiviteit op grond van kenmerken van de verdachte (jeugdigen, personen met lage verstandelijke of cognitieve vermogens, personen met beperkte financiële middelen, en *first offenders*) en op grond van kenmerken van het delict (eenvoudig of complex). In het verlengde hiervan schrijven Van Wingerde en Van de Bunt (2016, p. 12) over de selectieve werking van het strafrecht, waarmee “de situatie [wordt] bedoeld dat naarmate zaken complexer worden, de kans op uitval uit de keten door middel van buitengerechtelijke afdoeningen, vrijspraken en ontslagen van rechtsvervolging groter wordt.”

⁵ Een internationaal voorbeeld betreft de omgang met verschillende drugsdelicten in de Verenigde Staten. Zoals toegelicht door een van onze respondenten wordt *crack cocaine* met name gebruikt door het zwarte deel van de bevolking, terwijl *powder cocaine* vooral wordt gebruikt door het witte deel van de bevolking. De eerste variant wordt veel zwaarder bestraft (zie ook bijvoorbeeld <https://nos.nl/artikel/2264304-hoe-de-war-on-drugs-de-verenigde-staten-veranderde.html>). Ook kan ter illustratie de vergelijking worden gemaakt met het verschil tussen directe en indirecte discriminatie. Een voorbeeld van directe discriminatie is het maken van onderscheid op grond van geslacht, terwijl een voorbeeld van indirecte discriminatie het maken van onderscheid is op grond van deeltijdwerken (iets wat meer voorkomt onder vrouwen).

Hierbij merken we op dat zich wellicht in de praktijk mengvormen kunnen voordoen. Een voorbeeld betreft preventief fouilleren.⁶ Er wordt dan onderscheid gemaakt op basis van het type delict (bijvoorbeeld verboden wapenbezit), dat wellicht vaker gepleegd wordt uit mensen uit bepaalde klassen, waardoor dit tot indirect gevolg heeft dat deze (potentiële) justitiabelen benadeeld worden. Daarnaast kunnen in dit soort gevallen ook andere overwegingen een rol spelen (bijvoorbeeld locatie: welgestelde versus minder welgestelde buurt), die meer direct verband houden met klasse. Dergelijke gevallen zijn onder te brengen bij zowel directe als indirecte selectiviteit.

Ook merken we op dat andere invullingen van het begrip “indirecte selectiviteit” denkbaar zijn. Zo kan worden gedacht aan selectiviteit via wet- of regelgeving (zonder dat deze wet- of regelgeving noodzakelijkerwijs gaat over de behandeling van delicten; zie bijvoorbeeld Raad voor rechtshandhaving, 2015; Rovers, 1999) of, zoals door enkele van onze respondenten aangekaart, selectiviteit als indirect gevolg van de manier waarop recidiverisico’s worden ingeschat of een ontkennende/zwijgende houding van verdachten.

Klasse

Dit onderzoek beoogt antwoord te geven op de vraag wat wel en wat niet onder klassenjustitie moet worden geschaard en probeert zicht te bieden op de vraag hoe selectiviteit op basis van klasse zich verhoudt tot andere vormen van selectiviteit. De onderliggende zorg daarbij is dat maatschappelijke scheidslijnen leiden tot ongelijkheid. Voor het thema klassenjustitie gaat het specifiek om de zorg dat er sprake is van ongelijke behandeling van gelijke gevallen en gelijke behandeling van ongelijke gevallen. De vraag rijst nu wie er door de klassenjustitie mogelijk worden bevoordeeld respectievelijk benadeeld. Wie zijn onderhevig aan de eerder beschreven selectie? Waarin onderscheiden zij die bevoordeeld worden zich van hen die benadeeld worden? Wat is precies het subject van de klassenjustitie en wat wordt er precies verstaan onder klasse?

Rovers (1999) duidt de term “klasse” in sociaal-economische termen (zie ook Nelissen, 2001). De definitie van Rovers richt zich op benadeling op basis van economische hulpbronnen. Klassen zijn hierbij sociale groepen/geledingen in de maatschappij die onderscheiden worden naar kenmerken als opleidingsniveau, inkomen, economisch bezit, beroepsstatus en arbeidsstatus. Daaronder vallen in de definitie van Rovers ook (potentiële) justitiabelen met een niet-Nederlandse etnische achtergrond vanwege hun veelal marginale sociaal-economische positie in de Nederlandse maatschappij. Rovers merkt ook nog op dat zijn definitie louter natuurlijke personen omvat en dat rechtspersonen dus daarbuiten vallen.

Met Rovers zijn wij van mening dat sociaal-economische factoren van groot belang zijn voor het nauwkeurig definiëren van het begrip klasse. Dit opgemerkt hebbende, onze definitie gaat voornamelijk uit van de definitie van “klasse” zoals dat begrip wordt gehanteerd in het algemeen spraakgebruik volgens de Van Dale. Hierbij betrekken we tevens de relevante literatuur over het begrip “klasse” en (belangrijk) wat de respondenten in ons eigen onderzoek over deze term melden.

⁶ Hoewel dit in de kern genomen geen strafrechtelijke maar een bestuursrechtelijke bevoegdheid is, kan preventief fouilleren wel een belangrijk voorportaal vormen van het strafrecht. Zoals we verderop in dit hoofdstuk uitleggen, betrekken we ook deze voorfase in ons onderzoek.

Volgens de Van Dale refereert de term “klasse” onder andere aan een “groep van de bevolking m.b.t. de maatschappelijke stand” en aan een “plaats in een bepaalde rangorde”. Het begrip “stand” verwijst op zijn beurt naar “rang in de maatschappij”. Hier zit dus duidelijk een hiërarchische component in, anders dan wellicht het geval is bij het begrip “maatschappelijke scheidslijnen”, dat veel in de literatuur terugkeert (bijvoorbeeld WRR, 2017).

De associaties met klasse, zoals naar voren gebracht door onze respondenten, komen in grote lijnen overeen met de invulling die Rovers (1999) aan dit begrip geeft, al geven enkele respondenten aan de bruikbaarheid van deze term te betwijfelen en de term verouderd en lastig te definiëren te vinden. Een enkeling merkt op dat “de heersende klasse” een *“I know one when I see one”*-begrip betreft. Daarmee wordt bedoeld dat er waarschijnlijk sprake is van een duidelijke overlap wanneer aan mensen wordt gevraagd iemand in een bepaalde klasse in te delen, wat aangeeft dat men het waarschijnlijk wel eens kan worden over wat dit begrip inhoudt, ook als het niet “strak tot achter de komma” kan worden gedefinieerd.

Veel respondenten spreken over het sociaal-economische aspect van klasse. Het gaat dan om het verschil tussen blauwe en witte boorden, om het al dan niet hebben van geld, en om sociale status (werkend of niet, welk beroep iemand heeft). Verschillende respondenten geven daarnaast echter aan het belangrijk te vinden dat de term “klasse” niet puur financieel of economisch wordt opgevat. Onder andere opleidingsniveau wordt belangrijk geacht.

Over de vraag of etniciteit en daaraan verwante factoren (afkomst, huidskleur, taal, cultuur) moeten worden meegenomen bij de invulling van de term “klasse” verschillen respondenten van mening. Verschillende respondenten geven aan dat dit een belangrijk en actueel klassenkenmerk is. Daarbij is ook van belang dat klassenjustitie in het maatschappelijk debat ook vaak met etniciteit wordt geassocieerd en dat etniciteit in verschillende van de interviews en focusgroepen door respondenten zelf naar voren wordt gebracht.

Anderen geven aan dat etniciteit wel samenhangt met klassenkenmerken, en dat sprake is van overlap tussen klassenjustitie en bijvoorbeeld etnisch profileren, maar dat dit van elkaar moet worden gescheiden. Ter illustratie kan hierbij worden gedacht aan een hypothetisch voorbeeld van de staandehouding door de politie van een Surinaamse advocaat uit Wassenaar in zijn Jaguar. Dit kan duiden op etnisch profileren, maar is geen klassenjustitie zoals door ons gedefinieerd.

Andere factoren die door respondenten in verband worden gebracht met de term “klasse” zijn geslacht (waarbij het zou gaan om bevoordeling van vrouwen in de strafrechtspleging) en het hebben van een sterke maatschappelijke structuur, veilige inbedding in een goede leefomgeving, het hebben van een netwerk waarop men terug kan vallen, en het hebben van een functie in de publiciteit. Een van de respondenten wijst op het belang van de vraag of men door buitenstaanders als behorend tot een bepaalde klasse of groep wordt gezien (erkenning) en men zichzelf in die “labeling” herkent (herkenning). Tot slot brengt een enkeling de term “klasse” in verband met het onderscheid tussen natuurlijke personen en rechtspersonen, die in het strafrecht verschillend worden behandeld.

In het systematisch literatuuronderzoek dat wij hebben uitgevoerd, keren grofweg dezelfde factoren terug. Het gaat bijvoorbeeld om sociaal-economische kenmerken/status, sociaal en cultureel kapitaal, opleidingsniveau, inkomen, economisch bezit, etniciteit (en termen die daarmee verband houden,

zoals huidskleur, migratieachtergrond, ras, nationaliteit, religie, afkomst, herkomst, en taal), kansrijkheid, sociaal zwak zijn, verstandelijke of cognitieve vermogens, mondigheid, en bekendheid.

Daarnaast hebben we literatuur geraadpleegd die specifiek gaat over het klassenbegrip. De klassenkenmerken die uit het systematisch literatuuronderzoek volgden, sluiten daarbij voor een groot deel aan. Bij het raadplegen van deze literatuur specifiek over het klassenbegrip is een eerste belangrijke constatering dat het begrip “klasse” in Nederland niet vaak meer wordt gebruikt en dat liever wordt gesproken over bijvoorbeeld bepaalde inkomensgroepen en hoger of lager opgeleiden (Van Eijk, 2011). Dat heeft onder meer te maken met het taboe dat op het begrip “klasse” rust in de Nederlandse maatschappij, waarin waarden als democratisering en egalisering belangrijk zijn (zie ook Bovens, Dekker & Tiemeijer, 2014; Zeldenrijk, 2010). Zeldenrijk merkt op dat veel mensen het moeilijk vinden om sociale klasse te objectiveren en los te zien van morele oordelen, en dat praten over sociale klasse ongemak, ambivalentie, en een defensieve houding oproept. Ook Nederlandse sociologen besteden weinig aandacht aan klasse als sociaal-culturele scheidslijn. Van Eijk (2015, p. 284) merkt overigens wel op dat de term klasse in de sociale wetenschappen tegenwoordig “langzaam maar zeker” minder taboe wordt, waardoor wellicht ook de term klassenjustitie weer vaker kan worden gebruikt.

Hoewel van strikt afgebakende rangen en standen geen sprake meer is, speelt klasse volgens Van Eijk echter wel degelijk nog een rol in de Nederlandse samenleving. Van Eijk merkt verder op dat sociologen wel vaak kijken naar sociaal-economische status (SES), maar dat dit een zeer beperkte operationalisatie van klasse betreft. Er is volgens haar weinig aandacht voor meeromvattende analyses van klasse. In de door haarzelf gehouden kwalitatieve interviews hanteerden respondenten (bewoners van twee buurten in Rotterdam) behalve SES-kenmerken (en zaken die daaruit voortvloeien, zoals woning en buurt waarin men woont) ook de mate waarin mensen ontwikkeld zijn en een verantwoordelijk leven leiden (in de zin van o.a. zelfredzaamheid en het leveren van een maatschappelijke bijdrage) als criteria om mensen in een bepaalde klasse te plaatsen (Van Eijk, 2011).

Daarbij past wat Zeldenrijk (2010) schrijft in het kader van een onderzoek naar schoolkeuze en segregatie in Amsterdam-Noord. Zeldenrijk verwijst onder meer naar Bourdieu, die verschillen tussen sociale klassen in verband brengt met het begrip “habitus”. Deze term wordt breed wordt opgevat: het gaat onder andere om “iemand's manier van staan en spreken, kleding, uitspraak, positie en houding en manieren. Wat iemand vindt en denkt over de ander is daarmee voor een belangrijk deel het gevolg van een onbewust proces van registreren, verwerken en uitdragen” (Zeldenrijk, 2010, p. 25). Verder zou het beschermen van de eigen groepsidentiteit een rol spelen bij de notie van het behoren tot een sociale klasse: Zeldenrijk haalt Elias en Scotson (1994) aan, die schrijven dat “het universeel [is] dat gevestigde groepen buitenstaanders de toegang tot die groep ontzeggen om de identiteit van hun eigen groep te beschermen” (Zeldenrijk, 2010, p. 25).

Wat opvalt is dat in een deel van de door ons gevonden literatuur expliciet wordt gesproken over “(sociale) klassen” terwijl ander onderzoek spreekt over “maatschappelijke scheidslijnen”. Dat laatste is bijvoorbeeld het geval in het WRR-onderzoek van Tiemeijer uit 2017. Daarin is aan een groep deskundigen gevraagd welke (potentiële) maatschappelijke scheidslijnen zij in Nederland zien. Sommige deskundigen richten zich hierbij op meer algemene tegenstellingen tussen groepen in de samenleving, bijvoorbeeld tussen lager en hoger opgeleiden, tussen armen en rijken, tussen digitaal geletterden en digibeten, etc. Anderen refereren aan meer specifieke scheidslijnen, bijvoorbeeld tussen mensen die zich wel een rechtsgang kunnen permitteren en mensen voor wie de rechtspraak

de facto niet meer toegankelijk zou zijn, of tussen mensen met een vast arbeidscontract en mensen met hooguit tijdelijke aanstellingen. Ook wordt aandacht gevraagd voor diverse (veronderstelde) probleemgroepen, zoals ZZP'ers, burgers met beperkte bureaucratische competenties, radicaliserende moslims of de ultrarijken die zich aan elke maatschappelijke greep lijken te onttrekken (WRR, 2017). Of er sprake is van maatschappelijke scheidslijnen wordt bepaald aan de hand van drie dimensies: feitelijke verschillen tussen groepen, bijvoorbeeld qua inkomen of gezondheid (*differentiatie*); de mate waarin mensen zich identificeren met hun groep (*identificatie*), en de mate waarin de representatie van het onderscheid dominant is in de "politieke en symbolische ruimte" (*representatie*). Volgens Tiemeijer is er meer reden om verschil tussen groepen te bestempelen als maatschappelijke scheidslijn naarmate dit onderscheid hoger scoort op deze drie dimensies.

In ander onderzoek wordt wel gesproken over (sociale) klassen. Dat is bijvoorbeeld het geval in het SCP-onderzoek uit 2014, waarin zes groepen van elkaar worden onderscheiden: de gevestigde bovenlaag, de jonge kansrijken, de werkende middengroep, de comfortabel gepensioneerden, de onzekere werkenden, en het precariaat (Vrooman, Boelhouwer & Gijsberts, 2014). Volgens de auteurs is er sprake van een zachte tweedeling in Nederland, nu de laatste (onderste) twee groepen duidelijk op afstand staan van de vier groepen daarboven. Alleen het precariaat en de gevestigde bovenlaag kunnen volgens de auteurs als "klassen" worden bestempeld, nu alleen voor die groepen geldt dat sprake is van consistentie (d.w.z. consistent scoren op de verschillende kapitaalkvormen; zie hieronder) en bekrachtiging (d.w.z. factoren die het onderscheid tussen groepen bekrachtigen, zoals de mate waarin men zich met zijn groep identificeert). De vier tussengelegen groepen worden geen "klassen" maar "segmenten" genoemd. De auteurs merken op dat in de bovenlaag meer mannen voorkomen en in de onderlaag meer vrouwen. Niet-westerse migranten zijn voor een groot deel te vinden bij de onzekere werkenden en het precariaat, maar ook voor een deel bij de jonge kansrijken. Hoewel zij een inhaalslag hebben gemaakt (bijvoorbeeld qua opleidingsniveau), is dus nog steeds sprake van een sociaal-economische achterstand.

De auteurs van het SCP-rapport (2014) komen tot bovenstaande indeling aan de hand van een latente klassenanalyse, waarin op basis van eerdere sociologische literatuur is gekeken naar vier vormen van kapitaal: economisch kapitaal (opleiding en beroepsvaardigheden, beroep, inkomen, en vermogen), sociaal kapitaal (netwerken voor sociale steun, netwerken voor instrumentele steun), cultureel kapitaal (taal en communicatie, smaken (e.d.), reputatie/titels (e.d.)), en persoonlijk kapitaal (fysiek, mentaal, en esthetisch kapitaal) (SCP-rapport, p. 54). De auteurs merken op dat er "contraire meervoudige samenhangen" kunnen voorkomen, zoals veelverdieners en vermogenden die over weinig sociaal kapitaal in de zin van sociale steun beschikken (p. 58). Wel hangen de verschillende kapitaalkvormen met elkaar samen. Voor het in kaart brengen van de segmentatie in Nederland, zijn volgens de auteurs alle vier de kapitaalkvormen van belang.

Ook Engbersen e.a. (2019) komen tot een indeling van maatschappelijke groepen aan de hand van verschillende kapitaalkvormen (economisch, sociaal, en cultureel kapitaal) en op basis van een latente klassenanalyse. In hun onderzoek richtten zij zich op de stad Rotterdam. Opleiding valt bij deze auteurs onder cultureel kapitaal (anders dan in het hierboven genoemde SCP-onderzoek uit 2014, waarin opleiding onder economisch kapitaal werd geschaard). Engbersen e.a. benadrukken het belang van een meerdimensionale benadering, waarbij naar meer dan één aspect van klasse wordt gekeken. Ook deze auteurs constateren een gemengd beeld voor wat betreft de positie van mensen met een migratieachtergrond: zij bevinden zich vaak in het precariaat en lagere sociale klassen, maar voor een deel ook in de opkomende middengroep, andere middengroepen en de gevestigde

bovenlaag. Met name mensen met een Marokkaanse, Turkse, Antilliaanse en Surinaamse achtergrond bevinden zich in de lagere klassen. Net als Van Eijk (2011) benoemen Engbersen e.a. dat in Nederland eerder over groepen wordt gesproken dan over klassen, welke kwalificatie te zwaar wordt gevonden.

Daarnaast is een aantal andere onderzoeken het vermelden waard. Zo wordt in een WRR-rapport uit 2014 ingegaan op de economische ongelijkheid in Nederland (Kremer e.a., 2014). Er blijkt sprake te zijn van een groeiende inkomensongelijkheid wanneer men kijkt naar de kloof tussen de bovenste en de onderste 10% van de bevolking. Vermogen is nog veel ongelijker verdeeld. Door de grote inkomensongelijkheid is bovendien sprake van minder opwaartse mobiliteit. In een gezamenlijk WRR/SCP-onderzoek uit 2014 wordt een ander verschil benadrukt: daar wordt geconstateerd dat in Nederland niet alleen een sociaal-economische, maar ook een sociaal-culturele tegenstelling bestaat, die in belangrijke mate samenvalt met opleidingsniveau (Bovens, Dekker & Tiemeijer, 2014). Het belang van opleidingsniveau als maatschappelijke scheidslijn keert ook duidelijk terug in de essays van Völker (2012) en Elchardus (2012). Volgens Elchardus is er veel empirische steun voor het zien van opleiding als belangrijkste maatschappelijke scheidslijn. Hij ziet aanwijzingen voor een nieuwe standencultuur rond opleidingsverschillen. Völker beschrijft dat het verband tussen ouderlijk milieu en sociale status geslonken maar nog steeds aanwezig is; klasse heeft dus nog steeds betekenis, maar in de moderne verzorgingsstaat is opleiding datgene dat het behoren tot een klasse bepaalt. Zij benoemt daarnaast dat er bij "allochtonen" sprake is van een achterstand in opleiding en inkomen. Bij het belang van opleiding als scheidslijn tekent Völker wel aan dat er sprake is van diploma-inflatie, waardoor achtergrondkenmerken (status van de familie) toch weer belangrijker worden en de meritocratisering niet doorzet.

Het hierboven weergegeven onderzoek laat zien dat het mogelijk is om maatschappelijke groepen van elkaar te onderscheiden en te clusteren (Engbersen e.a., 2019; SCP, 2014). Dergelijke clustering vindt plaats aan de hand van de vraag hoe hoog mensen scoren op verschillende vormen van kapitaal (economisch, sociaal, cultureel, en eventueel persoonlijk kapitaal). Hoewel niet altijd van "klassen" kan worden gesproken (in het SCP-onderzoek uit 2014 konden alleen de hoogste en laagste groep als klasse worden aangemerkt en werden de tussengelegen groepen als "segmenten" gekwalificeerd), is het dus wel mogelijk om op deze manier sociale groepen van elkaar te onderscheiden.

Ons onderzoek bouwt op deze inzichten voort, waarbij we uitgaan van de definitie van klassenjustitie zoals eerder vermeld. Een nauwkeurige beschouwing van deze definitie leert dat wij hierbij focussen op selectieve rechtspleging die iemand illegitiem benadeelt wanneer die persoon niet tot de heersende klasse behoort en illegitiem bevoordeelt wanneer die persoon wel tot de heersende klasse behoort. Er had ook voor gekozen kunnen worden om nadere, specifiekere onderscheiden aan te brengen in het klassenbegrip, zoals tussen "bovenklasse," "middenklasse" en "precariaat" (zie bijvoorbeeld Vrooman e.a., 2014). In dit verkennende rapport hebben wij hier niet voor gekozen. Zo gingen wij in de gesprekken en interviews die wij voerden uit van de definitie zoals eerder vermeld. In Hoofdstuk 8 gaan we nader in op de voor- en nadelen van onze definitie.

Sommige van de uit de literatuur naar voren komende vormen van kapitaal lijken minder (direct) relevant voor het thema klassenjustitie. Waar de relevantie van kenmerken als inkomen, opleiding, en sociaal kapitaal (waaronder het bezitten van relevante connecties) voor dit thema vrij duidelijk is, geldt dat bijvoorbeeld minder voor persoonlijk kapitaal in de zin van fysieke of esthetische kenmerken (SCP, 2014).

Een kenmerk van justitiabelen dat niet uit de hierboven behandelde literatuur naar voren komt, maar dat wel relevant is voor onderzoek naar klassenjustitie, betreft de status van natuurlijk persoon dan wel rechtspersoon. Ook Rovers (1999) liet rechtspersonen, zoals bedrijven, instellingen en overheidslichamen, buiten beschouwing. In de huidige debatten over vermeende klassenjustitie vormen transacties met rechtspersonen, zoals de transactie van het OM met de ING die aanleiding vormde voor de motie van Van Nispen, echter regelmatig de aanleiding voor discussie. Hierbij rijst bijvoorbeeld de vraag of bestuurders van rechtspersonen hun verantwoordelijkheid kunnen afkopen en of zij in soortgelijke gevallen op een andere manier worden behandeld dan mensen uit een lagere sociaal-economische klasse.

Tot slot verdient het thema “etniciteit” hier enkele afrondende opmerkingen. Rovers (1999) betrok dit thema expliciet in zijn onderzoek onder de vermelding dat er sprake is van samenhang tussen etniciteit en het zich bevinden in een marginale sociaal-economische positie. Zowel in de door ons geraadpleegde literatuur over klassenjustitie en selectiviteit als in de gehouden interviews en focusgroepen keerden onderwerpen als etnisch profileren en meer in het algemeen het verschillend behandelen van (potentiële) justitiabelen op basis van hun etniciteit of afkomst veelvuldig terug. Bovendien wijzen verschillende onderzoeken uit dat, hoewel er sprake is van een inhaalslag, etniciteit ook tegenwoordig nog samenhangt met kenmerken zoals inkomen, arbeidsstatus en opleiding (CBS, 2018; SCP, 2016, 2018). Hoewel etniciteit niet altijd als klassenkenmerk lijkt te worden gezien (Van Eijk, 2011; Zeldenrijk, 2010), nemen wij om bovenstaande redenen dit thema toch mee in ons onderzoek. Het gaat immers om illegitieme behandeling van (potentiële) justitiabelen op basis van hun positie in de maatschappij. Met andere woorden: wanneer sprake is van selectiviteit waarbij een individu of groep betrokken is met een etniciteit die niet behoort bij de dominante, heersende klasse, kan sprake zijn van klassenjustitie zoals wij dat onderzoeken.

Afbakening van het onderzoek

In het bovenstaande hebben we onze definitie van de term “klassenjustitie” gepresenteerd en zijn de verschillende onderdelen van de definitie toegelicht (illegitieme selectiviteit, bevoordelende en benadelende selectiviteit, directe en indirecte selectiviteit, bewuste en onbewuste selectiviteit, systematische en incidentele selectiviteit, en klasse). Deze definitie is leidend in de rest van dit rapport en is het uitgangspunt geweest tijdens de tweede en derde fase van ons onderzoek (d.w.z. het aanvullende literatuuronderzoek en de focusgroepen).

Hieronder geven we aan hoe we het onderzoek hebben afgebakend. Onze focus in dit rapport ligt op klassenjustitie en selectiviteit binnen de strafrechtspleging en niet op klassenjustitie en selectiviteit binnen andere rechtsgebieden. Verder geven we aan dat we ons richten op bevoordeling of benadeling van verdachten en veroordeelden en dus niet van bijvoorbeeld slachtoffers uit bepaalde klassen. We eindigen deze sectie met een overzicht van de Nederlandse strafrechtketen.

Strafrechtspleging

De term “justitie” in het begrip “klassenjustitie” geeft duidelijk de context aan waarbinnen het fenomeen wordt onderzocht en ons onderzoek dus plaatsvindt. Het onderzoek naar klassenjustitie

gaat immers over gebeurtenissen die binnen een justitieel kader plaatsvinden. Hierbij richten we ons op de strafrechtspleging.

Binnen de strafrechtspleging houden we de blik breed: we hebben bijvoorbeeld oog voor mogelijke selectie in het kader van wet- en regelgeving, opsporing, vervolging, berechting en de executie van straffen en maatregelen. Dat betekent dat alle actoren die bij deze stappen betrokken zijn het onderwerp vormen van ons onderzoek. Voor elk van deze actoren gelden mogelijk eigen kwetsbaarheden. Lindeman (2018) beschrijft bijvoorbeeld de grote capaciteitstekorten bij de politie en het OM. Hij concludeert dat de magistratelijke invulling van de rol van officieren van justitie, die een autonome en onbevooroordeelde attitude en werkwijze inhoudt, onder druk staat. Dergelijke bevindingen zijn relevant voor de vraag waar kwetsbaarheden liggen op het gebied van mogelijke klassenjustitie.

Het hanteren van een brede blik waarbij alle onderdelen van de strafrechtketen in ogenschouw worden genomen is onder meer belangrijk, omdat ons onderzoek voortbouwt op het rapport van Rovers (1999) en tot doel heeft na te gaan in hoeverre 20 jaar na dat onderzoek sprake is van klassenjustitie. Het is dan niet logisch om de fasen waarin Rovers aanwijzingen voor klassenjustitie vond over te slaan. Tegelijkertijd willen we ook de fasen, actoren, en beslissingen waarover Rovers weinig informatie vond in ons onderzoek betrekken. Meerdere fasen van de strafrechtspleging in ogenschouw nemen is bovendien van belang vanwege de mogelijkheid van accumulatie van benadeling (dat wil zeggen: gestapelde benadeling door de verschillende fasen heen), zoals ter sprake gebracht door enkele van onze respondenten. Zij geven aan dat een op zichzelf staande beslissing in de keten niet hoeft te leiden tot significante ongelijkheid, maar dat de optelsom van alle genomen beslissingen tezamen dat wellicht wel doet.

We kijken hierbij niet alleen naar selectiviteit in de zin van het 'uitfilteren' van bepaalde justitiabelen bij de gang van het ene stadium naar het volgende (bijvoorbeeld: wie van de opgespoorde verdachten wordt vervolgd; wie van de vervolgte verdachten wordt veroordeeld; wie van de veroordeelden krijgt een gevangenisstraf opgelegd, etc.), maar ook naar differentiële behandeling binnen elk van deze stadia. In de opsporings- en vervolgingsfase worden bijvoorbeeld beslissingen genomen over de eventuele in verzekeringstelling en voorlopige hechtenis van de verdachte. Ook deze vormen van selectiviteit maken deel uit van ons onderzoek.

Hierbij merken we op dat deze brede focus, in combinatie met de vele interviews en focusgroepen die we hebben gehouden, betekent dat niet van elke beslissing waarbij sprake is van selectiviteit en klassenjustitie gedetailleerd kan worden weergegeven wat daarover bekend is op basis van de literatuur sinds het verschijnen van het onderzoek van Rovers (1999). In plaats daarvan hebben we gekozen voor breedte in het literatuuronderzoek en vullen we deze bevindingen aan met wat onze respondenten over de verschillende vormen van selectiviteit en klassenjustitie naar voren brengen. Op die manier beogen we een *helicopter view* te bieden van klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtspleging waarin de verschillende verschijningsvormen en de verschillende oorzaken van klassenjustitie worden onderzocht. Wij zijn van mening dat een dergelijke brede blik op klassenjustitie van belang is omdat het hier immers om een veelomvattend begrip gaat.

Overige rechtsgebieden

Zoals hierboven opgemerkt, ligt onze focus in dit rapport op klassenjustitie binnen de strafrechtspleging en niet op klassenjustitie binnen andere rechtsgebieden. Dat gezegd hebbende, we betrekken deze andere rechtsgebieden wel bij ons onderzoek wanneer dit inzichten oplevert die nodig zijn om klassenjustitie in de strafrechtspleging goed te begrijpen, bijvoorbeeld wanneer het gaat om mogelijke selectiviteit bij de uitoefening van controlerende bevoegdheden. Dit betreft bestuursrechtelijke bevoegdheden die evenwel een evident voorportaal vormen van het strafrecht.

Ook kan worden gedacht aan bepaalde relevante ontwikkelingen in het juridische domein, zoals ontwikkelingen rondom griffierechten en rondom de sociale advocatuur, die zich niet beperken tot het strafrecht (sociale advocatuur) of überhaupt niet voor het strafrecht gelden (griffierechten), maar die wel raken aan mogelijke klassenjustitie en selectiviteit.

Er zijn diverse redenen waarom naast het strafrecht ook het bestuurlijke en civiele recht relevant zouden kunnen zijn in het kader van onderzoek naar mogelijke klassenjustitie in Nederland en waarom een rechtsgebied-overstijgende aanpak zinvol kan zijn. Om het onderzoek voldoende afgebakend te houden en om aan te sluiten bij de motie die aanleiding was voor dit onderzoek en de opdracht uit de startnotitie die bij dit onderzoek hoort, ligt hierop in dit rapport echter niet de focus.

Verdachten en veroordeelden

We beperken ons in dit onderzoek tot klassenjustitie die bevoordelend dan wel benadelend uitwerkt voor uit bepaalde sociale klassen afkomstige (potentiële) *verdachten* (of, nadat berechting heeft plaatsgevonden, *veroordeelden*). Dit betekent dat we bevoor- of benadeling van bijvoorbeeld (potentiële) slachtoffers en getuigen uit bepaalde klassen buiten beschouwing laten. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan benadeling van klagers in de beklagprocedure van artikel 12 Wetboek van Strafvordering, en aan personen die zich (anderszins) benadeeld voelen doordat zaken niet vervolgd worden (Van der Kraats, 2012).

Beslissingen omtrent niet-vervolgning en eventuele daaruit voortvloeiende artikel 12 Sv-procedures kunnen wel relevant zijn voor dit onderzoek voor zover het daarbij gaat om de bevoordeling of benadeling van potentiële *verdachten*. Dit speelt bijvoorbeeld in situaties waarin een transactie wordt getroffen met een rechtspersoon en de betrokken natuurlijke personen, bijvoorbeeld hooggeplaatste bestuurders, niet vervolgd worden. In dat geval zou immers sprake kunnen zijn van bevoordeling van (potentiële) justitiabelen uit hogere klassen.

Nederlandse strafrechtketen

Hier geven we een uiteenzetting van de verschillende onderdelen (of fasen) van de strafrechtketen en de daarbij betrokken justitie-actoren. De Nederlandse strafrechtketen bestaat uit verschillende, elkaar opvolgende fasen waarin verschillende actoren (ketenpartners) actief zijn. In het algemeen wordt de keten in de volgende vier fasen onderverdeeld: opsporing, vervolging, berechting en executie (o.a. Strafrechtketen, 2019).

Onder opsporing wordt verstaan het onderzoek in verband met strafbare feiten onder gezag van de officier van justitie met als doel het nemen van strafvorderlijke beslissingen. Opsporing vindt plaats door algemene en bijzondere opsporingsambtenaren, die kunnen worden aangetroffen bij

respectievelijk de politie en de bijzondere opsporingsdiensten, zoals de FIOD. De fase van opsporing start op het moment dat sprake is van een redelijk vermoeden van (de voorbereiding van) een strafbaar feit of bij aanwijzingen van een economisch delict of van een terroristisch misdrijf. Naar aanleiding van het opsporingsonderzoek neemt de officier van justitie een beslissing over het (al dan niet) instellen van vervolging tegen de verdachte. Vervolging heeft plaats ofwel door het uitvaardigen van een strafbeschikking, die de eenzijdige oplegging van een straf door het OM inhoudt, ofwel door dagvaarding. Indien het OM beslist tot dagvaarding, wordt de rechter in de strafzaak betrokken. In eerste aanleg heeft berechting plaats door de rechtbank; in hoger beroep beslist het gerechtshof en in cassatie de Hoge Raad. Het sluitstuk van de strafrechtketen wordt gevormd door de executie van de door de rechter opgelegde straffen en maatregelen of door de officier van justitie getroffen ontnemingsschikkingen en uitgevaardigde strafbeschikkingen. Bij de executie van strafrechtelijke sancties zijn verschillende organisaties betrokken, afhankelijk van het type sanctie dat is opgelegd. De uiteindelijke verantwoordelijkheid ligt bij het ministerie van Justitie en Veiligheid, meer in het bijzonder bij de minister voor Rechtsbescherming.

In elk van de hierboven beknopt beschreven fasen van de strafrechtketen vinden selectiemomenten plaats. Gedacht kan worden aan de beslissing om (geen) voorlopige hechtenis te vorderen; de beslissing om (geen) vervolging in te stellen en de beslissing om (geen) straf op te leggen. Ook in de keuze door het OM voor de wijze van (niet-)vervolging (sepot, transactie, strafbeschikking of dagvaarding) of de keuze door de rechter voor het type sanctie, speelt selectiviteit een rol. Waar selectie plaatsheeft, kan ook illegitieme selectie plaatshebben en klassenjustitie zich dus manifesteren. Om deze reden hebben wij ervoor gekozen op niet op voorhand een selectie te maken in de genoemde fasen maar de blik open te houden voor mogelijke klassenjustitie in de gehele strafrechtketen. Bijkomend argument is dat selecties in een eerdere fase van de keten, van invloed (kunnen) zijn op de keuzes (of selecties) die in latere fasen worden gemaakt.

Niet alleen in genoemde (traditionele) fasen van de strafrechtketen vinden selectiemomenten of selecties plaats. Ook in hieraan voorafgaande fasen is dat het geval. Neem de fase van ordehandhaving en toezicht (door de politie). Deze fase gaat aan de opsporing vooraf. Op dat moment is van (de uitoefening of toepassing van het) strafrecht (nog) geen sprake. De politie handelt dan ook niet onder het gezag van de officier van justitie, maar onder het gezag van de burgemeester. Om die reden kan nog niet worden gesproken van (de uitoefening of toepassing) van strafrecht of van strafrechtelijke handhaving. Het is evenwel mogelijk dat in de fase van ordehandhaving en toezicht strafbare feiten worden ontdekt. Zo kan een politieagent die surveilleert op straat een zakkenroller op heterdaad betrappen en kan een beveiligder die feestgangers op een festival preventief fouilleert stuiten op een lading illegale drugs. In sommige gevallen wordt door de politie zelfs geanticipeerd op het overgaan van ordehandhaving in strafrechtelijke handhaving. Denk bijvoorbeeld aan de beveiliging bij grote voetbalwedstrijden. Uit het voorgaande volgt dat de fase van ordehandhaving en toezicht het beginpunt kan worden van een strafrechtelijk traject. Zij vormt aldus een belangrijk voorportaal van de strafrechtketen. Omdat bovendien, zoals gezegd, ook in deze voorfase keuzes worden gemaakt en dus selecties plaatshebben, is de fase van ordehandhaving en toezicht eveneens in ons onderzoek betrokken. Bijkomend argument is dat de betekenis van de selectie aan de poort van de strafrechtketen zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve zin het grootst is. Allereerst: hoe verder in de keten, des te geringer de aantallen waarop de selecties betrekking hebben (Rovers, 1999, p. 17). Ten tweede: in de fase voorafgaand aan de strafrechtketen worden beslissingen gemaakt die ertoe kunnen leiden dat iemand in de keten belandt.

De mate waarin door een justitie-actor in een fase van de strafrechtketen selectief te werk kan worden gegaan, is afhankelijk van de mate waarin deze justitie-actor keuze- en/of handelingsvrijheid geniet. Men spreekt ook wel van discretionaire ruimte of vrijheid. Als een justitie-actor in zijn werkzaamheden geen (of slechts geringe) discretionaire ruimte geniet, is het maken van selecties niet (goed) mogelijk. Daarbij zij evenwel opgemerkt dat ook indien een justitie-actor discretionaire ruimte geniet, het maken van selecties kan worden bemoeilijkt. Zo wordt de keuzevrijheid die officieren van justitie op grond van de wet hebben bij het beslissen omtrent vervolging, ingeperkt door beleid daaromtrent (richtlijnen en aanwijzingen). Ook in het kader van de opsporing en – in mindere mate – berechting van strafbare feiten is beleid ontwikkeld, die de keuzevrijheid van de justitie-actor enigszins aan banden legt.

Relevant is verder dat niet alleen de strafrechtspleging (oftewel: de uitoefening of toepassing van strafrecht), maar ook het recht zelf selectief kan (uit)werken. De formele wetgever bepaalt welk gedrag afwijkend is en (derhalve) strafbaar wordt gesteld. Ook bepaalt de wetgever welke sancties (althans maximaal) moeten volgen op een vastgestelde overtreding van de strafwet. In het wetgevingstraject worden dus keuzes gemaakt. De wetgever kan er bijvoorbeeld voor kiezen om alleen de zogenoemde commune criminaliteit strafbaar te stellen of om de sancties op deze vorm van criminaliteit vele malen zwaarder te maken dan de sancties op financieel-economische criminaliteit. Op deze manier kan de wetgever sturing geven aan het handelen van justitie-actoren in de strafrechtketen. De justitie-actoren geven zelf ook sturing aan hun handelen. Zo stelt het OM beleid vast waarin het de opsporing of vervolging van bepaalde vormen van criminaliteit prioriteert. Hierom is ook aandacht voor de fase van wet- en regelgeving in ons onderzoek.

Uit het voorgaande volgt dat we de term “strafrechtketen” in dit rapport breed opvatten. Dit omdat niet alleen de fasen van opsporing, vervolging, berechting en executie van belang zijn. Ook handelingen van justitie-actoren die voorsorteren op eventueel strafrechtelijk ingrijpen of eventuele strafbare feiten zijn van belang. Het gaat daarbij om proactief politieoptreden in het kader van toezicht en handhaving, zoals staandehouding, identificatieplicht, verkeerscontroles, preventief fouilleren, en predictive/hotspot policing. In deze gevallen is er nog niet altijd sprake van een strafrechtelijke verdenking, maar aangezien dergelijke handelingen wel een evident voorportaal van het strafrecht vormen, hebben we hier in het voorliggende onderzoek wel oog voor.

De advocatuur speelt ook een belangrijke rol in de strafrechtketen. Advocaten kunnen justitie-actoren de andere kant van het verhaal laten zien en wijzen op eventuele tekortkomingen aan hun kant. Zij houden de justitie-actoren als het ware ‘bij de les’. In dit verband is tevens de reclassering van groot belang. De reclassering kan op verschillende momenten in het strafrechtelijke traject worden gevraagd te adviseren over o.a. het recidivegevaar van een verdachte. De reclassering speelt bovendien een belangrijke rol bij de tenuitvoerlegging van (voorwaardelijke) straffen. Concluderend, verschillende actoren die professioneel bij de strafrechtketen betrokken zijn, zijn belangrijk voor het bepalen van klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland. Deze actoren zijn in onze focusgroepgesprekken en interviews betrokken.

Conclusies

In dit hoofdstuk zijn we ingegaan op de door ons opgestelde definitie van de term klassenjustitie en de afbakening van ons onderzoek. Bij het definiëren van de term klassenjustitie hebben we

aansluiting gezocht bij hoe dit begrip volgens de Van Dale in het algemeen spraakgebruik wordt gehanteerd en hoe Rovers dit begrip definieert in zijn onderzoek uit 1999. De door ons gehanteerde definitie is daarnaast in belangrijke mate het resultaat van de verkennende interviews en afsluitende focusgroep die zijn georganiseerd in fase 1 van het onderzoek. Deze definitie van klassenjustitie is het uitgangspunt geweest in de vervolgfases van ons onderzoek (fase 2 en 3) en dient als uitgangspunt in het vervolg van dit rapport.

Het gaat in dit rapport bij klassenjustitie kort gezegd om illegitieme vormen van selectiviteit die op verschillende manieren tot stand kunnen komen (direct of indirect, bewust of onbewust) en systematisch of incidenteel van aard kunnen zijn. Enerzijds betreft dit een brede definitie van klassenjustitie, doordat zij zowel bevoordelende als benadelende, zowel directe als indirecte, zowel bewuste als onbewuste, en zowel systematische als incidentele vormen van selectiviteit dekt. Anderzijds betreft het een enge definitie van klassenjustitie, doordat zij focust op illegitieme vormen van selectiviteit.

We richten ons niet uitsluitend op bepaalde vormen van klassenjustitie of bepaalde fasen en justitieactoren in de strafrechtspleging, maar schetsen een *helicopter view* van klassenjustitie. Dat is van belang omdat het begrip klassenjustitie een veelomvattend begrip blijkt te zijn en omdat aan de hand een brede blik het beste zicht worden verkregen op de vraag of klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen voorkomt en, zo ja, hoe vaak en wat daarvoor mogelijke verklaringen zijn. In de volgende hoofdstukken bespreken we wat ons onderzoek leert over de beantwoording van deze vragen.

4. Komt het voor?

Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we in op de vraag of er aanwijzingen zijn dat klassenjustitie zich in Nederland voordoet en in het bijzonder in welke mogelijke vormen. We onderscheiden in onze bespreking verschillende fasen van de strafrechtspleging (wet- en regelgeving, voorfase, opsporing, vervolging, berechting, executie). Ook gaan we in op het domein van rechtsbijstand, waarin eventuele klassenjustitie een rol kan spelen.

Onze bevindingen met betrekking tot deze mogelijke verschijningsvormen van klassenjustitie zijn gebaseerd op het literatuuronderzoek, de individuele interviews, en de focusgroepen zoals aangegeven in Hoofdstuk 2. De verschillende verschijningsvormen die we bespreken, zijn een weergave van de onderwerpen die respondenten tijdens de interviews en focusgroepen aandroegen wanneer hen gevraagd werd naar hun associaties met klassenjustitie en selectiviteit en daarop betrekking hebbende voorbeelden, ervaringen en casuïstiek.

Voor de literatuurzoektocht geldt, zoals in Hoofdstuk 2 beschreven, dat we niet de verschillende selecterende beslissingen als zoekterm hebben gebruikt, maar meer in het algemeen hebben gezocht op termen als “klassenjustitie” en “selectiviteit” (in combinatie met relevante andere zoektermen). Dat betekent dat we hieronder niet alle afzonderlijke selecterende beslissingen uit de strafrechtketen op een rij zetten en bespreken, maar dat we ons richten op de vormen van selectiviteit en mogelijke klassenjustitie die we in de literatuur per fase van de strafrechtketen zijn tegengekomen en die respondenten aandroegen.

Voorbehoud

Het is van belang om hier expliciet te vermelden dat we op basis van ons onderzoek geen definitieve uitspraak kunnen doen over de legitimiteit van alle verschijningsvormen van selectiviteit in de strafrechtketen in Nederland die we in de literatuur tegenkwamen en die in onze gesprekken met respondenten aan bod kwamen. Dit zou een nauwgezette feitelijke reconstructie van alle voorbeelden vergen en die ruimte bood dit onderzoek niet. In onze conclusies gaan we wel in op de waargenomen illegitimiteit die in dit hoofdstuk wordt besproken.

Verschijningsvormen

Wet- en regelgeving

Evenals Rovers (1999) kijken we onder meer naar selectiviteit in de fase van wet- en regelgeving aangezien deze fase een bron kan vormen van indirecte selectiviteit. Bij de totstandkoming van het recht, in wetten of anderszins, worden selecties gemaakt. De wetgever bepaalt welke gedragingen

strafbaar worden gesteld en wat de soort en maximale hoogte is van de straf die volgt op overtreding van een strafbaarstelling. Om deze reden is het relevant de fase van wet- en regelgeving mee te nemen in het onderzoek (Rovers, 1999).

Opgemerkt kan worden dat in de door ons gevonden literatuur weinig is te vinden over selectiviteit in de fase van wet- en regelgeving. Niettemin wijzen enkele van onze respondenten op het belang van wet- en regelgeving voor ons onderzoek.

Zo meent een van hen dat klassenjustitie wordt gevoed door het materiële recht: wat wordt strafbaar gesteld en onder welke strafbedreiging? Indirecte selectiviteit heeft in de ogen van deze respondent wellicht zelfs een nog grotere invloed dan directe selectiviteit. De respondent wijst als voorbeeld op het verschil in benadering van de "10 geboden-delicten" zoals moord en doodslag en de delicten die zijn strafbaar gesteld in de Wet ter voorkoming van witwassen en financieren van terrorisme (Wwft). Waarom, vraagt deze respondent zich af, staat op diefstal vier jaar gevangenisstraf, en staat er een lagere straf op sommige delicten uit de Wwft of worden dergelijke gevallen bestuurlijk afgedaan, waardoor een strafblad uitblijft? De fase van wet- en regelgeving is volgens deze respondent dan ook een belangrijke mogelijke bron van klassenjustitie.

Andere respondenten betwijfelen dit. Zo wijst een respondent erop dat ook in de Wet op de Economische Delicten (WED) fikse straffen staan, en het dus niet zeker is of verschillen in de wetgeving altijd uitpakken in het nadeel van "armen". Bovendien is het volgens deze respondent discutabel of verschillen voortvloeiend uit wetgeving een vorm van klassenjustitie betreffen.

Een andere respondent geeft aan dat het strafrecht gebaseerd is op het vervolgen en bestraffen van strafbare feiten die over het algemeen vaker worden gepleegd door mensen met minder geld, maar dat hij niet weet of dit het systeem inherent "klassenjustitieel" maakt of dat dit "gewoon" het gevolg is van het feit dat men bepaalde strafbare feiten wil vervolgen en berechten.

Onze respondenten wijzen ook op de rol van regelgeving en (meer in algemene zin) beleid bij mogelijke klassenjustitie en selectiviteit. Voorbeelden die genoemd worden betreffen de afspraken die gemaakt zijn rondom de aanpak van mobiel banditisme door Romafamilies, het gegeven dat in zaken van bijstandsfraude al vrij snel strafrechtelijke vervolging wordt ingesteld, en de richtlijnen die voorschrijven om in geval van door buitenlandse verdachten gepleegde winkeldiefstallen direct een onvoorwaardelijke gevangenisstraf te eisen.

In het vervolgingsbeleid kan aldus "een element van klassenjustitie" zitten. Ook wijst een respondent op de relatieve prioritering van drugscriminaliteit ten opzichte van "*high edge*"-witwassen of internationale wapenhandel, waarvan enkele respondenten overigens aangeven dat zij dergelijke prioritering legitiem achten en dus niet zien als klassenjustitie.

Een andere focusgroeppdeelnemer wijst op het beleid dat verdachten die in het buitenland wonen hogere straffen krijgen, waarmee wordt beoogd mensen te ontmoedigen om naar Nederland te komen om strafbare feiten te plegen. Deze respondent werpt de vraag op of dit klassenjustitie betreft zonder deze evenwel te beantwoorden. Deze respondent maakt verder niet vaak mee dat verdachten uit lagere sociale klassen benadeeld worden, aangezien er richtlijnen zijn voor straftoemeting die volgens de respondent redelijk worden gevolgd.

Voorfase

Diverse respondenten gaven aan de voorfase te beschouwen als een zeer belangrijke, want bepalende of zelfs allesbepalende, fase met het oog op selectiviteit en mogelijke klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen. Volgens hen is het risico op ongelijke behandeling van personen uit een bepaalde (lage) klasse ten opzichte van personen uit een andere (hoge) klasse in de voorfase het grootst. "Wie stop je en wie niet? Wie krijgt een dynamische verkeerscontrole en wie niet? Wie wordt om drie uur 's nachts op straat om zijn ID gevraagd en wie niet?" Dit betreft ook vragen als: "Op welke criminaliteit focust de politie zich?" en "Hoe en op welke plekken wordt de politiecapaciteit ingezet?"

De keuzes en selecties die in de voorfase worden gemaakt, bepalen of iemand al dan niet in de strafrechtketen terechtkomt. Van belang is voorts dat de aantallen waarop de selecties betrekking hebben in de voorfase vele malen groter zijn dan in latere fasen van de strafrechtketen (Rovers, 1999, pp. 17-18). Derhalve is de voorfase zowel in kwalitatief als kwantitatief opzicht een zeer belangrijke fase wat betreft selectiviteit en mogelijke klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen.

In de literatuur is (mogelijk illegitieme) selectiviteit in de voorfase van de strafrechtketen een regelmatig terugkerend thema. Zo stellen Boon, Van Dorp en De Boer (2018) dat jongeren met een migratieachtergrond (veel) meer kans hebben om geregistreerd en aangehouden te worden als verdachte en om in een jeugdgevangenis terecht te komen en (veel) minder kans om een Halt-afdoeining te krijgen dan hun autochtone leeftijdsgenoten. In het verlengde hiervan schrijven Leerkes en Bezemer (2018) dat "mensen met een migratieachtergrond (...) bij hetzelfde criminele gedrag vaker als verdachte [lijken] te worden aangemerkt en (...) vervolgens vaker [worden] veroordeeld" (p. 1). Deze auteurs benadrukken dat criminaliteitscijfers niet alleen crimineel gedrag meten, maar ook de kans dat criminaliteit wordt opgemerkt en geregistreerd, en dat deze kans verschillend is voor mensen met een niet-Nederlandse achtergrond. Zo blijken Turkse en Marokkaanse Nederlanders vaker te worden verdacht van crimineel gedrag dan autochtone Nederlanders met een vergelijkbare sociaal-economische positie, terwijl ze een vergelijkbaar of zelfs kleiner aantal misdrijven rapporteren. Ook Bovenkerk (2009) merkt op dat etnische minderheidsgroepen vaker in aanraking komen met politie en justitie dan autochtone Nederlanders en vraagt zich af - zonder die vraag te beantwoorden - of dit te maken kan hebben met selectieve aandacht van politie (en justitie). Ook Jennissen (2017) beschrijft de oververtegenwoordiging van personen met niet-westerse achtergrond in de politieregistraties. Jennissen merkt daarbij op dat het "goed mogelijk [is] dat selectiviteit in het optreden van de politie zou kunnen leiden tot een oververtegenwoordiging van personen met een niet-westerse achtergrond in de politieregistratie."

In zijn onderzoek naar proactieve controle door de politie toont Çankaya (2012) aan dat ongelijke behandeling van (etnische) minderheidsgroepen inderdaad het gevolg is van selectieve aandacht van politieagenten op straat, althans in de regio Amsterdam-Amstelland waartoe zijn onderzoek zich beperkte. Tijdens proactief politiewerk - dat in tegenstelling tot reactief politiewerk bestaat uit de preventie van strafbare feiten - beschikken straatagenten over een aanzienlijke vrijheid om naar eigen inzicht op te treden. Tijdens de invulling van deze discretionaire bevoegdheid moeten keuzes en selecties worden gemaakt. Agenten kunnen immers niet alle criminaliteit aanpakken, alle wetten handhaven en alle mensen controleren. In de praktijk hanteren straatagenten veelal beelden van risicovolle burgers en werken zij met een selectieprofiel. Factoren die worden meegewogen in het selectieproces zijn het uiterlijk, het voertuig en het gedrag van burgers op straat (p. 77). Op

incongruenties ("dit past niet in het plaatje") is men extra alert en wordt sneller geacteerd. Volgens Çankaya is het gevolg van deze risicoprofilering "dat de politieorganisatie in het nadeel werkt van sommige groepen in de samenleving en in het voordeel van anderen" (p. 190). Sociale klasse en etniciteit vallen in dergelijke gevallen vaak samen (Çankaya, 2015). In dit verband dient opgemerkt te worden dat de minister bij de wetswijziging tot verruiming van de bevoegdheid tot preventief fouilleren indertijd aangaf dat niet is uitgesloten dat in het selectieproces door politieagenten op straat huidskleur en kleding een rol kunnen spelen. Dat zou evenwel nooit tot discriminatie mogen leiden.

Door Leerkes en Bezemer (2018) wordt de nadruk gelegd op klasse/statusverschillen tussen burgers: veel politiecontacten ontstaan pas als burgers de politie inschakelen en dat gebeurt relatief vaak als groepen met een hogere sociale status het slachtoffer worden van een delict gepleegd door iemand met een lagere sociale status, met name ook wanneer de dader tot een veronderstelde *outgroup* behoort. Volgens hen heeft etnische ongelijkheid in de kans op formele bestraffing overigens niet alleen te maken met doelbewuste discriminatie of etnisch profileren, maar spelen hierbij ook andere factoren een rol. "We weten [bijvoorbeeld] dat 'deviant' gedrag van burgers dat formeel niet strafrechtelijk relevant is, zoals 'hanggedrag' en een (verondersteld) gebrek aan respect voor autoriteiten, de kans op formele bestraffing mede bepaalt." In dit verband merken Leerkes, Groeneveld, en Martinez (2017) op dat de meeste Nederlandse onderzoekers op dit terrein stellen dat selectieve rechtshandhaving hooguit een deelverklaring vormt voor de oververtegenwoordiging van migrantengroepen in de officiële criminaliteitscijfers (vgl. Engbersen, Van der Leun & De Boom 2007; Van San & Leerkes 2001).

Ook Weenink (2007), die zich in zijn onderzoek richt op de invloed van etniciteit op beslissingen van het Openbaar Ministerie over minderjarige verdachten, komt tot de conclusie dat er in Nederland sprake is van ongelijke behandeling van etnische minderheden door het OM. Als mogelijke verklaringen daarvoor noemt hij moeilijkheden in de interactie tussen de verdachte en het OM die ertoe kunnen leiden dat de OM-medewerker de indruk krijgt dat de verdachte niet de waarheid spreekt en de oorzaak van het criminele gedrag probeert te verhullen. Volgens Weenink is deze vorm van ongelijke behandeling te beschouwen als structurele discriminatie. De auteur geeft aan dat de door hem geconstateerde ongelijke behandeling door het OM niet op zichzelf staat. Hij verwijst hierbij naar Huls e.a. (2001) en Bovenkerk (2003) en merkt op dat het merendeel van de justitiële beslissingen wordt genomen door politie en Openbaar Ministerie, en dat "de etnische ongelijkheid die aan het eind van de strafrechtsketen optreedt mogelijk een optelsom [is] van selectiviteit in eerdere beslissingsfasen" (p. 315).

De informatie uit de literatuur over selectiviteit en mogelijke klassenjustitie in de voorfase van de strafrechtsketen sluit aan bij het beeld dat een deel van de door ons gesproken respondenten daarover schetst. Sommige van hen brengen zelf etnisch profileren ter sprake, hoewel niet iedereen er zeker van is of dit binnen een discussie over klassenjustitie past. Een van hen noemt als voorbeeld een zaak die loopt bij de Marechaussee over het selectiebeleid: "Wie wordt gecontroleerd?" Deze zaak is aangespannen door kritische juristen. Dit raakt volgens deze respondent aan etniciteit als onderdeel van risicoprofilering. Verder wordt door een respondent opgemerkt dat hij voornamelijk in de voorfase, bij de staandehouding en de bejegening daarna, verschillen ziet tussen de behandeling van bepaalde personen ten opzichte van andere personen. Zo merkt hij dat in dossiers van verdachten met een Marokkaanse achtergrond vaker "dynamische controles" in de incidentenoverzichten staan

dan bij “blonde Gooische kinderen”. Ook bewoners van “woonwagenkampen” worden vaker staande gehouden.

Etnisch profileren

Etnisch profileren is een onderwerp dat volop in de maatschappelijke en politieke belangstelling staat. Ook in ons onderzoek is het een onderwerp dat regelmatig naar voren kwam. In zowel de door ons geraadpleegde (wetenschappelijke en grijze) literatuur als de door ons afgenomen interviews en focusgroepen wordt (illegitieme) selectiviteit in de voorfase van de strafrechtketen geregeld in verband gebracht met etnisch profileren.

"De politie hanteert net als Amnesty International de volgende definitie van etnisch profileren: het gebruik van criteria als huidskleur, nationaliteit, etniciteit, taal of geloof bij opsporing of handhaving terwijl dat niet objectief te rechtvaardigen is. Etnisch profileren is niet gewenst. De politie erkent dat etnisch profileren meer dan incidenteel voorkomt, maar er is geen onderzoek dat dit bevestigt."⁷

Landman en Sollie (2018) geven aan dat het heel lastig is om vast te stellen of etnisch profileren zich voordoet, zelfs als er veel data over zijn, omdat dat “op basis van de gegeven definitie nu eenmaal niet makkelijk vast te stellen is” (p. 10). De definitie die deze auteurs geven van etnisch profileren is de volgende: “Van etnisch profileren is sprake wanneer burgers disproportioneel vaak staande worden gehouden op grond van hun zichtbare etnische achtergrond en/of huidskleur zonder dat daar een objectieve en redelijke rechtvaardiging voor bestaat” (p. 7; zie ook Landman & Kleijer-Kool, 2016; Van der Leun & Van der Woude, 2014). Van der Leun en Van der Woude spreken van oneigenlijke selectie op basis van onderbuikgevoelens, dus selectie op basis van subjectieve in plaats van objectieve factoren.

Landman en Sollie merken verder op dat etnisch profileren zich alleen voor kan doen bij proactief politieoptreden, omdat het moet gaan om contact dat op initiatief van de politie tot stand komt. Over dit proactieve politieoptreden schrijven Landman en Kleijer-Kool (2016) dat de politie over veel discretionaire bevoegdheid beschikt, weinig zichtbaar en weinig controleerbaar is (vgl. Kuppens e.a., 2011a). Inderdaad zijn kwantitatieve gegevens over dergelijke controles nauwelijks beschikbaar (Amnesty International, 2013a). Het gaat om de keuzes die politieagenten maken met betrekking tot welke personen zij controleren tijdens proactieve controles. Daarbij kan sprake zijn van directe en indirecte discriminatie, en van bewust en onbewust etnisch profileren (Amnesty International, 2013a, 2013b). Etnisch profileren hoeft dus niet per se te maken te hebben met een racistische houding van politieagenten, maar kan ook het gevolg zijn van “algemeen beleid en omvattender beslissingen over de vraag hoe en waar identiteitscontroles, staandehoudingen en preventieve fouilleeracties (...) uit te voeren” (Amnesty International, 2013b, p. 5).

Om die reden geven Landman en Sollie (2018) aan dat het goed is om de aandacht niet louter te vestigen op individuele politieagenten. Men moet ook oog hebben voor de institutionele structuren waarbinnen etnische profilering tot stand komt. Voor uitoefening van bevoegdheden als identiteitscontroles en preventief fouilleren is geen redelijke verdenking of individuele aanleiding nodig, en deze controles worden alleen geregistreerd wanneer ze uitmonden in een boete, proces-verbaal of aanhouding. De bevoegdheden met betrekking tot identiteitscontroles en preventief

⁷ <https://www.politie.nl/themas/proactief-controleren-etnisch-profileren.html>; zie ook <https://www.amnesty.nl/wat-wedoen/themas/discriminatie/etnisch-profileren>.

fouilleren zijn uitgebreid, maar dit is “niet vergezeld gegaan van optimale verantwoordingsmechanismen om deze bevoegdheden te reguleren” (Amnesty International, 2013b, p. 6). In het verlengde daarvan voeren Rodrigues en Van der Woude (2016) aan dat het bij het voorkómen van etnisch profileren belangrijk is dat er objectieve, non-discriminatoire selectiekenmerken tot stand komen voor iedere specifieke controlebevoegdheid.

Een van onze respondenten geeft aan signalen te zien van etnisch profileren. Deze respondent is zelf niet werkzaam bij de politie, maar gaat wel eens met de politie op pad. Hij denkt dat huidskleur inderdaad uitmaakt, met name wat betreft de pakkans. Hij kent voorbeelden uit zijn professionele hoedanigheid en zijn privéleven. Zo geeft hij aan dat al zijn allochtone kennissen (inclusief een boa die bij de vreemdelingenpolitie werkt) soms of zelfs regelmatig aan de kant van de weg worden gezet, terwijl dit hem zelf als witte man nog nooit is overkomen. Dit terwijl de desbetreffende kennissen “gewoon een baan hebben, een middenklasse auto hebben, [en] normaal rijgedrag vertonen.” Ook in zijn werk komt deze respondent dit soort voorbeelden van selectiviteit tegen. Hij noemt het voorbeeld van een man met een Surinaamse achtergrond die met een aktetas uit een portiek kwam en waarbij de politie besloot deze man te volgen en zijn auto aan de kant te zetten. De politie vond de man er zenuwachtig uitzien. Uiteindelijk bleek er niets in de tas te zitten. “Als je het proces-verbaal leest, dan weet je dat ze hebben gedacht: deze meneer en een aktetas passen niet bij elkaar. En dat is natuurlijk niet zo opgeschreven.” Een soortgelijk voorbeeld ziet hij bij de aanpak van zakkenrollers, waarbij de politie voornamelijk op “Oostblokkers” zou letten zonder dit op te schrijven. Verder is zijn ervaring dat je dit soort selectiviteit met name bij wegenverkeerscontroles ziet.

Hotspot policing en predictive policing

Verschillende auteurs wijzen op de negatieve effecten van *predictive policing*, oftewel het voorspellen van crimineel en normoverschrijdend gedrag door middel van grootschalige monitoring en slimme data-analyses met als belangrijkste doel criminaliteit te voorkomen, en *hotspot policing*, oftewel het gericht en langdurig aanpakken van bepaalde plekken in een buurt, zoals een park of huizenblok.

Prins (2020) geeft aan dat de politie bij *predictive policing* allerlei keuzes maakt die vooroordelen met zich mee kunnen brengen. Denk aan de keuze voor een bepaald criminaliteitsprobleem dat moet worden aangepakt (mobiel banditisme in plaats van alle winkeldiefstal en zakkenrollerij), de keuze voor de te gebruiken gegevens (criminaliteitscijfers en ervaringen van politieagenten in Bulgarije en Roemenië) en de vormgeving van het risicomodel (auto's met Roemeense nummerborden). Volgens haar is van groot belang dat de politie zich hiervan bewust is. Daarbij zouden risicomodellen nooit profielregels mogen bevatten die gebaseerd zijn op discriminatiegronden, zoals nationaliteit of etnische afkomst.

Ook Schuilenburg (2016) toont aan dat aan *predictive policing* en *hotspot policing* naast voordelen, ook een heleboel nadelen verbonden zijn. Zo is het doen van juiste voorspellingen sterk afhankelijk van de kwaliteit van de data waarover de politie beschikt. Deze data kunnen bijvoorbeeld haastig opgeschreven, gebrekkig verwerkt en opgeslagen of verouderd zijn.

Daarnaast werkt *predictive policing* voornamelijk op basis van historische gegevens: niet de criminaliteit van de toekomst, maar die uit het verleden wordt geanalyseerd. Surveilleert de politie voornamelijk in achterstandswijken, dan zullen in die wijken relatief meer personen worden aangehouden. Als een *predictive policing*-systeem deze wijken vervolgens (logischerwijs) aanwijst als

wijken waar de kans op een misdrijf het grootst is, zal de politiecapaciteit in de toekomst met name in deze wijken ingezet worden. Daardoor wordt selectief opsporingsbeleid in de hand gewerkt (zie ook Vetzo, Gerards & Nehmelman, 2018, pp. 26-27). Dit effect wordt versterkt doordat niet alle criminaliteit in de statistieken van de politie voorkomt. Dit risico doet zich onder meer voor bij het in Nederland gehanteerde Criminaliteits Anticipatie Systeem (CAS).⁸ In *predictive policing* schuilt aldus sterk het gevaar van *self-fulfilling prophecies*. Volgens Schuilenburg (2016) zijn vooral etnische minderheden het slachtoffer van politiepraktijken als *predictive policing* en *hotspot policing*.

Ook enkele van onze respondenten brengen *predictive policing* en *hotspot policing* in verband met selectiviteit en mogelijke klassenjustitie. Een van de respondenten geeft aan dat in achterstandswijken veel meer politie rondrijdt dan in “goede” wijken. Jongeren in achterstandswijken lopen een groter risico om opgepakt te worden. Volgens een ander is in datagestuurd werken in de voorfase de maatschappelijke gevoeligheid gelegen. Het probleem is volgens hem dat een feedbackmechanisme op dit datagestuurd werken ontbreekt, waardoor “je vooroordelen in het model blijft stoppen”. Illegitieme selectiviteit zit, met andere woorden, in de maatschappelijke realiteit op basis waarvan de data tot stand komen.

De laatste respondent merkt hierbij op dat werken op grond van data ook de potentie heeft om de invloed van vooroordelen weg te nemen, doordat deze vooroordelen empirisch ontkracht of aan het licht gebracht kunnen worden. In het verlengde hiervan wijst een andere respondent erop dat *predictive policing* gebaseerd is op data die zijn gecreëerd door algoritmes, en dus op resultaten die op wetenschappelijk verantwoorde wijze worden vergaard, aldus de respondent. Het nadeel van dergelijke algoritmes is dat zij kunnen leiden tot een *self-fulfilling prophecy* met als mogelijk gevolg dat bepaalde groepen uit de samenleving worden benadeeld ten opzichte van andere groepen. Dit soort praktijken kunnen (wellicht veelal onbedoeld, maar toch gemakkelijk) leiden tot zelfversterkende *feedback loops*.⁹

Opsporing en (niet-)vervolgning

Verschillende respondenten wijzen op het belang van de fase van opsporing en vervolging (of juist de beslissing om niet te vervolgen). Het meest spreken zij over (1) beslissingen met betrekking tot staandehouding en aanhouding, (2) de transactiepraktijk, en (3) beslissingen omtrent in verzekeringstelling en voorlopige hechtenis. Deze aspecten worden hieronder onder aparte kopjes besproken, gevolgd door (4) etniciteit en (5) sekse.

Staandehouding en aanhouding

In het navolgende wordt ingegaan op (vormen van) selectiviteit bij de staandehouding of aanhouding, die tijdens de interviews en focusgroepen aan de orde zijn gesteld. Voor relevante literatuur over dit onderwerp verwijzen wij terug naar de eerdere paragrafen over de voorfase en etnisch profileren.

Verschillende respondenten brengen de term klassenjustitie in verband met beslissingen tot staandehouding of aanhouding. Het gaat daarbij om de keuze wie wel in de strafrechtketen wordt

⁸ Zie <https://ibestuur.nl/podium/criminaliteit-past-niet-in-een-rood-vierkantje>.

⁹ Zie <https://www.volkskrant.nl/wetenschap/510-staandehoudingen-en-de-zelfversterkende-feedback-loop-bf18378d/>; zie ook <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/de-overheid-gebruikt-meer-risicoprofielen-om-na-de-toeslagenaffaire-scherp-op-te-letten-b8ead748/>.

betrokken en wie niet. Een van hen spreekt in dit verband van een “domino-effect”. Volgens hem zit de problematiek vooral aan het begin van de keten, bijvoorbeeld bij de staandehouding. Aangezien beslissingen tot staandehouding niet worden gemeten, is sprake van een *dark number*, geeft hij aan: het is bijvoorbeeld onbekend hoeveel mensen met een andere etnisch-culturele achtergrond staande worden gehouden. Ook een andere respondent geeft aan dat veel selectiviteit in de voorfase plaatsvindt en dat veel dingen “niet worden gezien”.

Een ander voorbeeld dat door een van de respondenten wordt genoemd betreft staandehouding van automobilisten op basis van de Wegenverkeerswet (WWV). Vaak beginnen zaken met een controle op grond van de WWV en eindigen ze met het vinden van drugs of een verboden wapen in een auto. Zij noemt een zaak waarin het ging om een verdenking van witwassen omdat een verdachte 1.200 euro op zak had en waarbij de verdachte een Marokkaanse achtergrond had. “Maar als het mijn zoon was in zo’n Mercedes, met 1.200 euro op zak, dan had de politie gedacht: die heeft ‘ie van z’n pappie.” Een andere respondent beaamt dit en geeft aan dat er mensen zijn die heel vaak worden aangehouden. “De politie doet het voor een deel op ervaring, en dat zie je zeker in dossiers terug.”

Een van de respondenten wijst hierbij op de rol van burgers. Volgens hem begint klassenjustitie zelfs nog eerder dan op het moment van aanhouding, bijvoorbeeld op het moment dat iemand de politie belt of iemand extra in de gaten houdt in een winkel. Hij denkt bijvoorbeeld dat in geval van vernieling in een café bij verdachten met een Marokkaanse achtergrond de café-eigenaar eerder de politie zou bellen, terwijl aan studenten slechts gevraagd zou worden om te betalen. Een andere respondent noemt een vergelijkbaar geval waarbij het ging om vernieling van een pizzeria in Groningen door studenten: zij vindt dat daarover lacherig wordt gedaan, terwijl dit anders zou zijn geweest wanneer het verdachten met een Marokkaanse achtergrond had betroffen. Volgens haar draagt ook de manier waarop in de media met verschillende groepen wordt omgegaan hieraan bij.

Verschillende van onze politierespondenten geven aan dat zij van mening zijn dat klassenjustitie, zoals in ons rapport gedefinieerd, niet voorkomt, ook niet in hun deel van de keten, omdat politiefunctionarissen flink doordrongen zijn van een rechtvaardigheidsgevoel en het belang van goed handelen. Een van de deelnemers aan de focusgroep politie merkt in dit verband op: “Ik heb er geen twijfel over dat het zoontje van de burgemeester ook wel staande wordt gehouden.”

Transactiepraktijk

De strafrechtelijke afdoening van strafzaken waarin de verdachte een organisatie (rechtspersoon) betreft, verschilt van de strafrechtelijke afdoening van strafzaken waarin de verdachte een natuurlijk persoon betreft (Beckers, 2016). Omvangrijke en complexe strafzaken tegen (grote) ondernemingen worden door het OM doorgaans buitengerechtelijk, namelijk via hoge transacties,¹⁰ afgehandeld. Beslissingen om in dergelijke zaken te transigeren in plaats van tot vervolging over te gaan zijn (in het verleden) nogal eens op weerstand vanuit zowel de politiek als de wetenschap gestuit. Critici van de hoge transactie en/of de toepassing daarvan in de praktijk wijzen op het gebrek aan transparantie en externe openbaarheid en het risico op machtsmisbruik door het OM. Daarnaast zou de manier waarop het OM invulling geeft aan zijn transactiebevoegdheid de indruk wekken dat ondernemingen

¹⁰ Zie voor de regeling van hoge transacties artikel 74 Sr in combinatie met de OM-Aanwijzing hoge transacties, *Stcrt.* 2020, 46166. Op grond van deze nieuwe aanwijzing is sprake van een hoge transactie indien ofwel het boetebedrag in het transactievoorstel hoger is dan € 200.000, ofwel het totale geldbedrag dat met de transactie is gemoeid de € 1.000.000 passeert.

hun straf (kunnen) “afkopen” en de verantwoordelijke natuurlijke personen de dans ontspringen. Het verwijt van klassenjustitie is dan snel gemaakt (Van Asperen de Boer & Van Duijvenbode, 2014, 2015).

In de literatuur over hoge transacties komt de term “klassenjustitie” veelvuldig naar voren (Beckers, 2016; Braam, 2016; De Bock, 2015; Haijer & Sikkema, 2018; Schildmeijer, 2015; Sikkema & De Zanger, 2019; Van Asperen de Boer & Van Duijvenbode, 2014, 2015; Verschaeren & Schoonbeek, 2015). Zo schrijft Beckers (p. 37):

“Eind jaren zeventig bekritiseerde de Amerikaanse filosoof Jeffrey Reiman het strafrechtelijk systeem in zijn werk met de toepasselijke titel *The Rich get Richer en the Poor Get Prison* (1979). Reiman stelde dat het strafrechtssysteem partijdig is. Van start tot finish zouden de armen worden benadeeld en de rijken bevoordeeld. Met andere woorden: er zou sprake zijn van klassenjustitie (vgl. Rovers, 1999; Yeager, 1987). Vandaag de dag worden dergelijke verwijten nog steeds gemaakt. Een voorbeeld hiervan is te ontleen aan de reacties op de strafrechtelijke afdoening van de Rabobank- en KPMG-zaken, maar ook na afloop van de bouwfraude (Schipholtunnel) en de Vos-zaak (glycerine) begin deze eeuw werd van klassenjustitie gesproken.”

Wat opvalt is dat geen enkele van deze auteurs expliciet stelt dat in Nederland sprake is van klassenjustitie. Van Asperen de Boer en Van Duijvenbode (2014) zijn in hun bijdragen het meest kritisch. Zij geven aan dat bij de afhandeling van grote strafzaken door middel van een hoge transactie al snel het beeld opdoemt van rechtsongelijkheid en klassenjustitie: “de doorsnee verdachte zal immers niet beschikken over voldoende financiële middelen om een substantiële strafzaak te transigeren” (zie ook Sikkema & De Zanger, 2019).

En ook het feit dat het OM in dergelijke zaken slechts sporadisch overgaat tot de vervolging van feitelijk leiding- of opdrachtgevers duidt volgens Van Asperen de Boer en Van Duijvenbode (2015) op klassenjustitie. “Het heeft er wel de schijn van dat juist deze leidinggevers in een schikkingsproces de mantel der liefde om de schouders wordt gelegd, impliciet als ‘wisselgeld’ voor de betaalde hoge transactie. En dat is pas echt klassenjustitie” (p. 22). Als het OM wel overgaat tot vervolging, betreft dit vaak de vermeende plegers van het delict die zich lager in de hiërarchische structuur van de organisatie bevinden (zie met betrekking tot de strafrechtelijke afdoening van ambtelijke corruptie Nelen, 2005).

Onder verwijzing naar het werk van Van Asperen de Boer en Van Duijvenbode, stelt Malsch (2018) dat het achter gesloten deuren overeenkomen van een hoge transactie karakteristieken vertoont van klassenjustitie. Andere auteurs, zoals De Bock (2015), Verschaeren en Schoonbeek (2015), en Sikkema en De Zanger (2019) constateren slechts dat het risico op klassenjustitie een veelgehoord bezwaar is tegen de hogetransactiepraktijk van het OM, zonder daarover zelf een standpunt in te nemen. Volgens Beckers (2016) is zelfs maar zeer de vraag of sprake is van klassenjustitie: “Uit criminologisch onderzoek naar de factoren die de strafrechtelijke aanpak van organisatiecriminaliteit beïnvloeden, blijkt vooral dat er niet zozeer sprake is van het bewust ‘bedekken met de mantel der liefde’, maar eerder van structurele problemen en obstakels die een strengere bestraffing van organisatiecriminaliteit in de weg staan. Klassenjustitie als eindproduct dus, maar niet zozeer als proces” (pp. 51-51).

Overigens lijkt het OM op het punt van het niet vervolgen van feitelijk leiding- en opdrachtgevers te zijn aangestuurd op een koerswijziging. Als gevolg van een geslaagde beklagprocedure in het kader van artikel 12 Sv zal voormalig bestuursvoorzitter van ING (Ralph Hamers), die eerder niet vervolgd werd, alsnog door het OM vervolgd moeten worden. Volgens het Gerechtshof Den Haag is de conclusie gerechtvaardigd dat de top van ING op de hoogte was van de tekortkomingen in het antiwitwasbeleid van de bank. Hamers heeft daarmee niet alleen nagelaten maatregelen te treffen "maar daardoor ook bewust de aanmerkelijke kans aanvaard dat de verboden gedragingen zich zouden voordoen", aldus het hof in zijn uitspraak op 9 december 2020. Ook in het strafrechtelijk onderzoek tegen ABN Amro onderzoekt het OM de mogelijkheid om de bij de verweten strafbare feiten betrokken natuurlijke personen te vervolgen.

Ongeacht de bezwaren die in de literatuur naar voren worden gebracht tegen de hogetransactiepraktijk van het OM, met het risico op klassenjustitie als gevolg, wordt door veelal dezelfde auteurs onderkend dat aan die praktijk ook (grote) voordelen zijn verbonden. Zo schrijven Sikkema en De Zanger (2019, pp. 48-49; zie ook o.a. Van Asperen de Boer & Van Duijvenbode 2015):

"Het OM kan met een transactie snel een voorbeeld stellen zonder dat een onevenredig beroep hoeft te worden gedaan op de capaciteit; de normhandhaving en generale preventie zijn daarmee gediend. Voor een onderneming heeft een transactie als onmiskenbaar voordeel dat een langdurig strafrechtelijk proces - met veel publiciteit, onzekerheid en kosten - kan worden vermeden. Verder is relevant dat een transactie (formeel) geen erkenning van schuld of veroordeling inhoudt en dat een veroordeling door een strafrechter wordt voorkomen. Vanuit het perspectief van het OM en de samenleving is aantrekkelijk dat het gaat om (zeer) aanzienlijke transacties, terwijl een rechtspersoon ook in een strafproces slechts een financiële sanctie (en geen gevangenisstraf) kan worden opgelegd. Verder kan het OM in het kader van een transactie een pakket aan specifieke 'tailormade' maatregelen met de onderneming overeenkomen, met name ter voorkoming van onregelmatigheden in de toekomst, zoals versterking van het compliance-programma, verbetering van bedrijfsprocessen en integriteitsprocedures."

De *OM-Aanwijzing hoge transacties* dient als richtsnoer voor het OM bij het beoordelen van een zaak, het kiezen voor een passende afdoeningswijze en het eventueel daaropvolgend aanbieden van een hoge transactie aan een verdachte (rechtspersoon). Voor de vraag of een verdachte (rechtspersoon) in aanmerking komt voor afdoening van zijn strafzaak door middel van een hoge transactie en tot welk bedrag, zijn meerdere factoren van belang. De aanwijzing noemt onder andere de proceshouding van de verdachte, zijn rol bij het aan het licht brengen van de strafbare feiten en de compensatie van eventuele schade door die feiten veroorzaakt. Vereist is in elk geval dat "de feitelijke gedragingen die grond zijn voor de transactie door de verdachte worden erkend. (...) Deze eis van erkenning houdt nadrukkelijk geen erkenning van schuld aan een strafbaar feit in; instemming met de door de officier van justitie toepasselijk geachte strafbaarstellingen (de juridische kwalificatie van de feiten) is niet noodzakelijk."

De minister is voornemens om in het gemoderniseerde Wetboek van Strafvordering voor de hoge transactie een zelfstandige regeling op te nemen. Onderdeel van die regeling zal zijn een voor de totstandkoming vereiste voorafgaande rechterlijke toetsing. In afwachting van deze wetgeving heeft het College van Procureurs-Generaal voor de tussenliggende periode een onafhankelijke toetsingscommissie aangesteld, die over iedere voorgenomen hoge transactie zal gaan adviseren.

Ook in de door ons afgenomen interviews en focusgroepen zijn hoge transacties onderwerp van gesprek geweest. Over de vraag of de hogetransactiepraktijk moet worden gekwalificeerd als klassenjustitie lopen de meningen echter sterk uiteen. Bij een groot deel van de respondenten riep de hogetransactiepraktijk van het OM het beeld van en associaties met klassenjustitie op. Slechts enkelen van hen waren evenwel van mening dat die praktijk daadwerkelijk als klassenjustitie kan worden gekwalificeerd. Anderen hadden vooral een genuanceerd beeld. Zo gaf een van de respondenten aan niet goed te kunnen beoordelen of de beslissing van het OM om ING niet te vervolgen een vorm van illegitieme selectiviteit en dus klassenjustitie betreft, maar dat het wel gaat om een categorie zaken waarin dat verwijt gemakkelijk kan worden gemaakt. Weer anderen waren van mening dat legitieme argumenten bestaan voor het overeenkomen van hoge transacties en dat daarbij zeker geen sprake is van klassenjustitie. Hieronder zal nader worden ingegaan op de verschillende standpunten die tijdens het kwalitatief-empirisch onderzoek met betrekking tot dit thema door de respondenten zijn aangedragen.

Een van de respondenten is van mening dat de hogetransactiepraktijk van het OM “het allergrootste voorbeeld is van klassenjustitie in Nederland”. Volgens hem is het vrij willekeurig dat in dit soort enorme fraudezaken alleen de rechtspersoon (en dus geen natuurlijke personen) wordt aangepakt, terwijl in iedere kleinere zaak altijd de bestuurder of een andere verantwoordelijke persoon wordt gepakt en vervolgd (“in iedere andere strafzaak zouden er meer koppen rollen”). Hoe complexer de zaak, hoe groter de kans dat een transactie in beeld komt, zo stelt deze respondent. Door te zeggen dat het gaat om rechtspersonen, die niet te vergelijken zijn met natuurlijke personen en derhalve niet vallen onder de klassieke definitie van klasse, creëert het OM zelf het argument dat van klassenjustitie geen sprake kan zijn. Volgens de desbetreffende respondent is dit een non-argument. Achter iedere rechtspersoon gaat immers een natuurlijk persoon schuil. “Als een rechtspersoon een strafbaar feit heeft gepleegd, is de kans 99 procent dat je er een natuurlijke persoon bij kunt betrekken.” Het is dan een keuze van het OM om in dergelijke omvangrijke fraudezaken met de rechtspersoon te transigeren en de betrokken natuurlijke personen niet te vervolgen. De respondent begrijpt dat het OM soms de afweging maakt om een strafzaak buitengerechtelijk en dus relatief snel af te handelen ten opzichte van een lang en ingewikkeld proces, “maar dat is natuurlijk uiteindelijk klassenjustitie; het OM maakt dan de keuze om eieren voor zijn geld te kiezen. Het laat zijn oren hangen naar de vaak erg goede advocaten van de verdachte onderneming in kwestie, die altijd zullen proberen zand in de machine te strooien.”

Een andere respondent brengt de transactie met ING in verband met klassenjustitie. In ruil voor een astronomisch hoog bedrag hoefde ING niet voor de rechter te verschijnen, terwijl sprake was van een zeer ernstige witwasverdenking, aldus deze respondent. Dit voorbeeld illustreert volgens de respondent treffend hoe het OM soms naar een gewenst resultaat toe redeneert. In de strafzaak tegen ING had het OM kunnen oordelen dat sprake was van “gewoontewitwassen”. Echter, vanwege de maximale straf die op dat delict staat, zou afdoening door middel van een hoge transactie dan niet tot de mogelijkheden hebben behoord. Omdat het OM deze zaak kennelijk niet aan de rechter wilde voorleggen, heeft men de gedragingen van ING anders gekwalificeerd (gewoon witwassen in plaats van gewoontewitwassen), zo meent de respondent. Volgens hem gebeurt dit wel vaker: “iemand van het OM wenst een bepaalde uitkomst van een zaak (of wil een bepaalde uitkomst juist voorkomen), en vervolgens wordt er een keuze gemaakt om de gekozen weg te rechtvaardigen”.

Ook een derde respondent geeft aan dat de transactiepraktijk van het OM ongelijkheid in de hand werkt: “personen die bereid en in staat zijn om te schikken – en dit betreft vaak personen uit dezelfde hoge(re) klasse – zullen niet of minder snel voor de strafrechter komen”. Volgens deze respondent is het resultaat van de transactieprocedure en/of het transactiebeleid niet legitiem, omdat het personen bevoordeelt die een grotere financiële armslag hebben. Dat laat overigens onverlet dat ook binnen die hoge(re) klasse bepaalde personen worden bevoor- of benadeeld, aldus de respondent.

Een vierde respondent brengt de hogetransactiepraktijk van het OM in verband met onderscheid ten aanzien van etnische minderheidsgroepen. Hij zet de hoge transactie met ING af tegen een andere zeer grote fraudezaak waarbij hij zelf professioneel betrokken was. In die strafzaak waren de leidinggevendenden van Arabische komaf, en werd door het OM juist expliciet afgezien van afdoening door middel van een (hoge) transactie. In dit voorbeeld lijkt etniciteit, aldus de respondent, een grote rol te spelen bij de besluitvorming van het OM.

We hebben ook menig respondent gesproken die niet zo expliciet van mening waren dat hoge transacties duiden op klassenjustitie. Velen van hen gaven aan het lastig te vinden de transactiepraktijk van het OM te labelen als illegitiem. “Als met iedere onderneming wordt geschikt, terwijl iedere individuele verdachte voor de rechter moet komen, is dat dan klassenjustitie? De vraag of dit legitiem of illegitiem is, is moeilijk te beantwoorden”, aldus een van de respondenten. Volgens een ander kopen grote ondernemingen in dergelijke strafzaken als het ware hun straf af en hebben zij dit van tevoren ingecalculeerd. Hij geeft aan evenwel niet te weten of dit klassenjustitie is, aangezien hij de overwegingen begrijpt, maar de uitkomst wel onbevredigend vindt.

Ook andere respondenten zien het streven naar efficiency op zich als legitiem doel. Het onbedoelde neveneffect hiervan (namelijk: dat personen met middelen worden bevoordeeld boven personen zonder middelen) ziet een van hen echter wel als een ongerechtvaardigd onderscheid en illegitiem resultaat van het beleid. Een ander geeft aan dat je dit als klassenjustitie zou kunnen zien, maar dat zij het niet zo ziet.

Een van de respondenten merkt op dat het in dergelijke zaken ook gaat om de wenselijkheid van de vervolging: “De directeur wordt bijvoorbeeld wel vervolgd, maar de “kleintjes”, de meelopers, krijgen een transactie. Het is misschien heel praktisch ingegeven, maar ik weet niet of dat echt klassenjustitie is”. Volgens een andere respondent kunnen dergelijke praktijken bij het publiek niettemin overkomen als klassenjustitie, ook al zit de oorzaak eerder in het gebrek aan mankracht bij het OM.

Deze opvatting – dat bepaalde zaken door de samenleving en mogelijk ook de politiek als klassenjustitie worden bestempeld, terwijl er volgens de betrokken professionals legitieme argumenten zijn om bepaalde dingen zo aan te pakken – is door meer respondenten aangedragen. Zo geeft iemand aan dat de hogetransactiepraktijk voordelen meebrengt voor alle betrokkenen, terwijl de burger achterblijft met een gevoel van onrechtvaardigheid. De verdachte, die betaalt, voorkomt een openbare terechtzitting, zodat mogelijke reputatieschade beperkt kan blijven; voor het OM vormen transacties een belangrijke bron van inkomsten; en de rechtbank is blij dat zij niet de hele zaak zelf hoeft te behandelen. Dit kan er wel voor zorgen dat het rechtsgevoel van de burger niet wordt bevredigd. Het beeld kan ontstaan dat, zolang iemand uit goede kringen komt, hij/zij een straf kan ontlopen en “er beter vanaf komt”, aldus de desbetreffende respondent.

Tegen deze opvatting wordt door menig ander respondent aangedragen dat het voor een buitenstaander, die de precieze merites van een strafzaak niet kent, niet goed mogelijk is om de beslissing van het OM om in een bepaalde zaak niet tot vervolging over te gaan, maar te transigeren op waarde te schatten. Het verwijt van klassenjustitie is in hun ogen dan ook vaak niet terecht. “Er is iets anders aan de hand: de burger is veel mondiger geworden, heeft overal een mening over, en laat zich niet leiden door de feiten.”

Een respondent merkt in dit verband op dat ook wel een beetje sprake is van “de hand in eigen boezem”. De bij de hogetransactiepraktijk betrokken partijen (OM, bedrijfsleven en advocatuur) zouden beter hun best kunnen doen om uit te leggen waarom bepaalde verschillen er zijn, wat er precies in dergelijke zaken gebeurt, waarom (het maatschappelijk verantwoord is dat) dat gebeurt en dat het een effectieve manier van optreden is.

In dit verband geeft een respondent aan dat vaak volstrekt onduidelijk is op basis van welke argumenten het OM heeft beslist. Daarom moet het afwegingskader transparant en legitiem zijn. Bedrijven hebben veel te verliezen en het is begrijpelijk dat het OM dat bij de afhandeling van de strafzaak betreft, maar de vraag is volgens de betreffende respondent of het ook legitiem is.

Een andere respondent merkt op dat het ook te maken heeft met effectiviteit. “Als je zo’n zaak aanbrengt, sneeuwen een hoop andere zaken onder. Zo’n ING-zaak neemt zo acht à tien jaar in beslag: een partij gaat in hoger beroep, dan cassatie, dan verwijzing. Zo’n zaak is dus heel lang onderweg, met allerhande getuigenverhoren. Als je het dan eens kunt worden over de afdoening van zo’n zaak met een hoge transactie, dan ben je misschien wel veel effectiever bezig.”

Er zijn ook respondenten die menen dat ten aanzien van de hogetransactiepraktijk in het geheel geen sprake is van klassenjustitie. Zij vinden dat er goede en legitieme redenen zijn waarom het OM bij de afdoening van strafbare feiten onderscheid maakt tussen natuurlijke personen en rechtspersonen (al vindt een van de respondenten de criteria die zijn opgesteld om het onderscheid in behandeling van rechtspersonen en natuurlijke personen in het strafrecht te rechtvaardigen erg merkwaardig).

Zo kan het OM aan een transactie met een rechtspersoon bepaalde voorwaarden verbinden die een rechter niet ter beschikking staan (zoals inzage in de stukken of toezicht op de naleving van compliance regimes). Verder kan aan natuurlijke personen gevangenisstraf worden opgelegd en aan rechtspersonen niet. Wat een onderneming verder onderscheidt van een individu, zo stelt een van de respondenten, is dat de mensen die in de onderneming verantwoordelijk zijn voor de afwikkeling van de strafzaak (vaak) niet degenen zijn die de pijn zullen voelen van de sanctie. Voor banken geldt bovendien dat zij onder streng toezicht staan van de AFM en DNB. Zij zijn verplicht om koersgevoelige informatie te publiceren, incidenten te melden, etc. Een bestuurder van een bank kan daarom niet anders dan open en transparant zijn over mogelijke onrechtmatigheden (onregelmatigheden) binnen de onderneming, aldus deze respondent.

Dezelfde respondent merkt voorts op het niet zo is dat het OM bewust besluit om bij ING en ABN AMRO wel te transigeren en bij kleine(re) ondernemingen niet. “Natuurlijk kan het zo zijn dat er allerlei factoren spelen waar rekening mee moet worden gehouden, zoals het gegeven dat het aanpakken van een grote onderneming ertoe leidt dat een hele hoop mensen worden ontslagen, maar dat is een legitiem belang om mee te wegen.” Een van de respondenten noemt in dit verband de term “omgekeerde klassenjustitie”. ING heeft een heel hoog bedrag betaald ter voorkoming van

strafvervolgning. Daarbij is geen sprake van er “makkelijk vanaf komen. Het is een enorme douw, die een onderneming niet koud in de kleren gaat zitten.”

Een andere respondent stelt daar echter tegenover dat “hoewel hoge transacties pijn doen in financiële zin, een boete betalen toch iets anders is dan moeten zitten. Daar komt bij dat de verdachten in dergelijke zaken door allerlei fiscale consequenties de pijn van de boete toch niet helemaal voelen.”

Ook de stelling dat de verantwoordelijke natuurlijke personen in financieel-economische strafzaken de dans ontspringen, wordt niet door iedere respondent onderschreven. Volgens een van de respondenten wordt door het OM altijd zorgvuldig gekeken naar de vraag of naast de rechtspersoon ook de natuurlijke persoon/personen kunnen worden aangepakt. Deze respondent geeft aan dat het verwijt steeds wordt opgeworpen dat van klassenjustitie sprake zou zijn, maar hij “ziet juist het tegenovergestelde”. Een andere respondent geeft aan dat het niet klopt dat leidinggevenden niet worden vervolgd. Vroeger (10-20 jaar geleden) was het beleid van het Functioneel Parket om bedrijven te vervolgen, zodat deze ten overstaan van een rechter verantwoording moesten afleggen. Natuurlijke personen werden minder belangrijk gevonden dan het bedrijf. Dat is tegenwoordig losgelaten. Deze respondent vindt het wel onvoorstelbaar dat er in de ING-zaak (en idem bij de Rabobank) door het OM geen verantwoordelijke feitelijk leidinggevende(n) kon(den) worden gevonden.

Het baart een respondent ernstig zorgen dat in het huidige tijdsgewricht op het OM een enorme druk ligt om (naast de onderneming) ook een of meer natuurlijke personen te vervolgen. Dit betreft vaak mensen die niet bewust een strafbaar feit hebben gepleegd, maar onverhoopt worden geconfronteerd met (potentiële) schending van de regels. Natuurlijk zitten ook hier *hard core* slechteriken tussen, maar over het algemeen zijn het mensen die goed hun werk proberen te doen. Als je die verschillen voor ogen hebt, neem je de term klassenjustitie niet in de mond, aldus deze respondent.

De idee dat bij de hogetransactiepraktijk sprake zou zijn van “ons kent ons” wordt door verschillende respondenten weersproken. Een respondent die de transactiepraktijk in haar werk van dichtbij meemaakt, heeft nog nooit meegemaakt dat het OM zich iets gelegen laat liggen aan de maatschappelijke positie van de verdachte(n) die het tegenover zich heeft. Van vriendjespolitiek is volgens haar geen sprake. Dit wordt door meerdere respondenten bevestigd.

Verschillende respondenten geven aan dat het OM met betrekking tot de aanpak van onder meer financieel-economische en milieucriminaliteit de afgelopen decennia een grote ontwikkelingsslag heeft gemaakt. Zo’n twintig jaar geleden zou een ING-schikking een maat te groot zijn geweest voor het OM. Hetzelfde geldt voor die zaken met pensioenfondsen, de bouw, Shell en dergelijke. Daarnaast focust het OM tegenwoordig juist op verdachten die in het verleden niet in beeld kwamen, zoals bestuurders van ondernemingen. Ook bij ondernemingen is een enorme slag gemaakt in de bewustwording over strafwaardigheid van bepaalde delicten, zoals corruptie, en het besef verantwoordelijkheid te moeten nemen.

Een aantal van de respondenten die menen dat de hogetransactiepraktijk van het OM niet kan worden gekwalificeerd als klassenjustitie, geeft overigens wel aan verbeterpunten te zien, bijvoorbeeld wat betreft hoe om te gaan met feitelijk leidinggevenden. Verder wordt aangegeven dat er verschillen zijn tussen de parketten in de afhandeling van strafzaken en de benadering van verdachten. De

verhouding die financieel-economische advocaten met het Functioneel Parket hebben is anders dan de verhouding die commune strafadvocaten hebben met het Landelijk Parket, aldus een van de respondenten. Dat is volgens hem ook logisch. Het Landelijk Parket heeft namelijk op dagdagelijkse basis te maken met de meest vreselijke organisaties. Dat zij over het algemeen niet zo genegen zijn de advocaat van de verdachte keuvelend aan te horen, begrijpt hij dus wel. Volgens deze respondent is dit geen illegitiem verschil. Dit wordt door andere respondenten beaamd. Een andere respondent geeft aan wel te begrijpen dat de samenleving zich afvraagt hoe het kan dat het OM in grote strafzaken geen natuurlijke personen kan aanwijzen als verantwoordelijke voor de onrechtmatigheden. Hij begrijpt daarom ook dat er druk komt vanuit de samenleving.

Zelfonderzoek door verdachte ondernemingen

Een aan de hogetransactiepraktijk gelieerd thema betreft het zelfonderzoek door verdachte ondernemingen. Daarvan is sprake als een onderneming die door het OM wordt verdacht van het plegen van strafbare feiten zelf advocaten of accountants inhuurt om inzicht te geven in (strafrechtelijk relevante) cijfers en gegevens en deze te duiden in een rapport, eventueel voorzien van bewijsstukken en administratie. Het bedrijf huurt in dat geval dus zelf specialisten in, met als voordeel onder meer dat er geen gebruik hoeft te worden gemaakt van vergaande strafvorderlijke bevoegdheden en dwangmiddelen.

Van Nispen brengt het zelfonderzoek door ondernemingen in een strafzaak in verband met klassenjustitie. Volgens de minister is van klassenjustitie echter geen sprake. "In de eerste plaats niet omdat, zoals gezegd, het meewerken aan de waarheidsvinding in de eigen zaak, iets is wat de rechtspersoon maar ook een natuurlijk persoon kan doen. In de tweede plaats omdat wij wat mij betreft, maar ook internationaal gezien een uitstekende rechterlijke macht hebben die klassenjustitie zal tegengaan."¹¹

Het zelfonderzoek door ondernemingen is ook ter sprake gekomen in gesprekken met enkele van onze respondenten. Door een van de respondenten werd aangegeven dat zelfonderzoek verschillende gradaties kent. Zelfonderzoek onder aansturing van het OM is een zeldzaamheid. Wat vaker gebeurt, is dat een onderneming naar aanleiding van een signaal dat mogelijk sprake is van malversaties binnen de organisatie besluit daarnaar zelfstandig onderzoek te doen. Veelal zijn daar nog geen autoriteiten bij betrokken. In de gereguleerde markten zijn de toezichthouders evenwel vaak betrokken en is de onderneming verplicht hen te informeren over mogelijke onrechtmatigheden. Slechts in uitzonderlijke gevallen worden de resultaten van een dergelijk zelfonderzoek aangeboden aan het OM. Het OM bepaalt dan zelf wat ze met die gegevens doen. In de meeste gevallen laat het de FIOD een soort verificatie uitvoeren.

De desbetreffende respondent is van mening dat bij zelfonderzoek geen sprake is van illegitieme selectiviteit of klassenjustitie. Advocaten moeten in overeenstemming met de waarden van hun beroep transparant zijn over wat ze tijdens het zelfonderzoek aantreffen en bovendien is een zelfonderzoek efficiënter dan een opsporingsonderzoek onder leiding van het OM. Daarbij gaat het vaak om zaken in een internationale context. Een onderneming is makkelijker in staat grensoverschrijdend onderzoek te doen dan het OM, aldus deze respondent. Hoewel zelfonderzoek door de daarbij betrokken partijen wordt gezien als een zelfreinigend instrument (een instrument om zelf verantwoordelijkheid te nemen, schoon schip te maken), heeft het de tegenovergestelde

¹¹ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-20182019-88-4.html>.

connotatie gekregen. Men ziet het als een middel tot de doofpot. Dat laat onverlet dat er nog verbeterpunten zijn, geeft de respondent toe. Bovenstaand verhaal wordt door enkele andere respondenten herkend en ondersteund.

Beslissingen omtrent inverzekeringstelling en voorlopige hechtenis

Selectiviteit bij beslissingen omtrent inverzekeringstelling en voorlopige hechtenis is niet een veelbesproken onderwerp in de door ons gevonden wetenschappelijke en grijze literatuur. Weenink (2007) besteedt in zijn artikel kort aandacht aan de ongelijke behandeling van etnische minderheidsgroepen bij de beslissing tot inverzekeringstelling door het OM in het jeugdstrafrecht. Hij geeft aan dat het OM in het door hem onderzochte stedelijke arrondissement vaker overgaat tot inverzekeringstelling van verdachten dan het OM in het door hem onderzochte rurale arrondissement. Deze constatering gaat op voor alle verdachten, ongeacht hun herkomst. Echter, omdat in het stedelijke arrondissement een sterke oververtegenwoordiging bestaat van verdachten uit etnische minderheidsgroepen, stelt Weenink vast dat in absolute zin verdachten uit etnische minderheidsgroepen vaker in verzekering worden gesteld (p. 302).

Een aantal van onze respondenten brengt selectiviteit en mogelijke klassenjustitie in verband met beslissingen omtrent inverzekeringstelling en voorlopige hechtenis. Een van hen noemt het voorbeeld van op heterdaad aangehouden verdachten. Mensen met een andere etnisch-culturele achtergrond worden hierbij vaak benadeeld, bijvoorbeeld doordat zij ten onrechte in verzekering worden gesteld, aldus deze respondent. Wat volgens hem waarschijnlijk een rol speelt is dat in dit soort gevallen snel moet worden gehandeld, waarbij een "Marokkaan in een *hoodie* eerder van de straat wordt getrokken dan een man in een driedelig pak."

Andere respondenten verwijzen naar beslissingen omtrent voorlopige hechtenis. Volgens een van hen is dit waar verschillen ontstaan. Factoren als etniciteit, milieu, leefomgeving, en andere factoren die onder sociale klasse kunnen worden geschaard, hebben invloed op het al dan niet bevelen van voorlopige hechtenis, aldus deze respondenten. Dat heeft te maken met het recidiverisico, dat groter wordt geschat bij bijvoorbeeld jongeren met een slechte woonsituatie. Dat is een heel andere situatie dan wanneer men te maken heeft met ouders met wie afspraken kunnen worden gemaakt. Bij het inschatten van de gevaarlijkheid van de verdachte speelt ook stereotypering een rol. Er is volgens deze respondent dus sprake van selectiemechanismen die gerelateerd zijn aan etniciteit en stigma, waar we nog weinig van af weten, maar waar het wel "gebeurt".

Een andere respondent ziet verschillen bij de beslissing omtrent voorlopige hechtenis die vooral te maken hebben met inkomen en welvaart, nu gronden voor voorlopige hechtenis veel gemakkelijker worden aangenomen als iemand weinig geld, geen onderdak, geen baan, of een verslaving heeft. Hij begrijpt in de meeste gevallen wel waarom gronden voor voorlopige hechtenis worden aangenomen, maar begrijpt in sommige gevallen niet waarom ze *niet* worden aangenomen.

Een ander geeft aan een verschil te bemerken wat betreft de behandeling van verdachten met "geld en macht" ten opzichte van verdachten die dat niet hebben, zowel bij de rechter-commissaris als bij de politie. Hij beschrijft onder andere zijn waarnemingen bij de FIOD (waar hij zelf niet werkzaam is): "Wat je ziet bij invallen door de FIOD is dat de verdachten worden aangehouden en gehoord, maar vooraf staat eigenlijk al vast dat zij niet in bewaring worden genomen. Terwijl het om vrij ernstige

zaken gaat. Als je invallen bij andere mensen doet en het is een beetje een ernstig feit, dan volgt wel bewaring. Bij de FIOD begint het dus eigenlijk al.”

Deze respondent geeft aan selectiviteit bij beslissingen omtrent de voorlopige hechtenis (net als selectiviteit in het kader van de strafoplegging) minder goed te begrijpen te vinden dan beslissingen om niet te vervolgen wegens gebrek aan middelen. Hij noemt het voorbeeld van een inval waarbij sprake was van een verdenking van handel in bitcoins. Deze verdachte werd in eerste instantie vastgehouden, maar de raadkamer heeft hem daarna al heel snel laten gaan. De respondent vroeg zich af of hetzelfde was gebeurd wanneer de verdachte weinig geld zou hebben gehad. Hij noemt daarnaast het voorbeeld van een jeugd-MK (Meervoudige Kamer) waarbij jongens werden voorgeleid die mensen op straat hadden beroofd. Een witte jongen met een klein strafblad en met een moeder met een eigen zaak werd geschorst door de rechter-commissaris, terwijl een jongen met een Ghanese achtergrond, slechtere thuisomstandigheden, en min of meer hetzelfde strafblad niet werd geschorst en minstens een paar weken heeft vastgezeten. Deze respondent weet niet of dit betekent dat er sprake was van klassenjustitie, maar hij gaf aan het wel opvallend te vinden.

Een enkeling wijst verder op systematische elementen in het strafproces die maken dat selectiviteit en mogelijke klassenjustitie worden bevorderd. Zo wijst een van hen op de mogelijkheid voor verdachten om door betaling van een borgsom de voorlopige hechtenis te laten schorsen. Personen met meer middelen worden dus door het systeem anders benaderd dan personen met weinig middelen. “Die borgsom wordt weliswaar naar draagkracht vastgesteld, maar een dakloze zal niet snel op borgtocht worden vrijgelaten.” Een ander wijst op de door de wetgever ingebouwde gronden voor voorlopige hechtenis, waaronder het niet hebben van een vaste woon- of verblijfplaats en recidive, die volgens haar sturen richting een bepaalde “onderklasse”. Ze geeft aan dat we deze gronden legitiem achten, maar dat als keuzes die worden gemaakt door rechter-commissarissen structureel slecht uitpakken voor een bepaalde klasse je toch wel kunt zeggen dat de wetgeving of het beleid illegitiem is.

Etniciteit

Naast de hierboven genoemde punten stipt een klein aantal respondenten overige vormen van selectiviteit aan in de fase van opsporing en beslissingen omtrent vervolging. Een respondent noemt tijdens een van de focusgroepbijeenkomsten een voorbeeld van een jonge, zwarte vrouw die voor een eenvoudige mishandeling een nacht in de cel moest doorbrengen, terwijl deze respondent zich afvroeg of datzelfde zou zijn gebeurd in wanneer de verdachte een witte vrouw was geweest. Een andere deelnemer aan deze focusgroepbijeenkomst haalt een zaak aan waarin het ging om een steekpartij waarbij getuigen een Marokkaanse achtergrond hadden. Zij waren amper gehoord door de politie, terwijl deze respondent denkt dat dit anders was geweest als het andere getuigen waren geweest. Ook dergelijke beslissingen worden dus door sommige van onze respondenten geassocieerd met selectiviteit en mogelijke klassenjustitie.

Sekse

Verder wijzen enkele respondenten op (mogelijke) bevoordeling van vrouwen in het strafrecht, die in verschillende fasen van het strafproces een rol kan spelen. Een van hen geeft aan dat justitie-actoren mogelijk met bepaalde vooroordelen naar vrouwen kijken die in hun voordeel werken. Mogelijk komen zij “makkelijker weg” met delicten dan mannen.

Beoordeling van vrouwen in het strafrecht komt ook vrij uitgebreid aan de orde tijdens een van de focusgroepbijeenkomsten. Een aantal focusgroepeelnemers geeft aan verschillen te zien in de behandeling van mannen en vrouwen, wellicht tegenwoordig minder dan vroeger, maar zij zien nog steeds een duidelijk verschil, waarbij vrouwen coulanter worden behandeld dan mannen. Deze beoordeling van vrouwen speelt volgens hen al een rol bij de fase van opsporing en vervolging. Een aantal respondenten wijst op beoordeling van vrouwen in drugszaken en zaken met betrekking tot witwassen, waarbij het onderzoek zich vaak niet op hen richt maar de focus ligt op de mannelijke betrokkenen. Soms worden namen van betrokken vrouwen in het dossier wel aanvankelijk genoemd als verdachte, maar worden zij niet vervolgd.

Berechting

Zowel in de literatuur als in de door ons gehouden interviews en focusgroepen is selectiviteit in de fase van berechting een onderwerp dat met regelmaat terugkeert. Het gaat daarbij voornamelijk om selectiviteit wat betreft de strafoplegging en bejegening van verdachten, en voor een kleiner deel om selectiviteit bij beslissingen omtrent vrijspraak of veroordeling en andere met berechting verband houdende kwesties, zoals het al dan niet toewijzen van verzoeken tot getuigenverhoren en de consequenties die worden verbonden aan tijdsverloop. Qua klassenkenmerken gaat het om zowel etnisch-culturele factoren als andere klassenkenmerken, zoals de drie W's (woning, werk, en wederhelft).

Zo geeft een van de respondenten niet alleen aan dat ondernemingen met goede advocaten lagere straffen krijgen opgelegd dan "het kleine grut", maar ook dat zij eerder worden vrijgesproken. Bij bijvoorbeeld uitbuitingszaken halen advocaten volgens deze respondent veel meer dan bij minder vermogende verdachten alles uit de kast. Daar staat tegenover dat de Inspectie SZW onderbemenst is, waardoor zaken snel stranden of langzaam verlopen. Hij noemt een zaak waarin het ging om uitbuiting in wasserijen en stomerijen en waarbij veel getuigen waren gehoord, maar een getuige niet was verschenen. Op zitting wilde een advocaat dat deze getuige alsnog gehoord zou worden, en de rechtbank wees dit toe, evenals het verzoek om aanvullende vragen te stellen aan andere getuigen. Deze respondent vraagt zich af of hetzelfde zou zijn gebeurd in andere zaken. "Waarom zo welwillend voor deze verdachte, terwijl je die neiging niet altijd in andere zaken ziet?" Dezelfde respondent wijst op het contrast tussen de gevolgen van tijdsverloop in witteboordenzaken versus kleinere zaken. Hij ziet dat tijdsverloop in witteboordenzaken een matigend effect heeft, terwijl bij een van de gerechtshoven mensen die in kleinere zaken in hoger beroep gaan daar juist veel hogere straffen krijgen opgelegd. Hij contrasteert dit met een zaak waarin een staatssecretaris terechtstond voor het niet opgeven van een behoorlijk bedrag aan belastinggeld en waarbij de gevangenisstraf die in eerste aanleg was opgelegd werd omgezet in een werkstraf. Ook andere respondenten spreken over selectiviteit in het kader van straftoemeting.

Sommige respondenten wijzen op de ongelijkheid die kan optreden doordat rekening wordt gehouden met de persoonlijke omstandigheden van verdachten. Een van hen noemt het voorbeeld van een chauffeur versus een werkloze persoon bij wie de rechter moet beslissen of het rijbewijs al dan niet wordt afgepakt. In het strafrecht wordt er rekening mee gehouden dat de impact op de chauffeur groter zal zijn. Dit "contextualiseren" kan dus ongelijkheid tot gevolg hebben.

Een andere respondent geeft aan dat verdachten met een huis, baan, en/of gezin sneller een taakstraf krijgen opgelegd dan een gevangenisstraf. Zij noemt verder het voorbeeld van een jongen die zich schuldig had gemaakt aan zeer ernstig uitgaansgeweld. Deze verdachte had geen strafblad, genoot een opleiding, en had goed contact met zijn ouders. Aan hem werd een taakstraf opgelegd, omdat hem nu gevangenisstraf opleggen zou betekenen dat hij zijn opleiding niet zou afmaken en wellicht het goede contact met zijn ouders zou verliezen. "Iemand die meer heeft, wordt in bepaalde opzichten gunstiger bejegend. Anderen worden bijvoorbeeld in hulpverleningstrajecten getrokken. Als dan blijkt dat ze zich niet kunnen conformeren, dan is het klaar. Dan heb je het soms over minder ernstige feiten."

Hoewel deze respondent aangeeft de gedachtegang te begrijpen, vindt ze het eigenlijk niet uit te leggen, en betreft het volgens haar een vorm van klassenjustitie. In het verlengde hiervan geeft een andere respondent aan het deels logisch te vinden dat verdachten zonder geld eerder worden veroordeeld tot een taakstraf of gevangenisstraf, omdat een geldboete voor hen zwaarder is, maar dat dit toch iets oneerlijks heeft. Er wordt gebruik gemaakt van omrekenstabellen om geldboetes om te rekenen naar een bepaald aantal dagen gevangenisstraf, maar gevangenisstraf kan veel meer consequenties hebben, doordat mensen hun werk kunnen kwijtraken en doordat aan gevangenisstraf negatieve connotaties verbonden zijn.

Weer een andere respondent geeft aan dat het volgens hem soms gerechtvaardigd en legitiem kan zijn om bepaalde omstandigheden, zoals reputatieschade, wel mee te nemen in de afweging voorafgaand aan een juridische beslissing, maar alleen wanneer beargumenteerd kan worden waarom deze persoon anders behandeld wordt dan anderen in dezelfde positie.

Persoonlijke omstandigheden van verdachten, zoals hun omgeving, spelen volgens respondenten ook een rol vanwege de preventieve werking die daaraan wordt toegedicht. Wanneer een verdachte een "goede achtergrond" heeft, wordt een mildere straf opgelegd, terwijl je dit argument volgens een van de respondenten ook zou kunnen omdraaien: ondanks deze achtergrond is iemand toch de mist in gegaan. Dit betreft volgens hem een voorbeeld van klassenjustitie waarbij wordt gekeken naar iemands omgeving en waarbij daarvan wordt aangenomen dat die een preventieve werking zou hebben, terwijl dat niet per se zo hoeft te zijn.

Een andere respondent wijst erop dat verdachten met een Marokkaanse of Antilliaanse achtergrond repressiever worden aangepakt, doordat justitie denkt dat ze dat nodig hebben vanwege de omgevingen waarin ze verkeren, waardoor ze het risico zouden lopen weer in criminele activiteiten te vervallen. Zij vindt preventie op zich een legitiem strafdoel, maar deze ongelijke behandeling niet.

In het verlengde hiervan geeft een ander aan dat het gegeven dat iemand die "er goed op staat" sneller gevangenisstraf zal ontlopen dan iemand die niets te verliezen heeft geen bewuste klassenjustitie betreft, maar dat dergelijke afwegingen die met de persoon samenhangen soms pijnlijk richting klassenjustitie kunnen uitvallen.

Enkele anderen geven aan het legitiem te vinden dat de kansen op recidive worden meegewogen, ook al zijn er dan wel verschillen. Weer een ander geeft aan dat het moeilijk te zeggen is of dit legitiem is of niet. Zij noemt als voorbeeld dat daklozen sneller gevangenisstraf krijgen: is dat klassenjustitie of is daar een goede reden voor, bijvoorbeeld een hoog recidiverisico? Er bestaan goede redenen om de

straf toe te spitsen op de persoon. Selectiviteit in de strafrechterketen is volgens haar gemakkelijk aan te tonen, maar de vervolgvraag is of die selectiviteit gerechtvaardigd is.

Dat straffen gunstiger kunnen uitpakken voor verdachten uit hogere sociale klassen hoeft niet per se te maken te hebben met het rekening houden door de rechter met persoonlijke omstandigheden, maar kan bijvoorbeeld ook te maken hebben met hoe geloofwaardig een verdachte wordt geacht. Een van de focusgroepdeelnemers noemt een zaak waarbij een verdachte van winkeldiefstal die behoorde tot een hogere sociale klasse door de rechter werd geloofd toen hij aangaf per ongeluk iets gestolen te hebben, terwijl dat soort verweren normaal weinig slagingskansen hebben. De verdachte in deze zaak werd echter vrijgesproken. Hem bekruipt dan wel het gevoel van klassenjustitie.

Sommige andere respondenten geven aan soortgelijke ervaringen te hebben. “Nette personen” of mensen met een “goede babbel” worden sneller geloofd of worden “gematst” ten aanzien van de straf, doordat rechters sneller denken dat het vergrijp een “eens maar nooit weer”-geval betreft. Een van deze respondenten noemt onder meer het voorbeeld van twee blanke vrouwen die werden vrijgesproken van uitgaansgeweld, terwijl hij veel andere zaken heeft meegemaakt waarin sprake was van gelijkwaardig of dubieuzer bewijs en de verdachten niet werden vrijgesproken. De vraag is dan waar dit aan ligt: aan het feit dat ze blank zijn, vrouw, een hoog opleidingsniveau hebben, of een “goed praatje” hadden?

Een van de respondenten merkt op dat volgens hem klassenjustitie in alle onderdelen van de strafrechterketen voorkomt, maar wellicht in de fase van berechting minder dan in de fase van opsporing en vervolging. Rechters moeten het doen met de zaken die ze voorgelegd krijgen van de politie en het OM: daar is een extra selectiemoment. Volgens hem kunnen rechters zaken wel op een andere manier behandelen, maar hebben zij minder mogelijkheden om zich “schuldig te maken aan klassenjustitie.” Dit sluit aan bij de percepties van een andere respondent, die aangeeft dat hij op zitting geen groot verschil merkt qua uitspraak, en dat het verschil meestal daarvoor al is gemaakt, bijvoorbeeld in de opsporing, de vervolging of de reclasseringsrapportage.

Een enkeling wijst op de bejegening ter zitting, waarbij verdachten uit hogere sociale klassen of met een Nederlandse achtergrond op een positievere manier door rechters lijken te worden benaderd dan verdachten uit lagere sociale klassen of met bijvoorbeeld een Marokkaanse achtergrond. Een van hen geeft aan: “Ik kan het niet hard maken, maar je merkt in de bejegening op zitting dat het toch echt anders gaat. Dit gebeurt niet met kwade opzet, maar je ziet toch dat met name in het minderjarigenstrafrecht en met name jongens met een migratieachtergrond anders worden bejegend dan jongens met een autochtone afkomst. Dat kan in kleine dingen zitten: de houding van de rechter, hoe strikt hij is, hoe hij iemand aanspreekt op zijn rol binnen het gezin. Dat resulteert in andersoortige beslissingen.”

Deze respondent merkt op dat dit soort onderscheid onbewust gebeurt, maar wel illegitiem is, en dat daarom kan worden gesproken van klassenjustitie.

Ook in de literatuur wordt aandacht besteed aan selectiviteit in het kader van de strafoplegging (Ecoma-Verstege & Van Wingerden, 2009; Ten Voorde, 2010; Van Eijk, 2015), waarbij het probleem van ongelijkheid zich op veel meer manieren kan voordoen dan alleen in relatie tot de opgelegde strafmaat (Schoep, 2008).

Wermink, De Keijser en Schuyt (2012) leggen uit dat rechters bij het nemen van straftoematingsbeslissingen teruggrijpen op drie criteria: (1) de mate van verwijtbaarheid van de dader, (2) de gevaarlijkheid van de dader en bescherming van de maatschappij, en (3) de praktische gevolgen van de beslissing voor organisaties en individuen.

Over de inschatting van het recidiverisico merken Ecoma-Verstege en Van Wingerden op dat rechters, wanneer zij onvoldoende informatie hebben over het exacte recidivegevaar, gebruikmaken van stereotyperingen op basis van bijvoorbeeld ras, geslacht, leeftijd, en sociale klasse om de gevaarlijkheid van de desbetreffende dader in te schatten. En Van Eijk (2015) noemt het rekening houden door rechters met de baan van de desbetreffende verdachte: deze afweging kan volgens haar “op zich te rechtvaardigen zijn”, maar roept volgens haar ook de vraag op of het rekening houden met de sociaal-economische status van daders “mag en moet meespelen in strafrechtelijke beslissingen” en of dat niet zou kunnen leiden tot klassenjustitie. “Een ‘maatschappelijke val’ is bijvoorbeeld exclusief voorbehouden aan prominente verdachten, wat betekent dat alleen zogeheten witteboordencriminelen kunnen profiteren van deze grond voor strafverlaging” (Van Eijk, 2015, p. 282).

Van Wingerden en Van Wilsem (2014, p. 16) beschrijven dat “daderkenmerken voor verschillende sanctietypen verschillende effecten hebben”. Daders die in een niet-westers land geboren zijn krijgen bijvoorbeeld vaker een langere onvoorwaardelijke gevangenisstraf opgelegd dan daders die in Nederland geboren zijn, maar worden juist iets minder punitief behandeld “in het model dat ook (combinaties met) andere sanctietypen omvat”. Bij sommige groepen daders lijkt er “uitruil van straffen” plaats te vinden: “minder vaak of minder streng de ene straf, maar vaker of meer van de andere strafsoort, met als nettoresultaat weinig verschillen in de totale strafmaat” (p. 17). De auteurs geven aan dat dit zeker niet betekent dat er helemaal geen sprake meer zou zijn van verschillen in straf tussen bepaalde sociale groepen.

Ook andere auteurs schrijven over de rol van etniciteit in de strafoplegging. Zo blijkt uit onderzoek van Boon, Van Dorp en De Boer (2018) dat de kans voor jongeren met een migratieachtergrond om in de jeugdgevangenis terecht te komen vele malen groter is dan die voor jongeren zonder migratieachtergrond. De kans op een Halt-afdoening voor jongeren met een migratieachtergrond is juist kleiner. Uit dit onderzoek kan volgens de auteurs niet worden afgeleid dat er sprake is van ongelijke behandeling; daarvoor is nader onderzoek nodig naar de oorzaken van de beschreven patronen. Leerkes en Bezemer (2018) merken onder verwijzing naar dit onderzoek op dat “mensen met een migratieachtergrond (...) bij hetzelfde criminele gedrag vaker als verdachte [lijken] te worden aangemerkt en (...) vervolgens vaker [worden] veroordeeld”.

Wermink, De Keijser en Schuyt (2012) geven aan dat “met name de groep die er Nederlands uitziet en ook Nederlands spreekt, is ondervertegenwoordigd bij de tot gevangenisstraf veroordeelden en juist die daders die er buitenlands uitzien en ook niet de Nederlandse taal spreken, zijn oververtegenwoordigd bij de populatie van gevangenisgestraften.” Onder verwijzing naar voornoemd onderzoek stellen Güvercin, Abkenar, en De Jong (2020) dat daders met een buitenlands uiterlijk die het Nederlands beheersen vijf keer meer kans hebben om een onvoorwaardelijke gevangenisstraf opgelegd te krijgen bij de politierechter dan daders met een Nederlands uiterlijk (die Nederlands spreken). Degenen met een buitenlands uiterlijk die het Nederlands niet beheersen hebben twintig keer meer kans om een onvoorwaardelijke gevangenisstraf opgelegd te krijgen dan zij met een Nederlands uiterlijk.

Tot slot geven ook Wermink, Van Wingerden, Van Wilsem en Nieuwbeerta (2015) aan dat er verschillen bestaan tussen etnische groepen qua straftoemeting (d.w.z. kans op en duur van gevangenisstraf), ook wanneer rekening wordt gehouden met gemeten straftoemetingsfactoren. De auteurs merken op dat etnische dadergroepen “op allerlei facetten” van elkaar verschillen: “daders van niet-Nederlandse afkomst staan ook voor andere delicten terecht (o.a. vaker drugsdelicten), hebben vaker al eerder een gevangenisstraf opgelegd gekregen, zijn vaker en langer voorlopig gehecht, ontkennen vaker en zijn minder vaak vrouw” (p. 99). De verschillen qua straftoemeting zijn wel kleiner wanneer gecontroleerd wordt voor veel gemeten delict-, dader- en proceskenmerken, maar ook nadat met deze kenmerken rekening is gehouden blijven er substantiële verschillen bestaan. Het onderzoek kon hiervoor geen sluitende verklaring bieden.

Een van onze respondenten wijst op een vervolgonderzoek dat plaatsvond na het onderzoek van Wermink e.a. (2015). In dat eerdere onderzoek werd alleen gekeken naar onvoorwaardelijke straffen, terwijl in het vervolgonderzoek naar het gehele sanctiepakket werd gekeken. Dit leverde een heel ander beeld op, aldus de respondent: opgeteld hadden mensen met een andere etnische achtergrond meer kans op onvoorwaardelijke gevangenisstraf, maar als naar het totale sanctiepakket werd gekeken bleken zij niet per se zwaarder, maar *anders* te worden gestraft. In het totale sanctiepakket verdween dus het effect van etniciteit.

Een andere respondent merkt over deze bevinding echter op dat in dit onderzoek een verrekeningstabel is gebruikt die volgens hem helemaal niet voor dat doeleinde is bedoeld. In de tabel staat bijvoorbeeld dat honderdtwintig uur taakstraf gelijk is aan zestig dagen gevangenisstraf. Terwijl dat eigenlijk bedoeld is als een soort extra straf (voor verdachten die de taakstraf niet voldoen), en niet als een gunst aan de verdachte. Daarbij geeft de respondent ook aan: “Als je mensen op straat vraagt of zij eerder zouden kiezen voor honderdtwintig uur taakstraf of voor twee maanden in het gevang, dan kiest bijna iedereen voor die taakstraf. Dus je kunt niet zeggen dat het even zwaar is.” Het pijnlijke vindt hij dat de Rechtspraak niet bereid is te kijken naar wat de conclusies van het onderzoek precies betekenen. Die conclusies betekenen namelijk dat er een fundamenteel en aantoonbaar probleem is in de behandeling binnen de strafrechtketen van mensen met andere achtergronden.

De voor de laatste alinea genoemde respondent wijst erop dat groepen met een andere etnische achtergrond een hogere kans hebben op gevangenisstraf, maar dat veel verschillen verdwijnen wanneer andere factoren (zoals werkloosheid) aan het model worden toegevoegd. Met andere woorden: zwaardere straffen komen doordat etniciteit samenhangt met factoren die samenhangen met risico en achterstand. Etniciteit beïnvloedt de straf dus niet direct, maar voorspelt andere factoren waarvan het goed wordt gevonden dat deze de straf beïnvloeden.

Verder wijst zij op de rol van de voorlopige hechtenis: volgens haar is dat waar etnische verschillen ontstaan. Wanneer voorlopige hechtenis wordt toegevoegd aan “wat de rechter doet”, verdwijnen deze verschillen. Voorlopige hechtenis mag alleen opgelegd worden als verwacht wordt dat de rechter een gevangenisstraf gaat opleggen. Verschillen die bij voorlopige hechtenis zijn ontstaan, worden dus door de rechter in stand gehouden. Als rechters afwijken, dan doen ze dat alleen substantieel. De rechter doet de verschillen die ontstaan bij voorlopige hechtenis niet teniet, maar veroorzaakt ze ook niet. Rechters beslissen praktisch en kiezen vaak voor een strafduur rondom de duur van de voorlopige hechtenis. Het is gemakkelijker om een gevangenisstraf op te leggen als iemand toch al

vastzit. Voorlopige hechtenis is daarmee “een dijk van een voorspeller” voor de straf die in een later stadium opgelegd zal worden.

Deze respondent haakt hierbij aan bij wat een andere focusgroepeelnemer opmerkte: “Klassenjustitie begint om 7.00 uur ‘s ochtends bij de briefing.” De beslissingen werken op elkaar door, wat “stapeleffecten” oplevert: sommige mensen hebben een grotere kans dat de politie ze “eruit pakt”, dat ze gefouilleerd worden, dat de zaak wordt doorgestuurd naar het OM, et cetera. “Zo zit je bij elke beslissing die wordt genomen aan de verkeerde kant. Dat werkt door.” Bij de beslissing omtrent voorlopige hechtenis speelt volgens deze respondent selectiviteit een rol, doordat stereotypering van invloed is op hoe de gevaarlijkheid van een verdachte wordt ingeschat. Voor een rechter is het dan gemakkelijker om gevangenisstraf op te leggen voor de duur van de voorlopige hechtenis dan om de desbetreffende verdachte op vrije voet te stellen. Soms worden, met andere woorden, bepalende beslissingen al eerder genomen en werken deze in het vervolg van de keten door. Tegelijkertijd wijst deze respondent op het anticipatiegebod: er wordt alleen voorlopig gehecht als het OM ervan uitgaat dat gevangenisstraf wordt opgelegd. Een samenhang kan dus bewijzen dat het OM dit goed kan voorspellen, maar het zou ook anders kunnen werken, en het is lastig om daar de vinger op te leggen.

Door enkele respondenten wordt verder gewezen op de mogelijkheid van “omgekeerde klassenjustitie-effecten” in onder meer de fase van berechting. Zo wijzen sommigen op het fenomeen dat hoge bomen soms veel wind vangen. Het behoren tot de elite kan volgens hen ook in iemands nadeel werken, afhankelijk van het type delict waarvan men wordt verdacht. Een van de respondenten geeft bijvoorbeeld aan dat in vonnissen vaak staat dat mensen juist in hun positie beter zouden moeten weten of dat zij een voorbeeldfunctie hebben. Een andere respondent noemt het voorbeeld van militaire rechtspraak, waar men vaak rechtspreekt op basis van het reguliere strafrecht maar waarbij ambtenaren zijn betrokken die een bijzondere voorbeeldfunctie vervullen. Naast een interne sanctie worden deze personen vaak strafrechtelijk zwaarder gestraft. Andere gevallen die worden genoemd betreffen het zwaarder straffen van beroepsnotarissen die frauderen, beroepschauffeurs die dronken rijden, of misstanden waarbij douaniers of politiemollen betrokken zijn.

Een klein aantal respondenten geeft aan andere vormen te zien van wat men omgekeerde selectiviteit zou kunnen noemen. Een van hen stelt dat “mensen aan de onderkant van de samenleving (...) wellicht een zekere medelijden-factor [hebben]” en dat mensen die “niet zielig zijn” wellicht minder een gevoel van mededogen oproepen, wat een vorm van omgekeerde klassenjustitie zou kunnen zijn. Een andere respondent merkt op dat een hoger recidiverisico niet per se betekent dat iemand zwaarder wordt gestraft, maar dat er wel “wat mee moet gebeuren”, bijvoorbeeld in de vorm van een traject voor verslavingszorg of agressietherapie. Deze verdachten krijgen dan bijvoorbeeld een lagere onvoorwaardelijke straf opgelegd en een groter aandeel voorwaardelijke straf. Hierin kun je volgens haar een soort “tegengesteld klassenjustitie-effect” zien.

In het verlengde hiervan merken sommige andere respondenten op dat de neiging bestaat vrouwen lichter te straffen dan mannen, bijvoorbeeld vanwege een beroep op zorg voor kinderen: “Vrouwen worden inderdaad coulanter behandeld, krijgen extra kansen. Een beroep als ‘ik moet voor mijn kinderen zorgen’ scheelt bij vrouwen al gauw een gevangenisstraf, terwijl tegen mannelijke verdachten wordt gezegd dat ze dit maar moeten regelen met hun familie.”

Een van hen geeft aan het lastig te bepalen te vinden of deze verschillende behandeling van mannen en vrouwen illegitiem is. Volgens een ander is dit inderdaad illegitiem, aangezien een dergelijk verweer

bij mannen niet gauw wordt gehonoreerd, ook al is het op zich een legitieme afweging om rekening te houden met de zorg voor de kinderen.

Executiefase

Ook in de fase van tenuitvoerlegging van straffen wordt verschil geconstateerd tussen kansrijke en kansarme daders. Boone (2012) schrijft in dit verband over sociaal zwakke en/of ongemotiveerde plegers en plegers afkomstig uit etnische minderheidsgroepen. Volgens haar staat het recht op resocialisatie (artikel 10 lid 3 IVBPR) hierdoor onder druk. Nelissen (2001) concludeert dat er sprake is van selectiviteit in die zin dat gedetineerden met een zwakkere sociaal-economische positie worden benadeeld. Volgens Nelissen (p. 73) is “selectiviteit in de zin van benadeling van gedetineerden met een zwakkere sociaal-economische positie (...) een verschijnsel dat inherent is aan de gevangeniszorg” en wordt deze selectiviteit aangewakkerd door het “hedendaagse beleid”. De auteur merkt op dat deze ontwikkelingen in de executiefase in die zin parallel lopen aan de door Rovers (1999) geconstateerde toenemende selectiviteit in de fase van vervolging en berechting.

Enkele respondenten geven voorbeelden van selectiviteit in de executiefase, meestal in relatie tot het gevangeniswezen, maar soms ook in relatie tot behandeling door de reclassering. Een van hen merkt bijvoorbeeld op dat de reclassering niet goed weet hoe om te gaan met mensen die een meldplicht niet naleven. Het betreft een grote categorie mensen die hun afspraken niet nakomen en zaken niet op een rijtje kunnen krijgen, terwijl ze “niet per se van slechte zin zijn”. Deze respondent noemt dit pijnlijk, “maar dat zegt nog niet dat het systeem bol staat van klassenjustitie.”

Dezelfde respondent merkt op dat behandeling in de gevangenis te maken heeft met de persoonlijke potenties die iemand met zich meedraagt. Mensen “die wat kunnen” krijgen zodoende meer kansen, doordat men wil dat het inzetten van een bepaald traject wat oplevert. De respondent geeft aan dat dit aan de ene kant legitiem is, omdat anders belastinggeld wordt uitgegeven aan “doelloze” trajecten, maar de vraag is of het de taak is van de strafrechtspleging om op deze manier rekening te houden met omstandigheden van verdachten. In het verlengde hiervan geeft een andere respondent, in relatie tot het systeem van promoveren-degraderen in gevangenis, aan dat het aannemelijk is dat gedetineerden met een hoge(re) sociaal-economische status zich beter aan sociale normen kunnen houden dan gedetineerden met een lage(re) sociaal-economische status, en op die manier gemakkelijker voldoen aan de voorwaarden om te promoveren.

Ook enkele andere respondenten wijzen op verschillen tussen gedetineerden in dit verband. Wie zich het meest sociaal wenselijk gedraagt, mag terug de maatschappij in, maar niet iedereen kan dat. Verder geeft een van hen aan dat sommige gedetineerden niet in de gaten hebben dat wordt gewerkt met verschillende *case managers* op verschillende afdelingen, waardoor ze geen afspraak maken met de nieuwe *case manager*, als gevolg waarvan over hen wordt gezegd dat ze geen initiatief nemen. Ook heeft niet elke gedetineerde de vaardigheden om gebruik te maken van de opties die binnen de gevangenis worden geboden om bijvoorbeeld alvast een uitkering aan te vragen en een woning te regelen voor na het uitzitten van de gevangenisstraf.

Een ander wijst erop dat de manier waarop klachtenprocedures in gevangenis zijn ingericht problemen kan opleveren voor gedetineerden. Deze klachtenprocedures met bijbehorende waarborgen sluiten volgens hem niet aan bij de manier waarop veel gedetineerden werken: zij hebben

vaak hun papieren niet op orde en willen hun verhaal doen. Het proces lijkt volgens hem dan heel keurig en netjes, maar in de praktijk werkt het niet zo goed. Juist van de waarborgen kunnen bepaalde personen volgens deze respondent nadelen ondervinden. Deze waarborgen zijn goedbedoeld, maar het is de vraag of mensen daarmee geholpen zijn.

Andere respondenten brengen een verschillende behandeling tijdens gevangenisstraf niet zozeer in verband met iemands persoonlijke potenties, maar bijvoorbeeld met onbewuste selectiviteit in het gevangeniswezen, waarbij vooroordelen een rol spelen in hoe penitentiair inrichtingswerkers (PIW'ers) met gedetineerden omgaan, bijvoorbeeld doordat zij bepaalde beelden hebben bij hoe mensen met een bepaalde etnische achtergrond zich gedragen.

Een andere respondent benadrukt dat de executiefase van groot belang is, waarbij sommigen meer "boffen" dan anderen. Het gaat bijvoorbeeld om beslissingen over het al dan niet met een medege-detineerde op cel worden geplaatst. Volgens deze respondent kan men in dit verband evenwel niet meer spreken van "klasse": het betreft eerder een vorm van voorkeursbehandeling of begunstiging van sommige gedetineerden ten opzichte van anderen op basis van het contact dat zij hebben met gevangenisbewaarders.

Tot slot wijst een van de respondenten erop dat "arme" mensen vaker vervangende hechtenis krijgen opgelegd dan "rijke" mensen, omdat zij een hun opgelegde geldboete niet kunnen betalen. De betreffende respondent vindt het lastig om te bepalen of dat klassenjustitie is, aangezien de wet in dat geval wel goed wordt toegepast.

Rechtsbijstand

Iets wat een rol speelt in verschillende van de hierboven behandelde fasen van de strafrechtspleging betreft rechtsbijstand en de vraag hoe die zich verhoudt tot selectiviteit en mogelijke klassenjustitie. Verhoeven (2017) schrijft in dit verband over de selectieve werking die uitgaat van de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor. Meijers (2018, p. 38) beschrijft de vrees van de sociale advocatuur dat "door uitholling van de gesubsidieerde rechtsbijstand de toegang tot de rechter vooral voor minvermogenden onder druk komt te staan", niet alleen doordat bijvoorbeeld de eigen bijdragen van de toevoegingen stijgen, maar ook doordat steeds minder advocaten op basis van een toevoeging willen procederen.

Vanuit de politiek zijn soortgelijke bezwaren geuit. Volgens Van Nispen (2019) is sprake van klassenjustitie als gevolg van jarenlange bezuinigingen op de gesubsidieerde rechtsbijstand. Het rapport van Van Nispen doet verslag van een onderzoek onder sociaal advocaten en vermeldt onder andere dat 94 procent van de onderzoeksdeelnemers vreest dat de stelselherziening rechtsbijstand zal leiden tot een verdere tweedeling. Volgens meer dan de helft van de advocaten is er sprake van klassenjustitie in Nederland, al geven velen aan dit een zware term te vinden. In dit rapport staan interessante uitspraken van sociaal advocaten met betrekking tot klassenjustitie (p. 9). Bijvoorbeeld: "Van klassenjustitie is wat mij betreft nog geen sprake, enkel omdat er nog steeds goede advocaten bereid zijn om tegen een onwaarschijnlijk lage vergoeding heel goed werk te verrichten. Als je die advocaten nog verder van je afduwt door het nieuwe stelsel in te voeren, dan ben je zelfs die kwijt en zal er zeker sprake zijn van klassenjustitie." Of: "De klassenjustitie is evident als men het uurtarief van

de landsadvocaat vergelijkt met de tarieven binnen het stelsel.” En: “Als je het kan betalen kan je je recht krijgen.”

Ook onze respondenten brengen de (gefinancierde) rechtsbijstand ter sprake. Een van hen contrasteert de rechtsbijstand die de ING zich kon veroorloven met de situatie van “de bakker om de hoek”, die wellicht geen advocaat heeft of zijn advocaat opdraagt het werk beperkt te houden vanwege de kosten. “Hoe meer geld je hebt, hoe langer je het proces kunt uitzitten met de advocaten.” Volgens deze respondent is dit echter geen vorm van klassenjustitie: het heeft wel te maken met hoeveel geld iemand heeft, maar niet met (een karaktertrek of eigenschap van) de verdachte zelf.

De ongelijkheid waartoe het al dan niet hebben van rechtsbijstand, en het hebben van gefinancierde versus private rechtsbijstand, kunnen leiden wordt bevestigd in gesprekken met sommige andere respondenten. Een van hen geeft aan dat, wanneer een verdachte al direct een advocaat heeft, “er wellicht toch een keer een officier van justitie naar de zaak [gaat] kijken die beslist tot seponering”. Degenen die volgens haar snel toegang hebben tot een advocaat zijn vaak degenen die contacten hebben en niet bang zijn om geld uit te geven. Veel verdachten denken daarentegen dat een advocaat niet nodig is zolang er geen sprake is van een dagvaarding, en zijn bang dat het veel geld gaat kosten. Daarbij is de eigen bijdrage vrij groot, geeft deze respondent aan, en moeten mensen een deel van dit bedrag terugbetalen als zij veroordeeld worden. Ook merkt zij op dat men als verdachte in de Nederlandse strafrechtspleging weinig zelf kan: “je krijgt stukken niet of lastig, je weet niet wat er gaat gebeuren, er zijn lange doorlooptijden”. Dit is volgens haar allemaal nog steeds niet goed geregeld. Rechtsbijstand aan het begin van de gang door de keten is volgens haar onder meer noodzakelijk doordat de officier van justitie nauwelijks betrokken is bij de opsporing.

Een andere respondent geeft aan dat de kwaliteit van sommige toegevoegde advocaten beneden de maat is, maar “ook degenen die heel goed zijn moeten veel in hun eigen tijd doen, en het houdt ook een keer op”. Hij schetst ook de ongelijkheid waartoe een ander verschil in ondersteuning kan leiden. Bij fraudezaken neemt een advocaat bijvoorbeeld een universitaire stagiaire mee die zeer nauwkeurig verslag legt. De ondersteuning van de rechtspraak is soms van lagere kwaliteit, waardoor niet het meest relevante wordt opgeschreven. Dit is volgens hem geen bewuste klassenjustitie, maar het is wel een uitwerking ervan. Hij geeft aan dat de kans op vrijspraak of lagere straffen veel groter is wanneer advocaten en verdachten het dossier goed beheersen en alle jurisprudentie goed kennen dan wanneer men een advocaat heeft waarbij dit niet het geval is.

Ook wordt er door een enkele respondent op gewezen dat verdachten met meer middelen meer mogelijkheden hebben om particuliere onderzoeksinstanties in te huren. In het kader van het bewijs kunnen volgens een van deze respondenten contra-expertises het verschil maken. Hij geeft aan dat er veel goede advocaten zijn die tot het uiterste gaan, maar dat je als verdachte zonder middelen achter staat ten opzichte van een verdachte met middelen wanneer het gaat om het bewijs.

Conclusies

In dit hoofdstuk bespraken we verschillende fasen van de strafrechtketen waar klassenjustitie mogelijkwerwijs een rol kan spelen. Op die manier gingen we na of klassenjustitie in Nederland voorkomt in de wet- en regelgeving, voorfase, opsporing, vervolging, berechting en executie. Ook het domein van rechtsbijstand kwam aan bod.

Wij baseerden ons hierbij op een algemeen literatuuronderzoek en diverse kwalitatieve interviews en focusgroepgesprekken met verschillende professionals uit de wetenschap, de advocatuur, het Openbaar Ministerie (inclusief Functioneel Parket), de Politie (inclusief FIOD), de Rechtspraak en de Reclassering.

Diverse vormen van selectiviteit in verschillende onderdelen van de Nederlandse strafrechtketen konden op die manier worden waargenomen. Zeker in voorfasen waar professionals een grotere discretionaire bevoegdheid hebben wordt selectiviteit waargenomen. Zo wordt zowel in de literatuur als door respondenten gesignaleerd dat bij proactief politieoptreden selectie bijvoorbeeld in de vorm van etnisch profileren kan plaatsvinden. Ook wordt waargenomen dat de eenvoudigere vergrijpen eerder lijken te worden berecht dan andere meer complexe zaken. De groep die deze meer eenvoudige vergrijpen pleegt wordt daardoor eerder berecht. Vaak betreft dit personen uit lagere sociaal-economische milieus. Voor complexe zaken zoals witwaspraktijken betekent dit dat deze juist eerder worden afgedaan middels transacties. Het vervolgen van de betreffende bestuurders van de betrokken bedrijven is complex, vergt veel capaciteit van het OM en de FIOD en de uitkomst ervan is erg onzeker. De tijd die het kost kan vervolgens niet in andere dossiers gestoken worden. Dit leidt tot afwegingen over het wel of niet vervolgen van de betreffende verantwoordelijken die leiden tot selectie, maar waarvan het de vraag is in hoeverre dit een legitieme afweging is, gezien de beperkte middelen waar bijvoorbeeld het OM mee moet werken.

Omgekeerde klassenjustitie wordt overigens ook gesignaleerd, in die zin dat hoge bomen veel wind vangen en er soms ook voorbeelden worden gesteld door juist tot vervolging over te gaan bij personen met een bepaalde maatschappelijke positie.

Hard bewijs voor klassenjustitie in de vorm van illegitieme selectiviteit is echter lastig te verkrijgen, zo maken wij op uit de door ons geraadpleegde literatuur, en zo bevestigen verschillende respondenten in de interviews en focusgroepgesprekken.

Een belangrijke gemene deler is dat veel van de geïnterviewde professionals uit de strafrechtketen aangeven dat zij geen bewuste klassenjustitie (dat wil zeggen: illegitieme selectiviteit die bedoeld is om mensen te bevoordelen of te benadelen) constateren of vermoeden. Op dit punt is een belangrijk verschil te zien met de door ons gesproken kritische burgers, die van mening zijn dat daar wel degelijk sprake van is (zie Hoofdstuk 7).

Verder wordt in sommige publicaties, en werd door enkele professionals die wij spraken, selectiviteit of klassenjustitie vermoed of aangetroffen in bijna alle onderdelen van de strafrechtketen. Selectiviteit an sich wordt inderdaad vaak geobserveerd, zo toont ook het voorliggende hoofdstuk aan, maar wij hebben geen hard bewijs voor dit vermoeden. Wij zijn dan ook voorzichtiger in het trekken van deze conclusie, onder meer omdat wij klassenjustitie definiëren als illegitieme selectiviteit. Wij onderschrijven dat in iedere fase van de strafrechtketen sprake is van selectiviteit, maar de vraag of dit ook "illegitieme selectiviteit" betreft is veel lastiger te beantwoorden.

We zijn ook voorzichtig met het trekken van conclusies over het voorkomen van klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland omdat onze kwalitatieve onderzoeksmethoden het niet toelaten om met zekerheid te concluderen dat er sprake is van systematische illegitieme selectiviteit en dus van klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen. Dergelijke nauwkeurige, hard onderbouwde

uitspraken kunnen wij op basis van ons onderzoek niet doen. Vervolgonderzoek is hiertoe aangewezen (zie Hoofdstuk 8).

We merken op dat er uiteenlopende signalen zijn die mogelijkwijs duiden op het voorkomen van vormen van selectiviteit in de strafrechterketen die als onwenselijk en eventueel zelfs als illegitiem kunnen worden geduid. Er bestaan zorgen over deze vormen van selectiviteit, alleen al vanwege het feit dat ze de suggestie van klassenjustitie in zich kunnen houden en daarmee het gevoel van rechtvaardigheid kunnen ondermijnen. We constateren dat ook op zich legitiem bedoelde vormen van selectiviteit onbedoeld zouden kunnen uitmonden in *self-fulfilling prophecies* en zelfversterkende *feedback loops*. Dit kan ook tot “stapeleffecten” leiden, waarbij een benadeling in een van de eerdere fasen doorwerkt in latere fasen van de strafrechterketen en er aldus een cumulatief of “domino-effect” kan optreden. Nader onderzoek om dit soort processen hard aan te tonen is gewenst. We komen hier in Hoofdstuk 8 op terug.

Wat wellicht de belangrijkste conclusie van dit hoofdstuk is: In dit hoofdstuk zijn diverse gevallen besproken die de aandacht vragen omdat (a) we willen voorkomen dat ze optreden in de strafrechterketen in Nederland (immers, elk geval is er een te veel), (b) ze onbedoelde ongewenste gevolgen kunnen hebben, of (c) ze wel degelijk kunnen wijzen op klassenjustitie in de vorm van illegitieme selectiviteit. Hoeveel van dit soort gevallen van klassenjustitie in de strafrechterketen in Nederland worden gevonden is het onderwerp van het volgende hoofdstuk.

5. Hoe vaak komt het voor?

Inleiding

Een van de vragen waar we ons in het kader van dit onderzoek op hebben gericht, is de vraag hoe vaak klassenjustitie zich in de Nederlandse strafrechtketen voordoet. Onze definitie van klassenjustitie geeft aan dat vormen van klassenjustitie systematisch of incidenteel van aard kunnen zijn. Hierbij hebben we opgemerkt dat “systematisch” een empirisch lastig te operationaliseren begrip is, omdat het de vraag is wanneer selectiviteit zo frequent plaatsvindt dat deze als systematisch kan worden aangemerkt. Daarbij hebben we ook opgemerkt dat illegitieme selectiviteit problematischer is naarmate deze op grotere schaal plaatsvindt en in het systeem zit ingebed of niet door het systeem wordt gecorrigeerd. In dit hoofdstuk buigen we ons over deze frequentievraag, waarbij we ons eerst richten op wat hierover te zeggen valt op basis van de literatuur en vervolgens op de bevindingen van de door ons gehouden interviews en focusgroepgesprekken.

Literatuur

Recente literatuur over hoe vaak klassenjustitie in de vorm van illegitieme selectiviteit zich voordoet, zijn wij niet tegengekomen. Een grootschalig frequentie-onderzoek over de periode 1999 tot heden kunnen wij hier dus niet rapporteren. Wel kunnen aan de hand van enkele voorbeeldstudies nagaan wat de literatuur ons leert over de frequentie van bepaalde verschijningsvormen van illegitieme selectiviteit en met name waarom het lastig kan zijn hierover iets eenduidigs te zeggen.

We richten ons hierbij op studies naar twee vormen van selectiviteit: etnisch profileren (Landman & Sollie, 2018) en etnisch gerelateerde verschillen in de straftoemeting (Wermink, Van Wingerden, Van Wilsem & Nieuwbeerta, 2015). Hierbij tekenen we aan dat deze studies zich niet richten op “klassenjustitie,” maar wel betrekking hebben op vormen van (illegitieme) selectiviteit in de strafrechtketen. Daarom achten wij deze studies voor ons onderzoek relevant.

In Hoofdstuk 4 is met betrekking tot etnisch profileren aangegeven dat de politie hierover schrijft dat het hier gaat om een ongewenst verschijnsel dat meer dan incidenteel voorkomt, maar dat er geen onderzoek is dat dit bevestigt.¹² Ook is in dat hoofdstuk beschreven dat Landman en Sollie (2018) in hun uitgebreide literatuurstudie naar effecten van interventies tegen etnisch profileren aangeven dat het vóórkomen van etnisch profileren lastig vast te stellen is, zelfs als er veel data beschikbaar zouden zijn. Deze auteurs komen op basis van bestaand onderzoek tot de conclusie dat etnisch profileren zich in Nederland voordoet (zie ook Landman & Kleijer-Kool, 2016), maar merken daarbij op “dat er nauwelijks uitspraken kunnen worden gedaan over de mate waarin etnisch profileren in Nederland voorkomt” en dat er “slechts indicaties [zijn] die soms lastig te interpreteren zijn” (p. 10). Zij noemen daarbij het voorbeeld van klachten van burgers per app over etnisch profileren: het is onduidelijk hoe een laag aantal klachten moet worden geïnterpreteerd. Maar, zo stellen deze auteurs, “ook zonder inzicht in de precieze omvang van etnisch profileren kan ondubbelzinnig worden vastgesteld dat er

¹² Zie <https://www.politie.nl/themas/proactief-controleren-etnisch-profileren.html>.

iets aan de hand is in de relatie tussen de politie en burgers (in het bijzonder jongens) met een migratieachtergrond” (p. 10).

Een andere vorm van selectiviteit die in Hoofdstuk 4 aan bod is gekomen, betreft selectiviteit in de strafoplegging. In dat hoofdstuk beschreven we onderzoek van Wermink, Van Wingerden, Van Wilsem en Nieuwbeerta (2015) naar etnisch gerelateerde verschillen in de straftoemeting (d.w.z. kans op en duur van gevangenisstraf). Het gebruik van verschillende en gedetailleerde databestanden in dat onderzoek maakt het mogelijk om nauwkeuriger inschattingen te geven van verbanden tussen etniciteit en straftoemeting en meer inzicht te krijgen in de robuustheid en generaliseerbaarheid van de resultaten (p. 98). Een van de drie gebruikte gegevensbestanden bevat zelfs gegevens over een hele populatie gestraften (namelijk alle veroordeelden in 2007) in plaats van een steekproef, wat de generaliseerbaarheid van de resultaten ten goede komt.

Een belangrijke bevinding van het onderzoek is dat er sprake is van verschillen tussen etnische groepen qua straftoemeting, ook wanneer rekening wordt gehouden met gemeten straftoemetingsfactoren. De verschillen qua straftoemeting blijken wel kleiner te zijn wanneer gecontroleerd wordt voor delict-, dader- en proceskenmerken, maar blijven substantieel en deels statistisch significant.

Zo blijkt in de dataset die gegevens bevat van alle in 2007 veroordeelde personen de kansverhouding om een gevangenisstraf te krijgen ten opzichte van het niet-krijgen voor personen met een Marokkaanse achtergrond 65% hoger dan voor verdachten met alleen een Nederlandse achtergrond (de gemiddelde odds ratio is 1,65; p. 79). Daarmee lijkt er sprake te zijn van een structurele vorm van selectiviteit die op een robuuste manier aangetoond is. De frequentievraag hoe vaak deze vorm van selectiviteit voorkomt blijft echter ook op basis van dit kwantitatieve onderzoek lastig te beantwoorden.

Wel is een belangrijke bevinding dat voor de in 2007 veroordeelden met een Antilliaanse en Turkse achtergrond deze verschillen ten opzichte van autochtone veroordeelden relatief het kleinst zijn: de gecontroleerde odds ratio's hebben de waarde 1,29 en 1,39. Voor overige westerse en niet-westerse allochtonen zijn de gecontroleerde odds ratio's het grootst: respectievelijk 3,60 en 3,56. Die laatste twee groepen vormen wel een verzameling van personen met zeer diverse herkomsten waardoor precieze conclusies over frequentie minder goed te trekken zijn. Ook tekenen de auteurs aan dat dit databestand slechts beperkte informatie over de persoon van de verdachte bevat (in tegenstelling tot de twee andere gebruikte databestanden). Maar dat uitgebreide, representatieve kwantitatieve databestanden bruikbaar kunnen zijn voor het nauwkeurig vaststellen van de frequentie van klassenjustitie in de vorm van illegitieme selectiviteit lijkt wel een conclusie die op basis van dit onderzoek getrokken kan worden.

Focusgroepgesprekken en interviews

Verschillende respondenten geven aan dat klassenjustitie in de zin van het bewust bevoordelen of benadelen van mensen (bijvoorbeeld in de zin van omkoopbaarheid) zich in de Nederlandse strafrechtspleging niet voordoet. Een van hen geeft aan: “Klassenjustitie bestaat in Nederland niet, echt niet. (...) Ja, er zijn verschillen, maar alle professionals die je hier ziet gaan niet 's ochtends hun bed uit met: 'Kom, laten we de maatschappelijke verschillen vergroten of in stand houden'.”

Ook andere respondenten geven aan geen signalen te zien van bewuste klassenjustitie. Sommigen merken daarbij op dat zij meer systemische of institutionele (onbewuste) vormen van klassenjustitie niet uitsluiten, al kennen ze daar niet altijd duidelijke voorbeelden van. Een van hen benoemt in dat verband juist contra-indicaties, waarbij bijvoorbeeld ook “foute” notarissen, advocaten en makelaars – dus personen uit een hoge(re) sociale klasse in de maatschappij - in het strafrecht “achterover” worden getrokken. Daarmee wordt bedoeld dat zij juist stevig aangepakt worden. Anderen geven aan geen aanwijzingen te zien voor bewuste vormen van klassenjustitie, en denken dat er wel sprake kan zijn van incidenten.

Een respondent geeft aan het gevoel te hebben dat het feit dat het zo moeilijk is om scherp te krijgen wat “klasse” nou precies betekent, misschien wel een prachtig voorbeeld is dat het nog niet zo slecht gesteld is in het Nederlandse systeem wat klassenjustitie betreft. Ze wijst op andere rechtssystemen waarin ernstige klassenjustitie plaatsvindt, bijvoorbeeld doordat mensen uit de heersende klasse niet terechtstaan en waar mensen die niet tot de heersende klasse behoren jaren de gevangenis in gaan. Daarmee wil ze niet uitvlakken dat zich ook minder ernstige vormen van klassenjustitie kunnen voordoen in systemen als het Nederlandse, maar volgens haar is het kennelijk niet zo evident dat er echt één groep is die het voor het zeggen heeft en dat die groep bepaalt of je wel of niet voor de rechter komt en wordt veroordeeld. Toch moeten we volgens haar ook in ons systeem op zijn minst alert blijven op de vraag of sprake is van klassenjustitie en is het belangrijk om te zien of zoiets speelt.

Een andere respondent noemt het een klassiek voorbeeld van klassenjustitie dat voor een beledigingszaak van Geert Wilders 20 dagen werd uitgetrokken, terwijl voor de gemiddelde verdachte slechts 20 minuten wordt uitgetrokken. De respondent merkt echter tevens op: “maar die voorbeelden zijn zo incidenteel dat je niks over structuraliteit kan zeggen.” Hij denkt verder dat het ook bij onbewuste selectiviteit grotendeels om incidenten gaat.

Met betrekking tot “zaken zoals de ING-transactie” merkt een van de respondenten op dat dit soort zaken weliswaar veel aandacht krijgen en de burger flink kunnen ergeren, maar dat hij zich afvraagt hoe vaak dat soort gevallen zich werkelijk voordoen. Volgens hem is het zinvoller om te kijken naar de “gewone” kleine (politierechter)zaken die getalsmatig veel vaker voorkomen.

Tot slot zijn er enkele respondenten die denken dat klassenjustitie of andere vormen van selectiviteit zich regelmatig voordoen of zelfs in het systeem zitten ingebakken. Een van hen refereert in dat opzicht aan de verschillende behandeling van mannen en vrouwen in de strafrechtspleging.

Anderen geven aan dat zij denken dat onbewuste bevoordeling (in tegenstelling tot bewuste bevoordeling) structureel voorkomt, maar dat het moeilijk is daar precies de vinger op te leggen. De beschikbare casuïstiek is daarvoor te beperkt, maar gevoelsmatig komen deze respondenten deze vorm van illegitieme selectiviteit wel met enige regelmaat tegen. Een enkeling is stilliger en meent dat er sprake is van onbewust, systemisch racisme bij de “selectie aan de poort”, en dat het strafrecht op zichzelf een systeem van klassenjustitie is, nu de groep die in het strafrecht betrokken raakt vaak kansarm is.

Conclusies

Actueel kwantitatief onderzoek naar de frequentie van klassenjustitie in de vorm van illegitieme selectiviteit in de Nederlandse strafrechtketen ontbreekt. De enkele studies die er zijn lijken wel op een belangrijk effect te duiden, maar nader nauwkeurig kwantitatief onderzoek met representatieve databestanden met veel relevante informatie over personen die het betreft is aangewezen.

Wat we op basis van onze kwalitatieve bevindingen met betrekking tot de frequentie van klassenjustitie kunnen concluderen is dat onze respondenten het lastig vinden om te zeggen hoe vaak klassenjustitie zich in de Nederlandse strafrechtspleging voordoet, en dat zij verschillen in de mate waarin zij denken dat sprake is van klassenjustitie. Sommigen zien aanwijzingen voor incidentele vormen van klassenjustitie, terwijl anderen denken dat dit regelmatig gebeurt of zelfs onderdeel is van het systeem.

Strikt genomen kunnen wij hier niet met zekerheid concluderen dat er sprake is van systematische illegitieme selectiviteit en dus klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen, althans niet op basis van het kwalitatieve onderzoek zoals wij dat hier hebben uitgevoerd onder enkele professionals die bij de strafrechtketen in Nederland betrokken zijn of waren en onder enkele kritische burgers (zie Hoofdstuk 7). Dergelijke nauwkeurige, hard onderbouwde uitspraken kunnen wij op basis van ons onderzoek niet doen. Precies en kwantificerend vervolgonderzoek naar eventuele klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen is naar onze mening gewenst. De problematiek is belangrijk, het voorkomen van klassenjustitie is dat ook, en niet kan worden uitgesloten dat klassenjustitie in belangrijke onderdelen van de strafrechtketen voorkomt in Nederland.

Dit vervolgonderzoek dient zich onder meer te richten op het met precisie vaststellen van legitimiteit, bij voorkeur zowel in juridisch-normatief onderzoek als in empirisch-juridisch onderzoek. Dit laatste kan zich richten op goede kwalitatieve en ook kwantitatieve onderzoeksmethoden naar ervaren legitimiteit, bij voorkeur onder verschillende groepen van de Nederlandse bevolking, inclusief burgers en representatieve steekproeven van professionals die bij de strafrechtketen in Nederland betrokken zijn. In Hoofdstuk 8 gaan wij hier nader op in.

6. Waardoor komt het?

Inleiding

We zijn in de hoofdstukken 4 en 5 respectievelijk ingegaan op de vraag of er aanwijzingen zijn dat sprake is van klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen en of kan worden aangegeven hoe vaak dit zich voordoet. In dit hoofdstuk bespreken we onze bevindingen met betrekking tot mogelijke verklaringen voor klassenjustitie, gebaseerd op het literatuuronderzoek, de individuele interviews en de focusgroepen.

Ten eerste gaan we in op verklaringen die wijzen op het draaien van productie en beperkingen qua capaciteit en op een relatief grote discretionaire ruimte. Ook bespreken we de mogelijke rol van vooroordelen, stereotypen en discriminatie. Communicatieprocessen spelen ook een rol evenals kennis over en herkenning van de leefwereld van verdachten. Andere verklaringen staan stil bij de aandachtspunten van risicotaxatie-instrumenten. Ook wordt gewezen op praktische onmogelijkheden en het leven in een kleine wereld waar mensen elkaar goed kennen. De rol van grote belangen en processen omtrent verantwoording en controle wordt ook besproken. Ten slotte werd door sommige respondenten stilgestaan bij het alert zijn op een mogelijke rol van politieke afhankelijkheid van justitie-actoren.

Mogelijke verklaringen

Productie en capaciteit

Verschillende respondenten wijzen op capaciteitsgebrek bij diverse ketenpartners zoals het OM. Dit probleem, en daaraan verwante kwesties, kan leiden tot een verschillende behandeling van eenvoudige zaken ten opzichte van complexe zaken. Respondenten spreken van een overbelast systeem en de noodzaak te streven naar een hoge mate van *efficiency*.

Aan de ene kant zijn er de ingewikkelde zaken, zoals de ING-zaak, die een groot beslag leggen op de capaciteit bij de opsporing (en, indien het tot berechting zou komen, ook een groot beslag zouden leggen op de capaciteit bij de rechtspraak). Een van de respondenten merkt hierbij op dat het gaat om verdachten die veel geld hebben en de middelen van de andere partijen kunnen uitputten en aldus zand in de machine kunnen strooien.

Aan de andere kant zijn er zaken die door sommige respondenten als “laaghangend fruit” worden aangeduid. Een van deze respondenten schat in dat 95% van de criminaliteit laaghangend fruit betreft en snel wordt gepakt en de overige 5% niet. Zaken waarbij het gaat om criminaliteit die wordt gepleegd door kansarme mensen zijn vaak zichtbaar en gemakkelijk op te sporen en aldus relatief eenvoudig “door het systeem te pompen,” aldus een respondent. Deze respondent benadrukt dat het in de strafrechtspleging ook gaat om “productie draaien”. Zij merkt dit aan als een van de

kwetsbaarheden van het systeem en vindt het niet legitiem dat het strafrechtssysteem de inzet van capaciteit sterk laat bepalen door criminaliteit die gemakkelijk aan te pakken is.

Verder wordt door een andere respondent gewezen op de rol van kwantitatieve prestatie-indicatoren die vroeger werden gehanteerd, die het perverse effect hadden dat men op zoek ging naar de *easy wins*. "Niet alleen, natuurlijk, want er werd wel degelijk ook groot en projectmatig aandacht besteed aan allerlei topcriminelen, maar toch, het effect was er wel." Deze respondent ziet de laatste jaren een bewuste en sterke beweging om bij te dragen aan de bestrijding van georganiseerde *high edge* criminaliteitsvormen. Het voornemen om met andere prestatie-indicatoren te komen vindt zij goed, want "dat haalt ons weg van de 'laaghangend fruit-zaken' die voor het oprapen liggen, zoals de loopjongen die je toch wel achter het hekje krijgt." Een ander merkt hierbij op dat hij het een te grote stap vindt om perverse effecten van *targets* in verband te brengen met klassenjustitie.

Ook wordt opgemerkt dat capaciteit mogelijk een rol speelt bij de verschillende behandeling van mannelijke en vrouwelijke verdachten. Volgens een van de respondenten is het ook de kunst om het strafrechtelijk onderzoek te beperken en het dossier niet te groot te maken. Om die reden kan het OM besluiten om niet al te veel mensen als verdachte aan te merken. De rechtspraak lijdt daar volgens hem ook onder: "Dossiers met heel veel verdachten en heel veel feiten, daar kom je bijna niet doorheen, en dan krijg je heel langdurige procedures waardoor andere zaken in het gedrang komen." Dat bewaakt het OM, en dat is volgens deze respondent de andere kant van het verhaal. "Dat neemt niet weg dat het, in het kader van dit onderzoek naar klassenjustitie, best zo zou kunnen zijn dat je eigenlijk veel meer vrouwen zou kunnen vervolgen als medeverdachte."

Discretionaire ruimte

Een andere mogelijke factor die selectiviteit kan bevorderen betreft de discretionaire ruimte die justitie-actoren soms toekomt. Juist in fasen waarin een grotere mate van discretionaire ruimte bestaat, is er meer ruimte voor selectiviteit, zo wordt opgemerkt in de literatuur en in de door ons gehouden interviews en focusgroepen. Discretionaire ruimte wordt soms meer in zijn algemeenheid besproken en wordt soms in verband gebracht met selectiviteit op grond van etniciteit (etnisch profileren, vooroordelen, stereotypen).

De discretionaire ruimte is niet zozeer een directe verklaring voor selectiviteit, maar een moderende factor die selectiviteit kan versterken. De ruimte wordt opgevuld door standaarden, vooroordelen en risico-taxatie-instrumenten (zie Tata, 2007). Meer specifiek laten discretionaire bevoegdheden onder meer ruimte voor het maken van selecties op basis van stereotypes en generalisering, wat een rol kan spelen bij etnisch profileren (Amnesty International, 2013b). Güvercin, Abkenar en De Jong (2020) noemen in dit verband wetgeving die betrekking heeft op controle- en opsporingsbevoegdheden voor de inzet waarvan geen sprake hoeft te zijn van een redelijk vermoeden van schuld, waardoor ruimte bestaat voor het maken van onderscheid op basis van etniciteit. Deze auteurs noemen ook de discretionaire ruimte die de rechter heeft bij de straftoemeting en zien hierin de mogelijkheid van ongelijke behandeling op basis van etniciteit.

Soms is er sprake van "oneigenlijke" discretionaire ruimte, dat wil zeggen dat er discretionair wordt gehandeld terwijl die discretionaire bevoegdheid er formeel niet is. Het politiesepot is hiervan een voorbeeld. De politie mag enkel in zaken zonder concrete daderindicatie zelfstandig beslissen de zaak

“op te leggen” (bijvoorbeeld fietsdiefstallen). In alle andere zaken moet het OM betrokken worden bij de besluitvorming. In de praktijk gebeurt dit niet altijd, zo is de indruk uit de literatuur en bij sommige respondenten die wij spraken.

In het verlengde hiervan schrijven Van der Leun en Van der Woude (2013, p. 132) dat “de dynamiek van de Nederlandse veiligheidscultuur, met daarbinnen de specifieke aandacht voor migranten, een mogelijk katalyserend effect heeft ten aanzien van etnisch profileren bij de uitoefening van controlebevoegdheden.” Zij geven aan dat een flinke uitbreiding van discretionaire bevoegdheden heeft plaatsgevonden om de handhaving zo efficiënt mogelijk te laten zijn, maar dat dit niet samen is gegaan met “systematische waarborgen in de vorm van objectieve selectiecriteria of monitoringsmechanismen”, waardoor de kans op etnisch profileren toeneemt.

Ook enkele van onze respondenten koppelen de mogelijkheid van selectiviteit aan de discretionaire ruimte die justitie-actoren hebben: hoe meer discretionaire bevoegdheid, hoe groter de selectiviteit. Een van hen benadrukt dat dit echter nog geen antwoord geeft op de vraag of dit gewenst of ongewenst is.

Een andere respondent koppelt het bestaan van discretionaire ruimte expliciet aan *bias*: meer discretionaire ruimte schept meer mogelijkheid voor *bias*, en als er veel *bias* is leidt dat tot onderscheid. Tussen het moment dat iemand staande wordt gehouden en het moment dat iemand een onherroepelijke straf krijgt opgelegd is sprake van veel stappen. Een belangrijke ontwikkeling in dit verband is volgens hem dat tegenwoordig veel meer beslissingen gestandaardiseerd zijn, waardoor de discretionaire ruimte afneemt. Zo is discretionaire bevoegdheid van de politie tegenwoordig door verschillende protocollen en stuurploegen sterk teruggebracht, zeker binnen de opsporing. Een respondent noemt als voorbeeld de overvallen-aanpak, die allemaal richtlijnen kent waardoor er steeds minder discretionaire ruimte is. In dat geval is er dus minder sprake van selectiviteit. Bij elke beslissing blijft er echter een bepaalde ruimte, die kleiner lijkt te worden naarmate men verder in de keten komt.

Vooroordelen, stereotypen en discriminatie

Het maken van selecties op basis van vooroordelen en stereotypen wordt ook los van discretionaire ruimte genoemd. Zo wordt in de literatuur enerzijds beschreven dat etnisch profileren onder meer te maken kan hebben met een racistische houding van politieagenten, en daarnaast met algemener beleid en beslissingen aangaande proactieve politiecontroles (Amnesty International, 2013b). Anderzijds verwijzen Leerkes en Bezemer (2018) naar internationaal onderzoek dat uitwijst dat etnische verschillen in de kans op formele bestraffing maar beperkt te maken hebben met doelbewuste discriminatie of etnisch profileren. Politiecontact ontstaat namelijk vaak pas wanneer burgers zelf de politie inschakelen, wat relatief vaak gebeurt wanneer daders met een lagere sociale status delicten plegen waarvan mensen met een hogere sociale status slachtoffer worden.

Respondenten in ons onderzoek geven aan niet de indruk te hebben dat een racistische houding bij justitie-actoren systematisch voorkomt. Een van hen geeft bijvoorbeeld aan dat er weleens een “rotte appel [tussen] zal zitten”, maar dat geen enkele beroepsgroep binnen de strafrechtketen bewust discrimineert. Wel wijzen meerdere respondenten op onbewuste vooroordelen en stereotypering, die in verschillende fasen van de strafrechtspleging een belangrijke rol kunnen spelen.

Zo wordt gewezen op de rol van stereotypering bij het nemen van beslissingen omtrent voorlopige hechtenis, waarbij de gevaarlijkheid van de verdachte een rol speelt. Dergelijke onbewuste processen kunnen door alle schakels van de strafrechtketen heen een rol spelen, waardoor sprake is van *cumulative disadvantages* (ook wel aangeduid met de term *multiplier factor*): benadeling stapelt zich op, bijvoorbeeld vanaf de voorlopige hechtenis (zie bijvoorbeeld Kutateladze, Andiloro, Johnson & Spohn, 2014).

Deze respondent geeft aan dat we het er in Nederland allemaal over eens zijn dat huidskleur geen invloed mag hebben op de straf, maar dat mensen met een andere huidskleur wel vaak “enger” worden gevonden, waardoor rechters het recidiverisico hoger kunnen inschatten. Het gaat hier dus om onbewust en ongewild onderscheid. Direct mag huidskleur niet meespelen, maar indirect via het criterium van gevaarlijkheid gebeurt het toch. Om die reden is het volgens haar belangrijk dat etnisch-culturele minderheden beter worden vertegenwoordigd in de rechterlijke macht. Rechters doen hun best om naar eer en geweten mensen eerlijk te behandelen, maar het gevolg kan alsnog zijn dat mensen worden benadeeld. Volgens deze respondent is het de vraag of onbewuste vormen van selectiviteit minder erg zijn, of dat zij net zo erg zijn omdat de uitkomst hetzelfde is. Dit sluit aan bij inzichten uit de sociale psychologie (Allport, 1954; Aronson, Wilson & Sommers, 2021; Devine, 1989; Van den Bos, 2019).

Een andere respondent geeft aan dat mensen in het algemeen “barsten van de vooroordelen over allerlei groepen waar ze mee te maken hebben.” Dat geldt volgens hem ook voor politieagenten en rechters. Het kan volgens hem niet anders dan dat de toegenomen sociale tegenstellingen in de samenleving ook bij justitie zijn uitwerking heeft. Ook een andere respondent geeft aan dat beeldvorming en percepties over personen en hun achtergrond onderdeel van de problematiek zijn en een grote rol zouden moeten hebben in een onderzoek naar klassenjustitie. Hij geeft aan dat beeldvorming in het denkproces van de rechter een negatieve invloed op de uitspraak kan hebben.

Dit wordt door andere respondenten bevestigd. Zij geven bijvoorbeeld aan dat atypische zaken (dat wil zeggen, zaken met verdachten aan wie je niet direct denkt bij het feit waarvoor ze worden verdacht) altijd opvallen. “Wat een keurige meneer, zou die dat echt gedaan hebben?” Bij een meer “typische” verdachte, bijvoorbeeld een kansloze jongen uit een slechte buurt die wordt verdacht van straatroof, wordt die verdenking wellicht meer voor lief genomen, en wordt vervolgens bekeken of de verdenking terecht is. Een andere respondent geeft aan dat rechters wellicht onbewust ook meer openstaan voor alternatieve scenario’s in zaken waarin de verdenking opvallend is. Ook zijn zij dan eerder geneigd om verweren te onderzoeken. Hierbij wordt het voorbeeld van winkeldiefstal bij zelfscankassa’s genoemd: in welke gevallen wordt de verdachte wel of niet geloofd die zegt vergeten te zijn af te rekenen doordat hij of zij een kind bij zich had?

Ook anderen wijzen op de gevaren die kleven aan onbewuste *bias*, al denkt niet ieder van hen primair hieraan bij de term “klassenjustitie”. Respondenten gaan in op verschillende manieren waarop wordt geprobeerd *bias* tegen te gaan. Zo wordt volgens hen in de opleiding voor officieren van justitie veel aandacht besteed aan etniciteit en culturele achtergronden, al “laat dat onverlet dat je spiegelt aan je eigen belevingswereld en je eigen normen, dat is menselijk”. Bij het OM wordt actief onderkend dat *bias* een potentiële valkuil is, en in de opleiding en de bijscholing van de beroepsgroep wordt hieraan veel aandacht besteed om te voorkomen dat men oneigenlijk selectief is. Ook wordt erop gewezen dat het Nederlandse systeem vol zit met *checks and balances*, bijvoorbeeld doordat verdachten hun

zaak door verschillende rechterlijke instanties kunnen laten beoordelen, al kan *bias* nooit helemaal worden uitgesloten. Ook wordt erop gewezen dat het OM steeds diverser wordt, al is hierin volgens een ander nog ruimte voor verbetering.

Tot slot wordt wel gesteld dat het overlaten van beslissingen aan algoritmes bestaande menselijke *biases* niet de wereld (of de strafrechtketen) uithelpt. Dat geldt ook voor wat betreft het overlaten van strafmaatbeslissingen aan artificiële intelligentie. In de VS zijn voorbeelden bekend van toepassingen die bepaald discriminatoir uit bleken te werken. In dit verband wezen we in Hoofdstuk 4 al op de rol van *self-fulfilling prophecies* en zelfversterkende *feedback loops* die ook onbedoeld ongewenste gevolgen kunnen hebben.

Communicatie, kennis en herkenning

Thema's die voor een deel in de literatuur en met name in veel van onze interviews en focusgroepen terugkeren, betreffen communicatie tussen justitiabelen en justitie-actoren, kennis bij justitie-actoren van de leefwereld van justitiabelen, en de mate waarin justitie-actoren zichzelf in justitiabelen herkennen. Deze thema's houden verband met elkaar en met de achtergronden van zowel justitie-actoren als justitiabelen. Weenink (2007, pp. 314-315) schrijft in dit verband dat in sommige gevallen "etnische ongelijkheid een duidelijk aanwijsbare bron [heeft] in de betekenis die wordt toegekend aan de interactiemoeilijkheden die optreden tussen jonge verdachten uit etnische minderheden en justitiële werkers." En Frissen en collega's (2014) brengen de aantijging van klassenjustitie in verband met onvoldoende representativiteit qua samenstelling en waardepatroon van de rechtspraak.

In onze interviews en focusgroepen bespraken we zowel cognitieve aspecten (meer kennis hebben van de leefwereld van justitiabelen) als gevoelsmatige aspecten (meer begrip kunnen opbrengen, grotere vergevingsgezindheid) en communicatie-aspecten (interactie tussen justitiabele en justitie-actor, de manier waarop justitiabelen zich tijdens zittingen presenteren).

Verschillende van onze respondenten geven in dit verband aan dat klassenjustitie te maken kan hebben met de vraag of degenen die beslissen uit een andere of uit dezelfde klasse komen als de justitiabelen. Zo merkt een van hen op dat justitie-actoren een klasse vormen van mensen met een bepaalde opleiding en achtergrond, en dat ook de klasse van de justitiabele die in het strafrechtssysteem terecht komt er "wel degelijk" toe doet. Zo wordt erop gewezen dat in de communicatie tussen personen met een verschillend opleidingsniveau storing zit die kan leiden tot onterechte selectiviteit.

Daarnaast kan de mate waarin justitie-actoren zich met justitiabelen kunnen identificeren volgens respondenten van invloed zijn op de communicatie ter zitting. Een respondent merkt over de achtergronden van rechters en de communicatie ter zitting op: "Als je iemand voor je krijgt in wie je je niet goed kan verplaatsen, ga je daar niet op een goede manier mee om." In het verlengde hiervan wordt opgemerkt dat klassenjustitie vooral met herkenbaarheid te maken heeft: wanneer rechters zichzelf in iemand herkennen of zich met iemand identificeren, begrijpen ze diegene sneller en communiceert men gemakkelijker. Wanneer de communicatie gemakkelijker verloopt, hebben rechters niet bewust de neiging om mensen te bevoordelen, maar begrijpen ze hen makkelijker en zijn ze hen meer ter wille.

Ook wijzen respondenten op de manier waarop justitiabelen zich ter zitting opstellen of presenteren, zowel qua uiterlijk als verbaal. Zij geven bijvoorbeeld aan dat hoogopgeleide verdachten beter in staat zijn hun verhaal te vertellen, en dat mensen die verbaal minder sterk zijn een achterstand hebben wanneer zij geen advocaat hebben die hen hierbij kan helpen. Een ander wijst op de korte duur van veel strafzaken en hoe deze in dit verband een rol kan spelen: "Als een verdachte dan niet direct goed uit zijn woorden komt, of in staat is een goed gesprek te voeren, dan vlieg je gigantisch uit de bocht en ontstaat het gevaar dat hij door die tijdsdruk de verkeerde indruk wekt. Hoe groter de afstand tussen rechter en verdachte qua leeftijd, opleidingsniveau, achtergrond, et cetera, hoe moeilijker het is om dat in die korte periode te overbruggen."

Ook wordt gewezen op hoe verdachten soms reageren wanneer zij lang op de behandeling van hun zaak hebben moeten wachten, hetgeen in hun nadeel kan werken: "Soms heb je als verdachte al lang moeten wachten op de gang, en dat vind je niet leuk. Dan ben je wellicht chagrijnig, ga je achterover zitten, zwijgen, of je bent juist extra zenuwachtig en dat kan invloed hebben op je voorkomen. Zeker de jongens die daar voor het eerst zitten: dan ben je heel zenuwachtig en zie je misschien je toekomst wegvallen. Dan maak je misschien verkeerde keuzes. De meesten van ons in dit gesprek zouden dan de beleefdheid kiezen, maar ik kan me voorstellen dat verdachten die zich in niemand herkennen achterover gaan hangen en onverschillig zullen overkomen."

Naast de manier van communiceren speelt de mate waarin justitie-actoren kennis hebben van de leefwereld van verdachten volgens sommige respondenten een rol. Een van hen geeft bijvoorbeeld aan dat veel rechters en officieren geen idee hebben van hoe mensen aan de onderkant van de samenleving leven. Zij hebben volgens hem, ietwat gechargeerd, op dezelfde hockeyclubs, gymnasia en studentenverenigingen gezeten. Rechters kunnen vaak niet geloven dat mensen soms jaren ergens kunnen wonen zonder dat zij een geldig inkomen hebben, terwijl ze dan gewoon bij iemand anders slapen. Hij noemt ook het voorbeeld van mensen die hun geld direct van hun bankrekening halen, omdat ze bang zijn dat de deurwaarder er beslag op zal leggen, en vervolgens alles contant betalen. Dat heeft niets met criminaliteit te maken, maar is "gewoon hoe zij het doen". Deze respondent geeft aan hier wel een kentering in te zien, nu steeds meer rechters en officieren niet deze traditionele achtergrond hebben. Maar velen hebben dat nog wel. Een oplossing is volgens hem onder meer gelegen in meer diversiteit bij verschillende justitie-actoren, inclusief politieambtenaren en officieren van justitie. Ook los van die diversiteit acht hij het van belang "meer van elkaars achtergrond te weten".

In het verlengde hiervan noemt een andere respondent het voorbeeld van een Chinese verdachte die voor witwassen werd vervolgd vanwege contanten die in zijn auto gevonden waren. De politierechter vroeg de verdachte waarom dat geld niet op de bank was gezet. De verdachte lichtte toen toe dat dat in China niet gebeurt, en dat men banken daar niet vertrouwt. De verdachte werd vrijgesproken, en na afloop van de zitting lichtte de tolk toe dat dit inderdaad gebruikelijk is in China. Meer kennis van andere culturen en hoe je gedrag moet inschatten is volgens deze respondent dan ook belangrijk. Zij geeft aan dat hiervoor cursussen bestaan voor rechters.

Een respondent geeft aan klassenjustitie te zien als exponent van de klassenmaatschappij. Het gebeurt dus niet alleen in de rechtspraak dat mensen anders worden behandeld: de maatschappij werkt op deze manier, waarbij mensen anderen die op hen lijken bevoordelen. Rechters kunnen bijvoorbeeld milder worden doordat zij snappen wat een verdachte zegt. Wanneer veel rechters wit zijn, zullen zij verdachten met een andere afkomst wellicht niet goed begrijpen. Net als de hierboven aangehaalde respondenten acht zij meer diversiteit binnen de rechterlijke macht gewenst, niet alleen

qua afkomst, maar ook qua geslacht en “achtergrond” (zoals weten hoe het is om op te groeien met weinig geld en weinig ontwikkelingsmogelijkheden).

Een andere respondent geeft aan dat wanneer rechters de situatie van een verdachte herkennen, er vaak sprake is van een soort sympathie, en dat het belangrijk is dat rechters zich ervan bewust zijn dat dit invloed heeft. Hierop wordt vaak een beroep gedaan door de verdediging: “Hier zit zo’n leuke rechtenstudent, we moeten hem toch niet met een strafblad opzadelen?”

Een respondent wijst op de manier waarop herkenning (of het gebrek daaraan) onbewust ook een rol kan spelen bij beslissingen van officieren van justitie, zoals vervolgingsbeslissingen of de beslissing om een verdachte wel of niet voor te geleiden. Daarom is het volgens hem goed dat er richtlijnen zijn waarin grofweg bepaald is welke eisen en straffen voor welke feiten moeten volgen. Hij merkt op dat rechters en officieren van justitie zich niet altijd in argumenten van verdachten kunnen verplaatsen, terwijl hun argumenten niet per se onlogisch of onwaarschijnlijk hoeven te zijn. Hij noemt het voorbeeld van vervolging voor heling van een voorwerp dat men op straat heeft gevonden. De officier van justitie heeft volgens hem dan weleens de neiging om te zeggen “ik vind nooit een iPhone op straat”, maar dat heeft ermee te maken dat een officier van justitie niet op straat hangt en daar dus ook niet snel iets zal vinden. In het verlengde hiervan geeft een ander aan dat justitie-actoren hun eigen gedrag, ervaring, en achtergrond (dus het eigen referentiekader) als normaal zien, en dat het de vraag is of men dan nog wel scherp is op het feit dat mensen met een andere achtergrond wellicht anders reageren.

Risicotaxatie-instrumenten

Wat verder een rol kan spelen bij het verklaren van klassenjustitie en selectiviteit is volgens verschillende respondenten het gebruik van risicotaxatie-instrumenten. Ook in de literatuur is hierover geschreven, bijvoorbeeld recent in relatie tot het gebruik van het instrument OxRec door de Reclassering. Zo benoemt Van Dijck (2020a) de risico’s die volgens hem aan OxRec kleven: het instrument zou niet heel accuraat zijn (dat wil zeggen: het zou veel “vals positieven” opleveren, waardoor het recidiverisico bij mensen onterecht als hoog wordt ingeschat) en zou ongelijkheden tussen mensen van verschillende etnische achtergronden en sociale klassen kunnen vergroten vanwege de factoren die het instrument meeneemt (waaronder postcode, werkloosheid, en opleidingsniveau). In een reactie geven Maas, Legters, en Fazel (2020) aan dat de OxRec een transparant en op wetenschappelijk onderzoek gestoeld instrument is, dat bovendien etniciteit of migratieachtergrond niet meeneemt, en dat het reclasseringsoordeel niet alleen op basis van de OxRec tot stand komt maar dat er ook een menselijk oordeel aan te pas komt. Ook benadrukken zij dat buurtscore (iets wat eventueel samenhangt met etniciteit) maar heel weinig meetelt in de uiteindelijke risico-inschatting. In zijn naschrift geeft Van Dijck (2020b) aan dat dit zijn zorgen niet wegneemt, onder meer doordat een deel van de factoren die de OxRec meeneemt samenhangen met etniciteit, en de uiteindelijke risico-inschatting dus een afspiegeling vormt van in de maatschappij ingebakken ongelijkheden.

Meer in het algemeen schrijft Van Eijk (2017, p. 5) dat “de sociaaleconomische bias in risicotaxatie zou kunnen leiden tot klassenjustitie – of, neutraler gezegd, selectiviteit op basis van sociaaleconomische status.” Zij merkt daarbij op dat het lastig is om dit empirisch vast te stellen, nu veel verschillende factoren een rol spelen bij strafoplegging. En Güvercin, Abkenar en De Jong (2020) schrijven dat

gegevens van het CBS over het aantal personen met een niet-westerse migratieachtergrond worden opgenomen in *risk assessment tools* en over de ongelijkheid die het gebruik van dergelijke instrumenten in de hand werkt.

In het verlengde hiervan spreekt een deel van onze respondenten over risicotaxatie-instrumenten en de problemen die daarbij mogelijk spelen. Een van hen geeft aan dat het risicotaxatie-instrument RISC veel vragen oproept en wijst op de ethische dilemma's die bij risicotaxatie kunnen spelen. Een belangrijke vraag is bijvoorbeeld, volgens deze respondent, waarom bij etnisch-culturele minderheden vaker recidive wordt waargenomen. Plegen ze daadwerkelijk meer delicten of worden ze vaker opgepakt? In dat laatste geval wordt een *loop* gecreëerd (zie ook Hoofdstuk 4).

Bovendien worden risicotaxatie-instrumenten gevalideerd op de detentiepopulatie, wat zorgt voor een *self-fulfilling prophecy*: "selectiviteit was reeds aanwezig, en dat is de bron die je gebruikt bij het maken van nieuwe *tools*". Risicotaxatie-instrumenten zijn volgens haar gebaseerd op "alle selectiviteit die al in het strafrecht zit".

Diverse respondenten merken over het gebruik van risicotaxatie-instrumenten door de reclassering op dat de crux zit in hoe professionals met dergelijke instrumenten omgaan. Volgens een van hen krijgt het systeem een grotere rol in het besluitvormingsproces dan wenselijk is, doordat professionals soms weinig tijd hebben en gebruikmaken van dit systeem. Dit instrument brengt een risico met zich mee als het niet goed wordt gebruikt; de combinatie van instrument en professional is dus erg belangrijk. Deze respondenten wijzen daarnaast op een aantal factoren die in risicotaxatie-instrumenten worden meegenomen, waarbij het voor een deel gaat om "statische" (naast "dynamische") gegevens, zoals het hebben gehad van een verslaving of de leeftijd waarop men zijn eerste delict heeft gepleegd.

Andere respondenten wijzen op de rol die de risicotaxatie speelt bij beslissingen door verschillende ketenpartners, zoals officieren van justitie, rechters, en reclasseringsambtenaren. Een van hen geeft aan dat deze mechanismen niet of nauwelijks ter discussie worden gesteld en veelal worden gelegitimeerd, doordat zij worden gestoeld op de resultaten van (wetenschappelijk) empirisch onderzoek en ze dus *evidence-based* zijn. Dat vindt zij problematisch, aangezien dergelijke mechanismen ondanks hun wetenschappelijke basis nog steeds ongewenste gevolgen kunnen hebben. Zo geven respondenten aan de indruk te hebben dat rechters, in de gevallen waarin een reclasseringsadvies is gegeven (en dat is zeker niet in alle zaken het geval), veel rekening houden met wat de reclassering heeft geadviseerd, en het overgrote deel van de adviezen opvolgen, waarbij met name wordt gekeken naar de conclusies en minder naar de rest van het verslag.

Een andere respondent noemt risicotaxatie als voorbeeld van een mechanisme dat doelbewust selectiviteit in de hand werkt. "Doordat factoren als onderdak, werk en schulden worden meegenomen bij het bepalen van het risico op recidive, worden verdachten zonder huis, baan, en schulden anders behandeld dan verdachten met huis, baan, en schulden."

Praktische onmogelijkheden

Enkele respondenten leggen uit hoe bepaalde standaardpraktijken voor ongelijkheid kunnen zorgen. Als voorbeeld wordt de praktijk genoemd dat aan niet-Nederlandstaligen geen taakstraf wordt

opgelegd en dat reclasseringsmogelijkheden voor hen niet toegankelijk zijn. Ook kan erop worden gewezen dat taal een belemmering kan vormen voor het bieden van hulp in het kader van de begeleiding van reclassanten. Taal lijkt een objectief onderscheid, maar raakt natuurlijk met name arbeidsmigranten, aldus de respondenten.

Ook door andere respondenten wordt gewezen op verschillen in de strafoplegging tussen groepen verdachten. Bij bijvoorbeeld Poolse verdachten die niet op zitting verschijnen wordt vaak direct gevangenisstraf opgelegd in plaats van een geldboete. Ook zijn buitenlandse verdachten vaak niet verzekerd, waardoor “de reclassering er niks mee kan en praktisch gesproken alleen gevangenisstraf overblijft.” Bij een andere groep verdachten zou alles worden ingezet op hulpverlening en het voorkomen van recidive.

Dit sluit aan bij wat Van Wingerden en Van Wilsem (2014) schrijven. Deze auteurs wijzen erop dat een deel van de in het buitenland geboren daders geen vaste woon- of verblijfplaats in Nederland heeft, waardoor de reclassering niet goed contact met hen kan opnemen in het kader van de tenuitvoerlegging van bijvoorbeeld een taakstraf of voorwaardelijke veroordeling met bijzondere voorwaarden. Naast een geldboete blijft dan een onvoorwaardelijke gevangenisstraf praktisch als enige sanctietype over. Tegenover de conclusie dat deze daders in dit opzicht punitiever worden behandeld, plaatsen Van Wingerden en Van Wilsem de observatie dat deze daders de andere typen sancties veel minder vaak krijgen opgelegd.

Kleine wereld

Een van de respondenten wijst er tijdens een focusgroepbijeenkomst op dat in het strafrecht de rechterlijke macht en het OM elkaar kennen en dat het een kleine wereld betreft. Hier is volgens hem weinig zicht op, en hij vraagt zich af wat dit voor het strafrecht betekent. Sommige andere deelnemers geven aan het beeld dat het een “klein wereldje” is niet te herkennen. Een van hen tekent daarbij aan dat dit deels afhangt van het type criminaliteit, nu fraude en corruptie een kleinere wereld betreffen dan commune criminaliteit. Een ander geeft aan dat justitie-actoren elkaar weliswaar inderdaad vaak en ook al lang kennen, maar dat men zich daar goed van bewust is in het werk, en dat men in ieder geval in de (externe) communicatie duidelijk afstand wil nemen van die banden. Een en ander betekent niet dat rechters partijen niet zouden kunnen bevoordelen, maar zij kent daar geen voorbeelden van.

Grote belangen

Een klein aantal respondenten wijst de aanwezigheid van “grote belangen” aan als mogelijke verklaring voor klassenjustitie en selectiviteit. Een van hen denkt dat men draagkrachtige personen, zoals CEO's en bankiers, wellicht liever binnen de samenleving wil houden en de hand boven het hoofd wil houden, omdat gemeend wordt dat zij nodig zijn om de samenleving draaiende te houden.

In de literatuur wordt wel geopperd dat er wellicht situaties kunnen ontstaan waarin heel grote bedrijven uit de wind blijven omdat zij “too big to jail” zijn. Heel kleine bedrijven worden ook ongemoeid gelaten want dat is te klein kruim. Alleen de middenmoters worden aangepakt (Beckers, 2016).

Een andere respondent geeft aan dat bijvoorbeeld bestuurders van grote ondernemingen zo belangrijk zijn voor de economie, dat zij als het ware een publieke functie bekleden. Hetzelfde geldt voor personen in het openbaar bestuur. Een andere respondent wijst op het belang van dergelijke ondernemingen zelf: het OM wil volgens deze respondent een onderneming niet (snel) het faillissement in trekken, zeker niet wanneer die onderneming een belangrijke maatschappelijke functie vervult, wat bijvoorbeeld het geval is bij de ING.

Verantwoording en controle

Enkele respondenten brengen verantwoording en controle, of juist het gebrek daaraan, ter sprake tijdens de interviews en focusgroepen. Een van hen noemt het ontbreken van verantwoordingsstructuren een kwetsbaarheid van het systeem. Zij geeft aan dat in de fase die voorafgaat aan berechting weinig openbare en democratische verantwoording plaatsvindt over “de keuzes die in het heel ingewikkelde strafrechtssysteem worden gemaakt.” Verantwoording vindt alleen plaats op vrij grote lijnen en een enkele keer bij zaken die politiek gevoelig liggen of publiekelijke belangstelling hebben getrokken. Door het gebrek aan verantwoordingsstructuren is het volgens haar erg lastig te achterhalen welke onderscheidingen worden gemaakt en op grond waarvan. In zaken zoals de ING-zaak moet het OM volgens deze respondent bewaken dat de overwegingen legitiem zijn en op transparante wijze tot stand komen. Ze wijst erop dat de transactiepraktijk “ontzettend beperkt” wordt verantwoord en gelegitimeerd en dat het van belang is dat er een goed afwegingskader bestaat.

Ook andere respondenten laten zich uit over controle of het gebrek daaraan, bijvoorbeeld met betrekking tot rechterlijke uitspraken en het handelen van de politie. Gewezen wordt op het gegeven dat uitspraken tegenwoordig veel uitvoeriger zijn gemotiveerd dan 20 jaar geleden, toen in geval van vrijspraak geen motivering nodig was. De verantwoording en de behoefte om te verantwoorden zijn volgens deze respondent tegenwoordig veel sterker, wat kan voorkomen dat wordt beoordeeld op oneigenlijke gronden. Een ander wijst op het hoger beroep, dat dient als controlemechanisme voor het rechtzetten van beslissingen die disproportionele ongelijke behandeling in de hand hebben gewerkt. Met betrekking tot controle op het handelen van de politie wijst een enkeling erop dat het sanctioneren van vormverzuimen (artikel 359a Sv) niet altijd de functie vervult die deze bepaling wat hen betreft zou kunnen vervullen. Een van hen noemt het voorbeeld van iemand met een Marokkaanse achtergrond die in zijn auto op straat wordt gestopt zonder aanleiding, dus waarschijnlijk op racistische gronden. Dit betreft volgens hem een heftig vormverzuim, maar de rechterlijke macht gaat er niet in mee dat er nadeel is veroorzaakt. Een ander beaamt dit en geeft aan dat de rechterlijke macht het niet als haar taak ziet om die “rechtsstatelijke prikkel” aan de politie te geven en deze te corrigeren. In dat geval zou een andere staatsmacht, of het OM, ervoor moeten zorgen dat die controle en correctie plaatsvindt, geeft deze respondent aan.

Politieke afhankelijkheid

Tot slot, door een enkele respondent in ons onderzoek wordt gewezen op waakzaam zijn voor een eventuele politieke afhankelijkheid van het OM. In een focusgroepgesprek werd bijvoorbeeld door een respondent opgemerkt: “Het verwijt van Wilders is dat het OM een speelbal zou zijn van het ministerie.” Deze respondent is van mening dat daarover ook moet worden nagedacht. “In de jaren

90 is het OM gereorganiseerd en onder gezag geplaatst van de minister. De minister kan opdrachten geven aan het OM. In Oost-Europa is de situatie anders", zo licht de respondent toe: "Daar is het OM nu juist onafhankelijk geworden, en ze accepteren dus ook geen opdrachten van de minister daar." In Nederland, daarentegen, "ligt elke uitglijder van het OM meteen in de Tweede Kamer, en moet de minister zich daarover verantwoorden." De respondent vraagt zich af "in hoeverre dat van invloed kan zijn op het idee van klassenjustitie."

Volgens een andere respondent kan de aanwijzingsbevoegdheid door sommigen gezien worden als mogelijkheid tot beïnvloeding die leidt tot klassenjustitie. Hij zelf ervaart dat niet zo. De eerste respondent die wij in deze sectie aanhaalden merkt hierover op dat sommigen het OM beschouwen als "een soort buitendienst van het ministerie", ondanks de formele scheidingslijn tussen het OM en de politiek. Dat vindt hij af en toe lastig. "In hoeverre kan het ministerie zich bemoeien met zaken van het OM?" Dit is bijvoorbeeld een van de dingen die in de zaak-Wilders naar boven kwam. "Daar moet het OM wel uitermate voorzichtig mee zijn, dat je je daardoor laat leiden", waarschuwt deze respondent.

Conclusies

In dit hoofdstuk bespraken we diverse mogelijke verklaringen die uit ons literatuuronderzoek en uit gesprekken in interviews en focusgroepen naar voren kwamen voor klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland. Het is nuttig zijn om deze verklaringen te onderscheiden in cognitieve verklaringen, motivationele verklaringen en verklaringen op systeemniveau.

Cognitieve verklaringen voor klassenjustitie wijzen op denkprocessen van mensen, bijvoorbeeld associaties zoals dat mannen en mensen met een andere etniciteit sneller worden geassocieerd met geweld (Aronson e.a., 2021). Deze verklaringen komen bijvoorbeeld naar voren in opmerkingen van respondenten over vooroordelen, stereotypen en discriminatie. Dit speelt ook een rol in het wel/niet herkennen van overwegingen en de leefwereld van verdachten.

Motivationele verklaringen wijzen vaker op bewuste selectiviteit. Dit kan ook het rekening houden met persoonlijke omstandigheden en dus een bewust (en goed bedoeld) proces betreffen, maar dit kan toch leiden tot ongewenste ongelijke uitkomsten voor verschillende betrokken burgers bijvoorbeeld.

Verklaringen op systeemniveau hebben betrekking op het strafrechtelijk systeem. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan capaciteitsgebrek, praktische onmogelijkheden in het kader van de strafoplegging, et cetera.

Het komt ons voor dat in de literatuur over klassenjustitie, en ook in diverse gesprekken die wij voerden, cognitieve, motivationele en systeemverklaringen door elkaar werden gebruikt. Dit kan gemakkelijk leiden tot spraakverwarring en miscommunicatie. Het scherp uit elkaar gaan houden van cognitieve, motivationele en systeemverklaringen bevordert een helderder communicatie en maakt een scherpere analyse van klassenjustitie mogelijk. Toekomstig beleid en onderzoek kan hier haar voordeel mee doen, zo stellen wij. In Hoofdstuk 8 komen we hier nader op terug.

Wij benadrukken expliciet dat veel van de verklaringen voor mogelijke klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland in de literatuur en zeker in gesprekken met onze respondenten *mogelijke*

verklaringen waren. Veel respondenten brainstormden over menselijke en systemische processen waar we alert op moeten zijn en gaven aan dat het niet per se zo is dat die processen daadwerkelijk voorkomen in Nederland, maar wel dat het een opdracht is van elke betrokken justitie-actor en organisatie om attent te zijn op het eventueel de kop op doen steken van dit processen, hetgeen voorkomen moet worden. Dit laatste punt (nadenken over klassenjustitie is niet hetzelfde als stellen dat het voorkomt) speelde ook in Hoofdstuk 4 en 5 over het (vaak) voorkomen van klassenjustitie en kwam nog nadrukkelijker naar voren in dit hoofdstuk over de verklaringen van mogelijke klassenjustitie. In Hoofdstuk 8 bespreken we de aandachtspunten voor beleid en vervolgonderzoek in dit verband.

7. Reflecties van enkele kritische burgers

Inleiding

Zoals aangegeven ligt de nadruk in dit rapport tot dusverre op wetenschappelijke literatuur, beleidsrapporten en interviews en focusgroepgesprekken met wetenschappers en professionals die werkzaam zijn in de strafrechtspraktijk. Maar klassenjustitie is ook een onderwerp dat leeft onder verschillende groepen van burgers in ons land. We vonden het daarom belangrijk om tevens te spreken met enkele kritische burgers over klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland. Deze gesprekken hebben plaatsgevonden in de vorm van twee individuele interviews en een focusgroepbijeenkomst met vijf respondenten. De bevindingen van deze gesprekken presenteren we in dit hoofdstuk.

Voorbehoud

Wat wij in dit hoofdstuk rapporteren betreft geen uitputtende noch een representatieve steekproef van burgers in Nederland, en ook niet van kritische burgers in ons land. Het betreft ervaringsdeskundigen en kritische volgers van casussen die de associatie met klassenjustitie oproepen.

De meeste burgerrespondenten hebben zich uit zichzelf bij ons gemeld en hebben negatieve ervaringen met justitie. Wij hebben de hier opgetekende ervaringen niet kunnen reconstrueren en verifiëren, bijvoorbeeld in wederhoorgesprekken of dossieronderzoek. Daar bood het onderzoek niet de ruimte voor. Dat betekent dat de bevindingen in dit hoofdstuk met de nodige voorbehouden moeten worden beschouwd (Van den Bos, 2019, 2021). Hetzelfde geldt uiteraard voor de interviews en focusgroepgesprekken die wij hierboven rapporteerden. We komen daar in Hoofdstuk 8 op terug.

De vaak indringende ervaringen die wij in diverse gesprekken met geïnvolveerde burgers mochten optekenen, vormen wel een interessante illustratie van hoe het begrip klassenjustitie gezien en gehanteerd wordt door deze burgers. Naar onze mening zijn deze ervaringen daarom relevant voor dit onderzoeksrapport en voor eenieder die zich rekenschap geeft van mogelijke klassenjustitie in onze strafrechtketen. Het kan de sensitiviteit voor het vóórkomen van eventuele klassenjustitie vergroten en daarmee een eventuele bijdrage leveren aan het voorkómen van toekomstige soortgelijke gevallen.

We bespreken de gesprekken met de kritische burgers apart van de eerder verslagen bevindingen van de professionals. Dit doen we onder meer omdat de betreffende groep kritische burgers een veel eenduidigere uitleg heeft van het begrip klassenjustitie dan veel respondenten die beroepshalve bij de strafrechtketen betrokken zijn. Wij komen hieronder daarop terug.

Belangrijk is ook om op te merken dat de burgers die wij spraken aangaven er geen moeite mee te hebben als expliciet over hun casuïstiek gesproken wordt in dit rapport. De professionals zijn veelal gehouden aan geheimhoudingsverklaringen en kunnen dus niet op een soortgelijke openlijke wijze

over concrete casussen spreken. We bespreken in dit hoofdstuk diverse ingebrachte casussen, maar zullen dat alsnog zo anoniem mogelijk doen, tenzij er sprake is van casuïstiek die in de media of in openbare bronnen terug te vinden is.

Ook vindt onze bespreking met een zekere mate van beknoptheid plaats. Het doel van dit hoofdstuk is niet om de casuïstiek uitputtend te verslaan, hoe belangwekkend wellicht ook, noch om alle geschreven teksten die zijn aangedragen door deze respondenten bij onze bespreking te betrekken, maar om bij te dragen aan onze hoofdvragen wat klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland is, of en hoe vaak het voorkomt, en waardoor het komt.

Wat wordt verstaan onder klassenjustitie?

Gevraagd naar associaties bij het begrip klassenjustitie hanteren de kritische burgers die wij spraken een op hoofdlijnen de volgende uitleg van het begrip klassenjustitie, namelijk hoge heren die elkaar uit de wind houden.

Dit is een eenduidiger opvatting van wat klassenjustitie behelst dan onze definitie aangeeft en ook dan wat de meeste professionals die wij spraken aangaven. Maar deze associatie sluit wel goed aan bij het begrip zoals dat in het alledaagse taalgebruik wordt gehanteerd (zie bijvoorbeeld het Van Dale woordenboek).

Een burger die wij spraken gaf aan dat klassenjustitie in zijn beleving optreedt wanneer iemands positie bepalend is voor wat een rechter uiteindelijk beslist. Klassenjustitie komt in zijn beleving ook voor wanneer een rechter zich niet meer aan de feiten houdt, dat wil zeggen dat de feiten niet meer meetellen omdat er andere belangen in het spel zijn.

Een andere respondent geeft aan dat het bij dit soort misstanden niet gaat om één individu dat op een bepaalde manier handelt: het systeem weet er vaak van, aldus deze respondent. Volgens deze respondent worden zaken in de doofpot gestopt. Dit gebeurt bij vervolgingsbeslissingen, maar ook bij de rechterlijke macht. Soms willen volgens hem politie en OM wel iets met een zaak doen, maar wordt dit van bovenaf geblokkeerd. De vraag is dan wie die opdracht daartoe heeft gegeven.

Verschillende respondenten benoemen de sfeer van een zichzelf dekkend systeem, waar de heersende klassen buiten schot blijven. Om dan je recht te vinden is heel moeilijk, aldus respondenten.

Ook wordt de “fluwelen” aanpak van witteboordencriminaliteit genoemd als een duidelijk voorbeeld van klassenjustitie. Het ontzien van verdachten in dit soort zaken vindt een respondent een schoolvoorbeeld van klassenjustitie.

Dezelfde respondent geeft aan dat hij het belangrijk vindt om mee te nemen of de beslisser weet dat hij fout zit. Het element bewust/onbewust is dus belangrijk. Als je bewust bezig bent met klassenjustitie, is dat verwijtbaar en een persoon die dit bezigt moet hiervoor worden veroordeeld, aldus deze respondent.

De respondent merkt ook op dat je tunnelvisie krijgt als je steeds met dezelfde mensen en hetzelfde type gedrag geconfronteerd wordt, en dat je dan vanzelf een keer de fout in gaat. Dat vindt hij iets anders dan klassenjustitie: klassenjustitie is willens en wetens iemand benadelen.

Ook is belangrijk dat onbewuste klassenjustitie klinkt als "het overkwam de rechter ook maar" terwijl het in bepaalde zaken om gigantische belangen gaat en rechters mensen bewust kunnen benadelen, hetgeen uitermate verwijtbaar en "platte partijdigheid" is, aldus deze respondent.

Bij tunnelvisie of een onvolledig dossier ligt het niet aan de rechter. Er is juist sprake van klassenjustitie als het wél aan de rechter ligt, aldus een respondent. Nederland is een van de weinige landen waar toewijzing van zaken slecht is geregeld: daar ligt de basis voor dubieuze en partijdige rechtspraak, aldus de respondent. Zolang toewijzing van zaken niet goed aangepakt wordt en wettelijk geregeld is, kan hetzelfde opnieuw gebeuren, aldus deze respondent. Dat is volgens hem een vorm van partijdige rechtspraak.

Ook verwijst de respondent naar nevenfuncties van rechters, zoals rechters die lesgeven op advocatenkantoren terwijl dit niet altijd geregistreerd staat. Ook trekken volgens deze respondent rechters soms zaken naar zich toe. Nederland is ongeveer het enige land waar het zo werkt, aldus deze respondent.

Ook noemt deze respondent het rapport "Integriteit rechterlijke macht".¹³ Dit rapport geeft aan, aldus deze respondent, dat rechters die partijen kennen niet iets incidenteels is, maar dat er sprake is van een "ons kent ons" systeem. Het rapport uit 1996 wordt daarom tot op de dag van vandaag geciteerd als het gaat om voorbeelden van structurele selectiviteit of bevoordeling.

Deze respondent merkt op dat klassenjustitie moeilijk boven tafel te krijgen is, omdat je het niet altijd glashard kunt maken. Hij vult aan dat klassenjustitie als zodanig nooit te bewijzen valt. In een procedure manifesteert het zich vaak in onlogische of opmerkelijke wendingen, onvolledige of onjuiste weergave van feiten en dergelijke zaken die een bepaalde uitspraak dragen en waarover de gedupeerde alleen kan klagen in hoger beroep. En de Procureur-Generaal van de Hoge Raad zal nooit ingaan op klachten betreffende de uitspraak, aldus deze respondent.

Een andere respondent geeft aan te herkennen dat het moeilijk is dit soort gevallen van klassenjustitie hard te maken. "Dit soort dingen kun je heel moeilijk bewijzen als je niet zelf bij dat gesprek op de golfbaan aanwezig bent." Rechters zullen het ontkennen en zeggen dat ze het zelf niet doen en het ook in hun omgeving niet zien. Maar als je goed kijkt wie er allemaal bij betrokken was, zie je toch: dit kan niet anders dan klassenjustitie zijn.

Deze respondent geeft ook aan dat hij onze definitie van klassenjustitie goed vindt en erachter kan staan. Maar om klassenjustitie te bewijzen, dat is heel erg moeilijk. Je kunt bijna niet aantonen dat het er is, omdat het wordt ontkend. Je kunt wel de vraag stellen waarom rechters de feiten niet willen zien en, volgens de respondent, aantoonbare leugens accepteren. Deze respondent geeft net als andere

¹³ In 1996 publiceerde de stichting Wetenschappelijk Onderzoek Rechterlijke Macht (WORM), opgericht door enkele verontruste burgers, het rapport Integriteit Rechterlijke Macht (IRM). Dit rapport is nog steeds te raadplegen op de website van de stichting Sociale Databank Nederland: <http://www.sdn.nl/irm.htm>. Zie ook Kuitenbrouwer, F. (2001, 19 oktober). De etter en de rechter. NRC. Geraadpleegd van <https://www.nrc.nl/nieuws/2001/10/19/de-etter-en-de-rechter-7561736-a1314529>.

respondenten aan dat de rechtspraak in hoger beroep niet ingaat op klachten hieromtrent en verwijst naar de onafhankelijkheid van rechters.

De respondent merkt op dat “als je er geen camera op zet en geen audio-opname maakt, (...) het niet [kunt] bewijzen.” “Maar je kunt het wel heel aannemelijk maken.” En er zijn volgens deze respondent voorbeelden die wijzen “in de richting van” klassenjustitie.

Hieronder bespreken we kort een aantal voorbeelden van vermeende klassenjustitie die deze kritische burgers aandroegen. Vervolgens gaan we in op de vraag of klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen systematisch of incidenteel voorkomt, naar de mening van deze kritische burgers, en welke verklaringen zij voor klassenjustitie zien.

Aangedragen casuïstiek

De vraag "Komt klassenjustitie voor in de strafrechtketen in Nederland?" wordt door de burgers die wij spraken met een volmondig "ja" beantwoord. De voorbeelden die zij met ons deelden geven hier een concrete invulling en anekdotische onderbouwing van. Wij staan in dit deel van het rapport daarom kort stil bij deze ingebrachte casuïstiek en verwijzen nadrukkelijk naar het eerder gemaakte voorbehoud omtrent de onderzoeksmethoden die in dit rapport zijn gehanteerd.

Een respondent noemt een geval dat in de doofpot is gestopt waarin de politiek zich volgens hem schuldig maakte aan klassenjustitie. Over dit geval is geschreven door Follow the Money.¹⁴ Een multimiljonair werd veroordeeld tot twee jaar gevangenisstraf voor fraude. Die man heeft nooit een gevangenis van binnen hoeven zien, aldus de respondent. “De toenmalige minister van Justitie heeft er opdracht toe gegeven dat hij in vrijheid is gesteld”. “Dat is 10 jaar later naar buiten gekomen en toen is de verdachte definitief in vrijheid gesteld. Er is gratie verleend in strijd met de grondwet”, aldus de respondent. “Dit is het toppunt van klassenjustitie: je bent veroordeeld door de Hoge Raad, en de minister van Justitie zorgt ervoor dat je je straf niet hoeft uit te zitten.”

Een andere zaak die door deze respondent wordt aangedragen is het meergranenbrood-onderzoek van de Consumentenbond uit 1992. Daarbij werd een bon opgevoerd van een aankoop die nooit was gedaan. Er was dus sprake van valsheid in geschrifte, aldus de respondent. Toen daarvan aangifte werd gedaan, wilden politie en Openbaar Ministerie in eerste instantie wel vervolgen, maar is dit later door hogerhand tegengehouden, aldus de respondent. De zaak werd geseponeerd wegens gebrek aan bewijs. Diverse kranten hebben over de zaak bericht.¹⁵

Deze casus is, volgens deze respondent, illustratief voor wat vaker gebeurt: aanvankelijk “gaat het goed” (d.w.z. misstanden worden opgepakt), totdat het op een hoger niveau terechtkomt, waar wordt ingegrepen en zaken worden tegengehouden. Omdat er in de meergranenbrood-zaak veel op het spel stond, moest een en ander achter gesloten deuren blijven, aldus de respondent. Dat kon volgens de respondent gebeuren, doordat de betrokken rechters en OM-functionarissen bijbanen hadden bij de Consumentenbond. Bovendien zat de president van de Hoge Raad in de Raad van Commissarissen van de Consumentenbond, aldus de respondent. “Ook is de Consumentenbond een gezaghebbend

¹⁴ Zie <https://www.ftm.nl/tag/eddydekroes>. De kwestie kwam boven water door een artikel in Quote. Ook Peter R. de Vries schreef over de kwestie.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld <https://www.nrc.nl/nieuws/2000/03/25/consumentenbond-misleidt-consument-7487846-a531952>.

instituut met positie in SER. Dat er louches zaken spelen mag om deze redenen niet aan het licht komen". Wat bij dit soort zaken ook een rol speelt, is dat grote ondernemingen tot aan de Hoge Raad door kunnen procederen, terwijl kleine ondernemers dat niet kunnen omdat ze dan allang failliet zijn. Het gaat er ook om wie de grootste broek aan heeft en wie het best kan intimideren, aldus de respondent.

Dezelfde respondent noemt ook het voorbeeld van rechters met zwart geld, een zaak waarmee hij naar de FIOD is gegaan. In een zogenoemde zwarte boekhouding (d.w.z. een boekhouding met notities en facturen zonder BTW-nummer en volgnummer) kwamen onder meer advocaten, notarissen en ook een rechter voor. De respondent zocht hierover contact met de FIOD en heeft deze instantie ook gesproken. "Ondanks gedane toezeggingen bleef het stil." Via een brief aan de toenmalige staatssecretaris van Financiën heeft de respondent hierover nog contact gehad met de Secretaris-Generaal van het ministerie van Financiën, "maar die ontkende op weinig vriendelijke, intimiderende toon zelfs mijn contact met de FIOD." De boekhouding is daarna volgens de respondent op dringend verzoek van de "eigenaar" vernietigd. De respondent gaf aan dat naar zijn mening meerdere rechters bijverdienen en hun werkzaamheden verzwijgen. Bovendien merkte de respondent op dat in deze casus de behandelend rechter niet vervolgd is. Niemand binnen de Raad voor de rechtspraak is in staat gebleken om deze rechter terug te fluiten, aldus de respondent.

Een andere respondent beschrijft een eigen ervaring over het betalen van alimentatie, waarin bleek dat de tegenpartij onder ede had gelogen over het samenwonen en over het hebben van een relatie. Deze zaak werd geseponeerd en een artikel 12 Sv-klacht werd afgewezen, omdat een van de betrokkenen (een hooggeplaatst persoon uit het bedrijfsleven) kennelijk connecties had binnen justitie, volgens deze respondent.¹⁶

Een andere casus komt uit de bloembollensector waarin ondernemers in die sector failliet zouden zijn gegaan door onterechte rapportages, een zichzelf dekkend systeem, waarin grote financiële instellingen een belangrijke rol zouden spelen, en waarin het moeilijk is om je recht te vinden, aldus verschillende respondenten die wij spraken.

In het door de respondenten ingebrachte verhaal zijn verschillende bloembolbedrijven onterecht failliet gegaan. Ook hebben de slachtoffers in valse rapporten de schuld kregen van zaken die ze niet hadden gedaan. Een ontlastend tegenrapport werd daarbij genegeerd, aldus de respondenten. De bank waarmee ze daarover in conflict raakten vertrouwde erop, aldus onze respondenten, dat de bloembollentelers hun gelijk niet zouden krijgen in de rechtbank. "Er is nergens toezicht op: niet op rechters, niet op de keuringsdienst, etc. En de slachtoffers krijgen steeds de schuld." "Toen we naar de FIOD gingen zei men daar dat we nooit aangifte hadden gedaan, wat niet klopte". Uiteindelijk kwam er uit deze zaak een sepotbericht en de respondenten zijn ervan overtuigd dat "het van hogerhand allemaal gestopt wordt".

Wat deze respondenten het ergste vinden is dat zij overal de schuld van kregen. Toen zij klachten hebben ingediend bij de president van de rechtbank dat er bollen verduisterd waren, werden die klachten ongegrond gevonden, want "ze kunnen niet treden in rechterlijke uitspraken". "Dat zie je steeds gebeuren. Er is dus totaal geen toezicht op de rechter-commissarissen. Aangiftes helpen niet, want ze doen daar standaard niks mee, terwijl ze dat wel beloven", aldus onze respondenten. "Er

¹⁶ Zie ook <https://revu.nl/artikel/3690/liegen-voor-de-rechter-loont-klassenjustitie-in-nederland>.

wordt dus voor tientallen miljoenen verduisterd in die faillissementen, en dat is allemaal bewijsbaar." "De bloembollensector is een kleine wereld, die netwerken helpen elkaar en vallen elkaar niet af." "Met een heel groot aantal aangiftes is niks gedaan. Daar worden geen argumenten bij gegeven."

Een van deze respondenten geeft ook aan dat er gestolen is en dat dat volgens hem onder het strafrecht valt, maar dat er door de rechtbank werd gezegd "dat het civiel was". In de desbetreffende zaak zijn, aldus de respondent, aangiftes gedaan en werd er onterecht niet vervolgd, terwijl dat wel was toegezegd. Ook zijn er persoonlijke faillissementen geregeld op basis van kostenveroordelingen in vonnissen waarvan de onjuistheid aan alle kanten afdruipt, aldus de respondenten. "Je weet dat je je recht hebt, je zoekt je recht, maar je krijgt elke keer nul op rekest."

Komt het incidenteel of systematisch voor?

De burgers die wij in het kader van ons onderzoek spraken droegen dus verschillende casussen aan die naar hun mening van belang zijn voor het begrijpen en doorgronden van klassenjustitie in de strafrechtketen. Vervolgens is hen gevraagd of zij denken dat dit soort kwesties incidenteel of systematisch voorkomen in Nederland.

Een respondent merkt op dat dit soort dingen vaker gebeuren, in het bijzonder bij zaken waarmee grote belangen en reputaties gemoeid zijn. "Zodra de reputatie aangetast dreigt te worden, sluiten de rijen zich". De grote partijen die bij dergelijke zaken betrokken zijn zien de uitspraak dan ook vaak "met vertrouwen tegemoet", aldus deze respondent. "Daar zit met name de klassenjustitie. Er is vaak enkel sprake van selectieve verontwaardiging, maar het wordt amper aangepakt".¹⁷ De respondent geeft aan dat bij dit soort misstanden het niet gaat om één individu dat op een bepaalde manier handelt, maar dat de "baas" en/of "het systeem" er ook vaak van weet.

Een andere respondent geeft aan dat ondanks dat hij zelf een heel indringende casus heeft meegemaakt, hij er niet zeker van kan zijn dat dit systematisch optreedt, maar dat het wel heel aannemelijk is dat "als je in zo'n Rotaryclub of op zo'n golfbaan een rechter als vriendje hebt en je komt ooit in de problemen, je dat kan regelen," aldus deze respondent.

Andere respondenten geven aan moeilijk in te kunnen schatten of dit soort zaken systematisch voorkomen in Nederland.

Welke verklaringen worden gegeven voor klassenjustitie?

De respondenten wijzen erop dat personen van statuus die de fout in gaan niet op het matje worden geroepen. Er is volgens hen sprake van klassenjustitie in Nederland, maar er zou worden gedaan alsof dit niet het geval is, "omdat de betrokkenen anders een probleem hebben". Volgens een van hen blijven bijvoorbeeld rechters buiten schot en mag kritische reflectie niet worden toegepast, waardoor misstanden buiten de openbaarheid blijven. Dat er "verkeerde types" rondlopen, ook binnen justitie, is volgens hem een gegeven. Wat hij kwalijk vindt, is dat er "niets gebeurt om daar paal en perk aan te stellen, omdat het systeem onfeilbaar moet zijn" en omdat het afbreukrisico "voor eenieder te groot

¹⁷ Hierover is in de jaren 90 gerapporteerd door de Telegraaf en Ruijs schrijft er ook over in zijn boek *We zien u wel in de rechtszaal* en, over zaken in de medische sfeer, *Medische missers* (beide niet wetenschappelijk en niet gericht op het strafrecht).

[is] om het echt aan te kaarten". Net als een andere respondent geeft hij aan dat, wanneer justitie-actoren die de fout in gaan veroordeeld zouden worden, er een voorbeeld wordt gesteld, wat een mogelijke oplossing voor klassenjustitie zou kunnen zijn. In het verlengde hiervan kan het niet-veroordelen van dergelijke justitie-actoren worden gezien als mogelijke verklaring voor het in stand blijven van klassenjustitie.

Wat volgens een van deze respondenten verder een rol speelt bij klassenjustitie, is dat de betrokken justitie-actoren (zoals rechters en advocaten) elkaar van vroeger kennen, bijvoorbeeld uit hun studententijd. Hij betwijfelt of zij dit van elkaar kunnen scheiden wanneer ze elkaar jaren later tegenkomen in de rechtszaal. Hij wijst daarnaast op de rol van grote advocatenkantoren met advocaten die tevens rechter zijn en/of die oud-kantoorgenoten in de rechtbank hebben.

Ook wijst deze respondent erop dat, wanneer men zaken waarin sprake is geweest van klassenjustitie reconstrueert, het steeds gaat om gevallen waarin een grote reputatie op het spel staat en waarin de betrokkenen connecties hebben. Grote partijen, zoals verzekeringsmaatschappijen, hebben veel te verliezen in termen van geld en reputatie. Doordat er grote belangen op het spel staan, is klassenjustitie volgens hem niet op te lossen en is het iets van alle tijden en plaatsen.

Een respondent die zijn zaak verloor geeft in dit kader aan dat een ex-rechter tegen hem had aangegeven dat zijn zaak in Amsterdam (in plaats van Maastricht, waar de zaak werd behandeld) glansrijk zou zijn geslaagd. "Je kunt je zaakjes in Maastricht op de golfclub doen." "De verdachte stond op de golfbaan, zat in de Rotary, zat in de financiële wereld, en had connecties met directeurs van alle grote banken". De respondent denkt dat hij ook connecties had binnen het OM en de rechtspraak.

Dezelfde respondent merkt op dat rechters gevoelig zijn voor personen met een hoge functie die welbespraakt zijn en zich een goede advocaat kunnen veroorloven, ook als die personen iets onterecht ontkennen. "Dat helpt gewoon."

Een andere respondent merkt op dat aangiften zijn geseponeerd tegen corrupte rechters en corrupte raadsheren van een van de Nederlandse gerechtshoven. Die zijn op een belachelijke manier geseponeerd, aldus de respondent. Verder noemt hij een rechter die altijd alle artikel 12 Sv-procedures tegen de staat af zou serveren. Ook curatoren zouden in artikel 12 Sv-zaken volgens hem altijd in het gelijk gesteld worden: "In de artikel 12-zaken krijgen de curatoren altijd gelijk. Alle feiten die je als gedupeerde aanvoert negeren ze gewoon. De leugens die de curatoren aanvoeren worden voor waar aangenomen. Processen-verbaal worden vervalst." Ze hebben zittingen stiekem opgenomen en transcripties laten maken om een verzoek in te dienen om het proces-verbaal te herzien, maar dat gebeurt volgens deze respondent nooit. "De feiten worden genegeerd, ook in cassatie. Je bent dus altijd kansloos." Volgens respondenten zijn oorzaken voor het waargenomen onrecht dat er sprake is van een heel nauw netwerk, waarin iedereen elkaar de bal toespeelt en waarin sprake is van vriendjespolitiek.

Ook wordt door een enkele respondent gewezen op de gelegenheid die de dief maakt. "Een rechter wordt geselecteerd door mensen die fouten kunnen maken, wordt onafhankelijk verklaard, en kan vonnissen maken die nooit gecontroleerd worden ook al rammelt het aan alle kanten. De rechtspraak is de enige organisatie die geen controle kent. "

Conclusies

Dit hoofdstuk geeft een duidelijke impressie van het type casuïstiek dat de door ons geïnterviewde kritische burgers aandroegen. Onze rapportage betreft geen uitvoerige reconstructies van de verschillende casussen; daarover zijn reeds verschillende andere rapportages verschenen.¹⁸ We verwijzen dus nadrukkelijk naar diverse andere bronnen waarin nadere informatie over de verschillende casussen te vinden is.¹⁹

Wij beschrijven hier de ervaringen van de kritische burgers die wij spraken in het kader van dit onderzoek. De ervaringen van de respondenten die wij spraken zijn hun ervaringen, het betreft hun verhaal en daarmee hun kant van het verhaal. Wij hebben in dit rapport nadrukkelijk niet aan waarheidsvinding kunnen doen en niet aan hoor en wederhoor kunnen doen van de verschillende partijen die in de gesprekken genoemd werden en die hier beschreven worden. Wij geven dus geen oordeel over de correctheid van de aangedragen casuïstiek. We wijzen bovendien nadrukkelijk op de methodologische moeilijkheid van het goed interpreteren van zelfrapportages (Van den Bos, 2019, 2021). Dit rapport heeft dus een duidelijke disclaimer waar ons onderzoek wel en niet uitspraken over kan doen. Wij hopen het belang én de aandachtspunten van ons onderzoek duidelijk beschreven te hebben. In Hoofdstuk 8 komen we hierop terug.

Wat opvalt is dat de kritische burgers die wij spraken een vrij eenduidige definitie hanteren van klassenjustitie, waarbij zij deze term opvatten als hoge heren die worden ontzien. Dit is een belangrijk onderdeel van onze definitie van klassenjustitie, maar deze groep legt hier meer recht toe recht aan de nadruk op. Een les die wij hieruit trekken is dat het goed is om academische of beleidsdefinities van klassenjustitie zo goed als mogelijk aan te laten sluiten bij het alledaags taalgebruik (zie ook Hoofdstuk 3).

De burgers die wij spraken zijn verder duidelijk van mening dat klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland voorkomt. Wel merkten sommigen op dat klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland heel moeilijk te bewijzen is, maar wel aannemelijk lijkt. De casussen waarover wij in de gesprekken met de burgers hoorden, dienen in onze opvatting op zijn minst tot alertheid te leiden voor het vóórkomen en voorkómen van klassenjustitie (zie ook Hoofdstuk 4).

Enkele kritische burgers geven duidelijk aan dat de incidenten die zij hebben ervaren te vaak voorkomen om slechts incidenten te zijn. Andere burgers, die ook heel indringende ervaringen hebben, lijken terughoudender om te concluderen dat klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland systematisch in plaats van incidenteel voorkomt (zie ook Hoofdstuk 5).

Verschillende verklaringen voor het (voort)bestaan van klassenjustitie zoeken onze kritische burgers in zaken die overeenstemmen met wat wij in Hoofdstuk 6 bespraken. Wel is het zo dat de burgerrespondenten vaker wezen op het systemische karakter van klassenjustitie, dat wil zeggen dat het systeem klassenjustitie in Nederland in stand houdt.

¹⁸ Zie bijvoorbeeld de (niet-wetenschappelijke en met name op het privaatrecht gerichte) publicaties van Ruijs en de website "Wat u niet in de kranten leest."

¹⁹ Zie bijvoorbeeld het (niet-wetenschappelijke) boek van Smit (2016). *De liegende rechter. De Zaak Westenberg: Het hele verhaal*.

Bij deze conclusies maken wij het voorbehoud dat ons onderzoek stoelt op kwalitatieve data, uit literatuur (soms ook niet-wetenschappelijke literatuur) en in dit hoofdstuk in het bijzonder uit verhalen van enkele kritische burgers. De nodige slagen om de arm moeten daarom in acht worden genomen bij het interpreteren en duiden van deze bevindingen. Desalniettemin denken wij dat dit anekdotische bewijs een goede aanvulling biedt op de inzichten uit de interviews en focusgroepgesprekken die wij met personen voerden die vanuit hun professie bij de strafrechtketen in Nederland betrokken zijn en waar de nadruk in dit rapport op ligt (zie Hoofdstuk 3 t/m 6). In het volgende hoofdstuk gaan wij in op algemene conclusies en aanbevelingen op basis van de bevindingen en op de suggesties voor vervolgonderzoek.

8. Conclusies en aanbevelingen

Inleiding

Dit verkennende, kwalitatieve onderzoek richt zich op eventuele klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland. Het gaat in op de vragen wat klassenjustitie is, of het voorkomt, hoe vaak het voorkomt en wat daarvoor mogelijke verklaringen zijn. In Hoofdstuk 1 en Hoofdstuk 2 wordt beschreven hoe het onderzoek, dat plaatsvond naar aanleiding van een Tweede Kamermotie (TK 2018/2019, 35 000 VI, nr. 53), was opgezet en hoe het werd uitgevoerd. Het laatste onderzoek naar klassenjustitie verscheen 22 jaar geleden (Rovers, 1999). Dit onderzoek van Rovers is als vertrekpunt van onderhavig onderzoek gehanteerd.

Hoofdstuk 3 en andere onderdelen van dit rapport gaan in op wat we leren uit de beschikbare literatuur over (deelaspecten van) klassenjustitie (incl. Rovers, 1999). Daarnaast zijn bevindingen afkomstig uit interviews en focusgroepgesprekken met personen die beroepshalve betrokken zijn bij de strafrechtketen in Nederland in dit onderzoek meegenomen. Ook voerden we gesprekken met enkele kritische burgers die zich nauw betrokken voelen bij dit onderwerp. Tot slot zijn (tussentijdse) bevindingen in iedere fase van het onderzoek besproken met de breed samengestelde begeleidingscommissie.

In dit laatste hoofdstuk trekken we voor zover mogelijk conclusies over klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland anno 2021. Dat doen we aan de hand van de vragen die centraal stonden in dit rapport: "Wat is klassenjustitie?", "Komt het voor?", "Hoe vaak komt het voor?", en "Waardoor komt het?" Deze vragen, en met name de eerste vraag, stonden centraal in ons literatuuronderzoek en de gesprekken die we voerden met respondenten die beroepshalve bij de strafrechtketen betrokken zijn (Hoofdstuk 3 t/m 6) alsmede de gesprekken die we voerden met (enkele) kritische burgers (Hoofdstuk 7). Voor de meer gedetailleerde bevindingen van dit kwalitatieve onderzoek verwijzen wij naar de desbetreffende hoofdstukken en de conclusiesecties in die hoofdstukken.

Conclusies

Wat is klassenjustitie?

Een belangrijk doel van dit onderzoek was te achterhalen hoe klassenjustitie kan worden gedefinieerd. We concludeerden al een vroegtijdig stadium van ons onderzoek dat de term klassenjustitie op veel verschillende wijzen gehanteerd wordt en van veel verschillende ladingen wordt voorzien. Het is van belang in toekomstige discussies eerst helder te krijgen wat er precies verstaan wordt onder dit begrip omdat het tot nog toe snel verwordt tot een containerbegrip waardoor onduidelijk blijft waar het precies over gaat. Middels dit onderzoek ontrafelen we de term "klassenjustitie" en geven we een bruikbare werkdefinitie die gebruikt kan worden in gesprekken over dit complexe onderwerp. Deze

definitie kan daarmee ook een bijdrage leveren aan de literatuur en beleid en discussievorming op dit gebied.

Op basis van literatuuronderzoek en interviews en focusgroepgesprekken met experts, en door te kijken naar wat er leeft onder burgers en hoe het begrip in het alledaags taalgebruik wordt gehanteerd, komen we tot de onderstaande definitie:

Klassenjustitie is selectieve rechtspleging die iemand illegitiem benadeelt wanneer die persoon niet tot de heersende klasse behoort en illegitiem bevoordeelt wanneer die persoon wel tot de heersende klasse behoort. Deze vormen van benadeling of bevoordeling kunnen illegitiem zijn op grond van het recht en/of door burgers als illegitiem worden ervaren. Vormen van bevoordelende en benadelende klassenjustitie kunnen zowel op directe als indirecte en zowel op bewuste als onbewuste wijze tot stand komen en kunnen systematisch of incidenteel van aard zijn.

Het gaat in dit rapport dus om illegitieme vormen van selectiviteit in de strafrechtketen die op verschillende manieren tot stand kunnen komen (direct of indirect, bewust of onbewust) en systematisch of incidenteel van aard kunnen zijn. Deze definitie van klassenjustitie omvat veel componenten (bevoordelende en benadelende, directe en indirecte, bewuste en onbewuste, en systematische en incidentele vormen van selectiviteit), maar spitst zich met name toe op illegitieme vormen van selectiviteit. In het bijzonder ervaren illegitimiteit komt uit dit onderzoek naar voren als een belangrijk onderdeel van wat ervaren wordt als klassenjustitie.

Komt klassenjustitie voor in de Nederlandse strafrechtketen?

In Hoofdstuk 4 rapporteerden wij over literatuuronderzoek en interviews en focusgroepgesprekken met professionals uit de wetenschap, de advocatuur, het Openbaar Ministerie (inclusief Functioneel Parket), de Politie (inclusief FIOD), de Rechtspraak en de Reclassering. Met deze onderzoeksdeelnemers bespraken we of klassenjustitie een rol speelt in de wet- en regelgeving, voorfase, opsporing, vervolging, berechting en executie. Ook bespraken we het domein van rechtsbijstand.

Door verschillende, maar lang niet alle, respondenten werd geconcludeerd dat in voorfasen van de strafrechtketen, waar sprake is van een grote discretionaire bevoegdheid, klassenjustitie kan optreden. Deze vorm van illegitieme selectiviteit richt zich in benadelende zin op personen uit een laag sociaal-economisch milieu en uit minderheidsgroeperingen. Illegitieme selectiviteit richt zich in bevoordelende zin op personen uit een hoog sociaal-economisch milieu en de meerderheidscultuur. Dit kan bijvoorbeeld transactiepraktijken in grote financiële zaken betreffen.

Omgekeerd kan het overigens ook zo zijn dat hoge bomen juist veel wind kunnen vangen. Dat wil zeggen dat ook het tegenovergestelde plaatsvindt, namelijk het vervolgen van personen met een zichtbare positie in de maatschappij om zo een voorbeeld te stellen.

We concluderen op basis van de interviews en literatuur dat het aannemelijk is dat belangrijke aspecten van klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland voor kunnen komen. We tekenen hierbij aan dat klassenjustitie aantonen erg moeilijk is. Wij zijn hier in ons kwalitatieve onderzoek dan

ook niet in geslaagd. Verschillende professionele en burgerrespondenten beaamden deze belangrijke aantekening. We komen hier bij de suggesties voor toekomstig onderzoek op terug.

Het mogelijk voor kunnen komen van sommige aspecten van klassenjustitie in onze strafrechtketen vergt de aandacht van professionals in de Nederlandse strafrechtketen. Veel van de geïnterviewde professionals gaven al duidelijk blijk van betrokkenheid met het onderwerp en gaven aan hier als individu maar ook als beroepsgroep alert op te zijn.

Verder geven sommige van de geïnterviewde professionals expliciet aan dat klassenjustitie níet voorkomt in de strafrechtketen in Nederland. Als onderzoekers onderschrijven wij deze stellige constatering niet. Wij zien het wel als een indringend signaal van professionals die naar eer en geweten hun professie uitoefenen en zich niet herkennen in de geluiden dat zij willens en wetens onderscheid maken. Hierbij wijzen wij erop dat ook op zich legitiem bedoelde vormen van selectiviteit onbedoeld zouden kunnen uitmonden in ongewenste uitkomsten. Hier moeten beleidsmakers, professionals in de strafrechtketen en wetenschappers bedacht op zijn, ook als er gewerkt wordt vanuit duidelijk goede bedoelingen.

Hoe vaak komt klassenjustitie voor in de Nederlandse strafrechtketen?

Aangezien we eerder constateerden dat het aannemelijk is dat aspecten van klassenjustitie voor kunnen komen in de Nederlandse strafrechtketen is de vervolgvraag hoe vaak dit dan gebeurt. Zoals we in Hoofdstuk 5 aangaven, kunnen we aan de hand van de literatuur en de interviews geen eenduidig of zeker antwoord geven op de vraag naar de prevalentie van klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen. Sommige professionals zien geen enkele aanwijzing voor klassenjustitie. Anderen zien aanwijzingen voor incidentele vormen van klassenjustitie, terwijl weer anderen aangeven dat dit regelmatig gebeurt. Een enkeling geeft aan dat dit zelfs onderdeel van het systeem lijkt te zijn. Maar de meeste van de door ons gesproken professionals geven aan dat doelbewuste klassenjustitie die bedoeld is om mensen op illegitieme wijze te bevoordelen of te benadelen zich in de Nederlandse strafrechtspleging niet voordoet.

Met nadruk merken wij op dat, op basis van ons kwalitatieve onderzoek, niet met zekerheid conclusies kunnen worden getrokken over de prevalentie van klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen. Uitspraken over de frequentie waarmee klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland voorkomt kunnen op basis van het hier voorliggende onderzoek niet worden gedaan.

Wat zijn verklaringen voor klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland?

Uit de literatuur en de gesprekken met de professionals komen diverse verklaringen voor mogelijke klassenjustitie naar voren waar de strafrechtketen alert op moet zijn en haar voordeel mee kan doen. In Hoofdstuk 6 bespraken we verklaringen die wijzen op het draaien van productie en beperkingen qua capaciteit en op een relatief grote discretionaire ruimte. Ook bespraken we de mogelijke rol van vooroordelen, stereotypen en discriminatie. Communicatieprocessen (interactie tussen justitiabele en justitie-actor, de manier waarop justitiabelen zich tijdens zittingen presenteren) en kennis over en herkenning van de leefwereld van verdachten werd ook genoemd, evenals de aandachtspunten bij

risicotaxatie-instrumenten. Ook werd gewezen op praktische onmogelijkheden, waarbij standaardpraktijken voor ongelijkheid kunnen zorgen (zoals het niet opleggen van taakstraffen aan niet-Nederlandstaligen), en op de relatief kleine wereld waarin professionals elkaar en elkaars manier van kijken goed kennen. De rol van grote belangen en processen omtrent verantwoording en controle werd tevens besproken. En door sommige respondenten werd stilgestaan bij het alert zijn op een mogelijke rol van politieke afhankelijkheid van justitie-actoren.

Belangrijk is dat de door professionals geopperde verklaringen voor mogelijke klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland *mogelijke* verklaringen zijn. Veel respondenten brainstormden in het kader van ons onderzoek over mogelijke menselijke en systemische processen waar ze alert op willen zijn, zonder daarmee aan te geven dat deze zaken daadwerkelijk voorkomen in Nederland.

Het is tot slot nuttig om verklaringen voor klassenjustitie in de strafrechtketen voortaan te onderscheiden in cognitieve verklaringen, motivationele verklaringen en verklaringen op systeemniveau. Cognitieve verklaringen voor klassenjustitie wijzen op denkprocessen van mensen. Deze verklaringen komen bijvoorbeeld naar voren in opmerkingen van respondenten over vooroordelen, stereotypen en discriminatie. Dit speelt ook een rol in het wel/niet herkennen van overwegingen en de leefwereld van verdachten. Motivationele verklaringen wijzen vaker op bewuste, gemotiveerde selectiviteit. Verklaringen op systeemniveau hebben betrekking op het strafrechtelijk systeem. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan capaciteitsgebrek en praktische onmogelijkheden in het kader van de strafoplegging.

Wat vinden de geïnterviewde kritische burgers ervan?

De inzichten opgedaan uit het bestuderen van wetenschappelijke en grijze literatuur en interviews en focusgroepgesprekken met professioneel bij de Nederlandse strafrechtketen betrokken respondenten werden in Hoofdstuk 7 aangevuld met gesprekken met enkele burgers die aan hebben gegeven in grote mate betrokken te zijn bij het onderwerp.

Met nadruk vermelden wij dat dit een groep van onderzoeksdeelnemers betreft die zeker geen representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking vormt. Ook betreft dit deel van het onderzoek de verhalen van de betrokken burgers. Wij hebben in dit rapport niet aan waarheidsvinding kunnen doen omdat het onderzoek daar geen ruimte voor bood. We doen dus geen uitspraken over de correctheid van de aangedragen casuïstiek. De ervaringen die geïnterviewde burgers met ons deelden vormen wel een interessante illustratie van hoe het begrip klassenjustitie gezien en gehanteerd wordt door in ieder geval een aantal burgers in Nederland en hebben dus een bepaalde functie in dit rapport.

De burgers die wij spraken hanteerden veelal een eenvoudiger definitie van het begrip klassenjustitie, kort samengevat als "de hoge heren worden ontzien". Zij waren van mening dat klassenjustitie heel moeilijk is aan te tonen, maar (hoogst)waarschijnlijk wel voorkomt in de strafrechtketen in Nederland. Op dit punt waren ze duidelijk uitgesprokener en negatiever dan de professionals die we in het kader van dit onderzoek spraken.

Ook over de mate waarin klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen voorkomt is in ieder geval een aantal van onze burgerrespondenten van mening dat het vaker voorkomt dan dat beroepshalve bij de keten betrokken personen denken. Onderkend wordt echter dat dit niet hard te maken is.

Klassenjustitie komt, naar de mening van de burgerrespondenten, niet alleen voort uit cognitieve denkprocessen van justitie-actoren, maar ook uit gemotiveerd gedrag dat onderdeel kan zijn van een zichzelf onvoldoende corrigerend systeem.

Suggesties voor vervolgonderzoek

Duidelijk is dat naast de conclusies die uit dit onderzoek volgen, ook aandachtspunten benoemd moeten worden voor een nader begrip van het weerbarstige onderwerp van mogelijke klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen. Hieronder benoemen wij de belangrijkste punten van aandacht, die elk op zich idealiter in vervolgonderzoek bestudeerd worden:

1. De term "klassenjustitie" heeft verschillende betekenissen in de literatuur en bij verschillende personen die wij spraken. Wij hebben een werkdefinitie ontworpen die verschillende componenten waar de term uit is opgebouwd, waaronder illegitimiteit, benadrukt. Het verdient aanbeveling om normatief en empirisch onderzoek te verrichten naar de bruikbaarheid van deze definitie en de componenten die hiervan onderdeel zijn. In het bijzonder is normatief en empirisch onderzoek aangewezen naar illegitimiteit, hoe breed of nauw "klasse" moet worden opgevat en of er een nader onderscheid moet worden aangebracht tussen bijvoorbeeld "bovenklasse," "middenklasse" en "precariaat" in discussies over klassenjustitie. Ook de rol van benadeling en bevoordeling en de mate van (on)bewustheid en (in)directheid verdient onderzoek.
2. Het verdient aanbeveling om nauwkeurig onderzoek te verrichten naar mogelijke situaties van klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland. Dit onderzoek dient door reconstructie van dossiers en andere informatie aan waarheidsvinding te doen, iets wat ons rapport niet heeft nagestreefd en niet heeft gedaan. De in dit rapport aangeleverde casuïstiek is belangwekkend, denken wij, maar nadrukkelijk anekdotisch van aard. Vervolgonderzoek gericht op representativiteit en waarheidsvinding is aangewezen.
3. Ook dient er nauwkeurig onderzoek te worden uitgevoerd naar hoe vaak klassenjustitie voorkomt in de strafrechtketen in Nederland. Dit onderzoek dient precieze, kwantificerende methoden te omvatten en dient te worden uitgevoerd onder gehele populaties of representatieve steekproeven waarmee de frequentie goed kan worden aangegeven. Het onderzoek dient idealiter uit te monden in een onderbouwd inzicht in de vraag of er sprake is van incidentele of meer systematische vormen van mogelijke klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland.
4. Voorts bevelen wij aan om nauwkeurig onderzoek te verrichten naar verklaringen waarom klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland voor zou kunnen komen. Dit onderzoek dient cognitieve, motivationele en systeemverklaringen van klassenjustitie te onderscheiden. Het onderzoek is idealiter zowel kwalitatief als kwantitatief van aard. Kwalitatief onderzoek kan, voortbordurend op onderhavig onderzoek, gericht zijn op uitgebreide inventarisatie van verschillende narratieven over klassenjustitie onder representatieve groepen van personen

die beroepshalve betrokken zijn bij de strafrechtketen en onder verschillende representatieve groepen in de Nederlandse samenleving, waaronder kritische en niet-kritische burgers. Kwantitatief onderzoek kan bijvoorbeeld veldexperimenten betreffen, waarmee wordt nagaan of dossiers van personen met een bepaalde achtergrond een andere behandeling in bepaalde onderdelen van de strafrechtketen krijgen dan mensen met een andere achtergrond (vgl. Andriessen e.a., 2010, 2015).

5. Het onderzoek waarvan dit rapport verslag doet, betreft een brede kwalitatieve verkenning van het fenomeen klassenjustitie. Toekomstig onderzoek kan zich richten op concrete beslismomenten en praktijken in de strafrechtketen om na te gaan of en waar er daarbij sprake is van illegitieme selectiviteit ten aanzien van personen die behoren tot een bepaalde klasse (zie bijvoorbeeld Rovers, 1999). Beslismomenten of praktijken die interessant zijn om nader te onderzoeken zijn bijvoorbeeld de beslissing voorafgaand aan het opleggen van voorlopige hechtenis of andere momenten waarop er sprake kan zijn van relatief grote discretionaire bevoegdheid.
6. Ook vormen van selectiviteit in de strafrechtketen die in principe goed bedoeld en als legitiem te rechtvaardigen zijn kunnen mogelijkwerwijs tot ongewenste resultaten leiden. Onderzoek dient na te gaan of bijvoorbeeld *self-fulfilling prophecies* en zelfversterkende *feedback loops* optreden in de strafrechtketen in Nederland en aldus tot ongewenste stapeleffecten kunnen leiden, waarbij een benadeling in een van de eerdere fasen doorwerkt in latere fasen van de strafrechtketen en er aldus een cumulatief effect kan optreden.
7. Gegeven het voorliggende rapport en de toenemende aandacht voor klassen- en andere verschillen in de samenleving verdient het aanbeveling om het vervolgonderzoek naar eventuele klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen te combineren met andere aspecten van klassenverschillen in de samenleving en met andere mogelijke vormen van klassenjustitie in bijvoorbeeld andere rechtsgebieden zoals het civiel recht en het bestuursrecht.
8. Instigeer landenvergelijkend onderzoek, zodat de bevindingen opgedaan in Nederland kunnen worden geplaatst in de context van andere West-Europese landen en andere landen in de wereld.

Aanbevelingen

Wij bevelen het volgende aan:

1. De conclusies en suggesties voor vervolgonderzoek uit dit rapport over te nemen.
2. Gegeven het voorliggende rapport en de toenemende aandacht voor klassen- en andere verschillen in de samenleving is aandacht voor mogelijke klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen gewenst voor iedere persoon die beroepshalve is betrokken bij de strafrechtketen in Nederland.
3. In discussies over klassenjustitie worden verschillende definities en opvattingen over klassenjustitie en (cognitieve, motivationele en systeem-) verklaringen over het begrip (en aanpalende begrippen) door elkaar gebruikt. Dit kan leiden tot spraakverwarring en miscommunicatie in beleid, onderzoek en maatschappelijke debatten. Het scherp uit elkaar houden van verschillende begrippen, en onderdelen daarvan, bevordert een helderdere

communicatie en maakt een scherpere analyse van klassenjustitie mogelijk. Toekomstig beleid, onderzoek en maatschappelijke discussie dient hier haar voordeel mee te doen.

4. Klassenjustitie behelst illegitieme vormen van selectiviteit in de strafrechtketen. De focus in beleid, onderzoek en maatschappelijk debat dient daarom gericht te zijn op de vraag wat wel en niet legitiem handelen is. Dit is geen eindoplossing, maar verheldert de vele discussies rondom het onderwerp klassenjustitie wel. Uit diverse wetenschapsgebieden en beleidsreflecties is het nodige bekend over legitimiteit van handelen. Daar valt ook het nodige over te zeggen en te discussiëren, en dat is precies wat dit rapport beoogt.
5. Klassenjustitie zoals hier gedefinieerd kan ook onbewuste en indirecte (incidentele) vormen van selectiviteit betreffen die desalniettemin de aandacht behoeven. Organisaties dienen zich hiervan bewust te zijn en hun personeel attent op te (blijven) maken. Overwogen kan worden dit te doen laten aansluiten bij ontwikkelingen om diversiteit te bevorderen bij verschillende justitie-organen en andere onderdelen van de Nederlandse samenleving.
6. Bewustwording van mogelijke klassenjustitie (en haar verschillende onderdelen) is hierbij misschien wel de belangrijkste aanbeveling. Bewust zijn van, nadenken over, attent zijn op, menselijke en systemische processen die ongewenst zijn maar toch voor kunnen komen is immers een opdracht van elke betrokken justitie-actor en organisatie. Het vóórkomen van klassenjustitie in de strafrechtketen in Nederland kan hierdoor worden voorkómen.

Bijlagen

1. Begeleidingscommissie

De begeleidingscommissie bij het onderzoek bestond uit de volgende leden:

- prof. mr. Gerard Mols (voorzitter) (hoogleraar strafrecht Universiteit Maastricht)
- dr. Leontien van der Knaap (WODC)
- dr. Suzanne van den Braak (WODC)
- mr. Nur Albayrak (Min J&V)
- mr. Herman Mensen (Min J&V)
- dr. Anchrit Wille (universitair hoofddocent Instituut Bestuurskunde, Universiteit Leiden)
- dr. Gwen van Eijk (universitair docent, criminoloog Erasmus Universiteit Rotterdam)
- dr. Ben Rovers (zelfstandig onderzoeker)

2. Respondenten

Wetenschap:

- Kelk, C. (Constantijn)
- Rovers, B. (Ben)
- Van Eijk, G. (Gwen)
- Van Lent, L. (Leonie)
- Van Kampen, P.T.C. (Petra)
- Van Wingerden, S.G.C. (Sigrid)

Advocatuur:

- Barensen, J. (Jouko)
- Coffi, N.R. (Nigel)
- De Bruijn, V.J.C. (Vincent)
- Den Blanken, M. (Max)
- Rense, J.F. (Francien)
- Schimmel, M. (Michiel)
- Tieman, B. (Bo)
- Vis, J.T.E. (Tim)

Openbaar Ministerie (inclusief Functioneel Parket) (FP):

- Bosch T.M. (Thomas) (FP)
- Kardol, C.D. (Dorien)
- Knol, H. (Herman)
- Meulmeester, J.H. (Jan-Hendrik)
- Mul, J.M. (Jasper) (FP)
- Ten Kate, W.J.B. (Warner)
- Van der Laan, M. (Marije)
- Van der Werff, J.H. (Henk) (FP)
- Van Leeuwen, C. (Cheryl)

Politie (inclusief FIOD):

- Analbers, R.E.B. (Raymond)
- Boerkamp, R. (Ruben)
- Duister, A. (André)
- Franken, E. (Eric) (FIOD)
- Hanrath, M.A. (Marjan)
- Hertgers, C.W.M. (Martin)
- Koolen, J.L. (Jasper)
- Kwakman, A.J. (Albert Jan) (FIOD)
- Van Amerongen, W.C. (Wim)

- Van der Laan, F.J. (Franca)
- Van de Meerakker, T.J.C. (Theo) (FIOD)
- Van den Hazel, B. (Bessel)
- Van Hoorn, J. (Jaco)
- Vis, M. (Martine)

Rechtspraak:

- De Weerd, L.M.G. (Leonard)
- Scheffers, A. (Annemarie)
- Valckx, E. (Esther)
- Van de Water, R. (Ronny)
- Weerkamp, W. (Willy)

Reclassering:

- Leurdijk, J. (Josien)
- Swennenhuis, R. (Raymond)
- Van der Zwet, L. (Laura)

Kritische burgers:

- Groot, P. (Piet)
- Laan, C. (Cees)
- Peters, T. (Toon)
- Ruijs, P.P.M. (Paul)
- Sijm, T. (Tim)
- Visser, W.P.M. (Wim)
- Zijlstra, H. (Hessel)

3. Topic list verkennende interviews

Vooraf

- Bedanken
- Doel (deel)onderzoek uitleggen
 - komen tot definitie en afbakening begrip klassenjustitie
 - inventariseren mogelijke oorzaken en verklaringen
 - inventariseren bronnen (literatuur en experts)
- Inhoud en duur interview

Topics

- Wat moet volgens u worden verstaan onder het begrip “klassenjustitie”?
- Wat vindt u van het eventueel vervangen van het begrip “klassenjustitie” door “systematische selectiviteit in de strafrechtketen waardoor bepaalde sociale klassen worden bevoor- of benadeeld”?
- Kent u relevante casuïstiek waarin sprake is van klassenjustitie/selectiviteit?
- In welke fasen van de Nederlandse strafrechtspleging, en bij welke actoren/organen binnen de strafrechtspleging, zou volgens u mogelijk sprake kunnen zijn van klassenjustitie/selectiviteit?
- Wat zijn mogelijke fenomenen, tendensen of thema's die raken aan klassenjustitie/selectiviteit?
- Zouden volgens u indirecte en directe selectiviteit resp. onbewuste en bewuste selectiviteit allemaal binnen de definitie van klassenjustitie/selectiviteit moeten vallen?
- Welke selectiecriteria (verband houdend met klasse) spelen volgens u (mogelijk) een rol?
- Wat vindt u van het eventueel vervangen van het begrip “klasse” door “bepaalde groepen in de maatschappij”?
- Vindt u dat etniciteit als grond voor klassenjustitie/selectiviteit in ons onderzoek moet worden meegenomen (bijvoorbeeld etnisch profileren door de politie)?
- Bent u bekend met mogelijke oorzaken van of verklaringen voor het bestaan van klassenjustitie/selectiviteit?
- Heeft u suggesties voor relevante literatuur?
- Heeft u suggesties voor experts die wij over dit onderwerp zouden kunnen interviewen?
- Heeft u nog overige suggesties of opmerkingen?

Afsluiting

- Bedanken
- Aanbieden toezenden gespreksverslag t.b.v. eventuele aanvullingen of wijzigingen
- Aanbieden terugkoppeling onderzoeksbevindingen t.z.t.

4. Topic list verkennende focusgroep

Vooraf (10 min)

- Welkom
- Kennismaking
- Toelichting doel bijeenkomst
 - een check van de (volledigheid en werkbaarheid van de) definitie en de matrix
 - het invullen van de matrix aan de hand van mogelijke voorbeelden

We zouden graag casuïstiek ophalen, die we vervolgens in fase 3 kunnen voorleggen aan ketenpartners.
- Huishoudelijke mededelingen
 - Chatham house rules
 - Krijgen verslag toegestuurd ter feitelijke check
 - Rolverdeling begeleiders
 - Naam respondenten in bijlage: toestemming vragen (ook m.b.t. interview)
 - Wijze van gebruiken bevindingen (geanonimiseerd)
 - Leden begeleidingscommissie aanwezig maar als expert en niet als lid begeleidingscommissie
 - Verder verloop project
 - Eindtijd

Topics

- **Toelichting definitie en matrix** (van tevoren toesturen) (30 min)
 - Mogelijkheid tot stellen feitelijke vragen
 - Reactie op definitie en matrix
 - Kunt u zich vinden in de gekozen dimensies en de beschrijving daarvan:
 - Direct/indirect
 - Bewust/onbewust
 - Legitiem/illegitiem
 - Kunt u zich vinden in onze definitie van klassenjustitie?
- **Voorbeelden noemen per cel** (40 min)
 - Spontane inventarisatie
 - Kunt u voorbeelden noemen van klassenjustitie/selectiviteit? (feitelijk)
 - En waar zou u die plaatsen? (conceptueel)
 - Is deze selectiviteit legitiem/illegitiem en waarom?
 - Geholpen inventarisatie
 - Wij kunnen indien nodig voorbeelden voorleggen
 - Laten plaatsen in matrix
- **Klassenjustitie in strafrechtketen** (15 min) (als *recap* op wat we gehoord hebben)

- In welke fasen van de Nederlandse strafrechtspleging, en bij welke actoren/organen binnen de strafrechtspleging, ziet u m.n. signalen van klassenjustitie/selectiviteit?
- Wat voor signalen?
- Waar ziet u duidelijke/sterkste signalen?
- Waar ziet u zwakke signalen?
- **Mogelijke oorzaken** (15 min) (indien tijd)
 - Bent u bekend met mogelijke oorzaken van of verklaringen voor het bestaan van klassenjustitie/selectiviteit?
 - Welke hypothesen heeft u t.a.v. mogelijke oorzaken van klassenjustitie?

Afsluiting (10 min)

- Heeft u **suggesties voor professionals** (bijv. advocatuur, politie, rechters, OM, reclassering) met zicht op deze materie?
- Heeft u nog overige suggesties of opmerkingen?
- Bedanken
- Aanbieden toezenden gespreksverslag t.b.v. eventuele aanvullingen of wijzigingen
- Aanbieden terugkoppeling onderzoeksbevindingen t.z.t.

5. Topic list verdiepende interviews

Vooraf

- Bedanken
- Onszelf voorstellen
- Doel onderzoek uitleggen
 - Definieren en afbakenen begrip klassenjustitie
 - Inventariseren voorbeelden/casuïstiek/ervaringen klassenjustitie en andere vormen van selectiviteit
 - Inventariseren mogelijke oorzaken en verklaringen
- Inhoud en duur interview
- Aankondigen dat gespreksverslag desgewenst kan worden toegestuurd t.b.v. feitelijke check
- Wijze van gebruik bevindingen toelichten (geanonimiseerd)
- Toestemming vragen voor vermelden naam en functie (checken) respondent in bijlage

Topics

Associaties en definitie

- Wat zijn uw associaties bij het begrip “klassenjustitie”?
- Wat vindt u van onze definitie?
 “Klassenjustitie is selectieve rechtspleging die iemand illegitiem benadeelt wanneer die persoon niet tot de heersende klasse behoort en illegitiem bevoordeelt wanneer die persoon wel tot de heersende klasse behoort. Deze vormen van bevoordeling of benadeling kunnen illegitiem zijn op grond van het recht en/of kunnen door burgers als illegitiem worden ervaren. Vormen van bevoordelende en benadelende klassenjustitie kunnen zowel op directe als indirecte en zowel op bewuste als onbewuste manieren tot stand komen.”

Voorbeelden/casuïstiek/ervaringen

- Kunt u voorbeelden/casuïstiek/ervaringen noemen m.b.t. klassenjustitie en andere vormen van selectiviteit?
 - Kan zowel gaan om het eigen ketenonderdeel als de andere ketenonderdelen
- Hoe zou u deze voorbeelden/casuïstiek/ervaringen duiden in termen van legitieme/illegitieme selectiviteit, directe/indirecte selectiviteit, bewuste/onbewuste selectiviteit, en incidentele/systematische selectiviteit?
- In welke fasen van de Nederlandse strafrechtspleging, en bij welke actoren/onderdelen binnen de strafrechtspleging, ziet u m.n. signalen van klassenjustitie en andere vormen van selectiviteit?
 - Wat voor signalen?
 - Waar ziet u duidelijke/sterke signalen?

- Waar ziet u zwakke signalen?

Verklaringen/oorzaken

- Wat zijn volgens u mogelijke oorzaken van of verklaringen voor het bestaan van klassenjustitie en andere vormen van selectiviteit?

Recap/afrondend

- Is er, volgens u, sprake van klassenjustitie in Nederland?

Afsluiting

- Heeft u suggesties voor andere professionals met zicht op deze materie of literatuur?
- Heeft u nog overige suggesties of opmerkingen?
- Bedanken
- Schetsen vervolg van het onderzoek
- Aanbieden toezenden gespreksverslag t.b.v. feitelijke check
- Aanbieden terugkoppeling onderzoeksbevindingen t.z.t.

6. Topic list verdiepende focusgroepen

Vooraf (10 min)

- Welkom
- Kennismaking
- Kort herhalen doel onderzoek
- Toelichting doel focusgroep
 - Inventariseren associaties bij het begrip “klassenjustitie” (ook als check op onze eigen definitie)
 - Inventariseren voorbeelden/casuïstiek/ervaringen klassenjustitie en andere vormen van selectiviteit
 - Inventariseren mogelijke verklaringen/oorzaken klassenjustitie en andere vormen van selectiviteit
- Huishoudelijke mededelingen
 - Chatham house rules
 - Rolverdeling begeleiders
 - Respondenten krijgen indien gewenst verslag toegestuurd ter feitelijke check
 - Wijze van gebruik bevindingen (geanonimiseerd)
 - Toestemming vragen voor vermelden namen en functies respondenten in bijlage
 - Eindtijd

Topics

- **Associaties begrip “klassenjustitie” (30 min)**
 - Associaties respondenten ophalen
 - Eigen definitie voorleggen

“Klassenjustitie is selectieve rechtspleging die iemand illegitiem benadeelt wanneer die persoon niet tot de heersende klasse behoort en illegitiem bevoordeelt wanneer die persoon wel tot de heersende klasse behoort. Deze vormen van bevoordeling of benadeling kunnen illegitiem zijn op grond van het recht en/of kunnen door burgers als illegitiem worden ervaren. Vormen van bevoordelende en benadelende klassenjustitie kunnen zowel op directe als indirecte en zowel op bewuste als onbewuste manieren tot stand komen.”
 - Gelegenheid voor reacties op en eventuele vragen over definitie
- **Voorbeelden/casuïstiek/ervaringen klassenjustitie en andere vormen van selectiviteit (40 min)**
 - Spontane inventarisatie
 - Voorbeelden/casuïstiek/ervaringen ophalen bij respondenten
 - Kan gaan om zowel het eigen ketenonderdeel als de andere ketenonderdelen
 - Respondenten op elkaar laten reageren

- Voorbeelden/casuïstiek/ervaringen afpellen
 - Legitieme/illegitieme selectiviteit
 - Directe/indirecte selectiviteit
 - Bewuste/onbewuste selectiviteit
 - Incidentele/systematische selectiviteit
 - Eventueel: geholpen inventarisatie
 - Voorbeelden voorleggen en vragen in hoeverre respondenten deze herkennen
- **Mogelijke oorzaken (15 min)**
 - Wat zijn volgens u mogelijke oorzaken van of verklaringen voor het bestaan van klassenjustitie en andere vormen van selectiviteit?
- **Klassenjustitie in strafrechtketen (15 min)** (als *recap* op wat we gehoord hebben)
 - In welke fasen van de Nederlandse strafrechtpleging, en bij welke actoren/onderdelen binnen de strafrechtpleging, ziet u m.n. signalen van klassenjustitie en andere vormen van selectiviteit?
 - Wat voor signalen?
 - Waar ziet u duidelijke/sterke signalen?
 - Waar ziet u zwakke signalen?
 - Is er, volgens u, sprake van klassenjustitie in Nederland?

Afsluiting (10 min)

- Heeft u suggesties voor andere professionals met zicht op deze materie of literatuur?
- Heeft u nog overige suggesties of opmerkingen?
- Bedanken
- Schetsen vervolg van het onderzoek
- Aanbieden terugkoppeling onderzoeksbevindingen t.z.t.

7. Zoekproces literatuuronderzoek

Zoektermen gehanteerd in fase 1 van het onderzoek (oriënterende fase):

Rij 1 (vormen van selectiviteit):

- Klassenjustitie
- Bevoordeling
- Benadeling
- Selectiviteit
- Selectie
- Selectief
- Onderscheid
- Etnisch profileren
- Ongelijke behandeling

Bovenstaande zoektermen zijn steeds gebruikt in combinatie met alle onderstaande zoektermen:

Rij 2 (onderdelen strafrechtketen):

- Rechtssysteem
- Strafrecht
- Rechters
- Politie
- Openbaar Ministerie
- Gevangenis
- Reclassering
- Wetgeving
- Regelgeving
- Justitie

Aanvullende zoektermen gehanteerd in de aanvullende fase (fase 2) van het onderzoek:

Rij 3 (klassenkenmerken):

- Sociaal-economische status
- Inkomen
- Werkloos
- Opleiding
- Etniciteit
- Rechtspersonen
- Effect demografische kenmerken

Deze aanvullende zoektermen (rij 3) zijn gebruikt in combinatie met de termen “klassenjustitie”, “selectiviteit”, en “onderscheid” (rij 1) samen met alle termen uit rij 2.

Gezocht is binnen de volgende zoekmachines: Google, Google Scholar, en Picarta. Bij het verkennende literatuuronderzoek in fase 1 zijn alle drie deze zoekmachines meegenomen. Bij het aanvullende literatuuronderzoek in fase 2 zijn alleen Google en Google Scholar meegenomen, omdat zoeken met Picarta geen aanvullende resultaten opleverde. Telkens zijn de eerste tien pagina's met zoekresultaten geraadpleegd en is literatuur meegenomen van na 1999 (toen het rapport van Rovers verscheen, waarop het huidige onderzoek voortbouwt).

Daarnaast is gezocht naar mediaberichten en parlementaire stukken. Hierbij is alleen gezocht op de term "klassenjustitie" met gebruikmaking van bronnen van de afgelopen drie jaar (juni 2017-juni 2020). Geraadpleegde databases zijn LexisNexis en officiële bekendmakingen.nl. Qua media zijn naast (kwaliteits)kranten (Volkskrant, NRC, Trouw, FD, AD, Telegraaf) ook de nieuwssites nos.nl en nu.nl meegenomen in de zoektocht.

Literatuur

Wetenschappelijke literatuur

Algemene Rekenkamer (2012). *Prestaties in de strafrechtsketen*. Den Haag: Algemene Rekenkamer. Geraadpleegd van <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2012Z02533&did=2012D05600>.

Allport, G.W. (1979). *The nature of prejudice* (25e druk). Reading, MA: Addison-Wesley. (Oorspronkelijke uitgave 1954)

Amnesty International (2013a). *Proactief politieoptreden vormt risico voor mensenrechten. Etnisch profileren onderkennen en aanpakken*. Geraadpleegd van <https://www.amnesty.nl/actueel/proactief-politieoptreden-leidt-tot-discriminatie-in-nederland>.

Amnesty International (2013b). *Gelijkheid onder druk: de impact van etnisch profileren*. Geraadpleegd van <https://www.amnesty.nl/actueel/etnisch-profileren-aanpakken-is-in-het-belang-van-iedereen>.

Andriessen, I., Ent, B. van der, Linden, M. van der & Dekker, G. (2015). *Op afkomst afgewezen. Onderzoek naar discriminatie op de Haagse arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., Hoegen Dijkhof, J., Torre, A. van der, Berg, E. van der, Pulles, I., Iedema, J. & Voogd-Hamelink, M. de (2020). *Ervaren discriminatie in Nederland II*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., Nievers, E., Faulk, L. & Dagevos, J.M. (2010). *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Aronson, E., Wilson, T.D. & Sommers, S.R. (2021). *Social psychology* (10e druk). Harlow, UK: Pearson.

Asperen de Boer, C.M.I. van & Duijvenbode, M. van (2014). Schikkingscultuur in fraudezaken ondermijnt de rechtsontwikkeling. *Nederlands Juristenblad*, 2014(10), 641-646.

Asperen de Boer, C.M.I. van & Duijvenbode, M. van (2015). Openheid in schikkingspraktijk OM. *Nederlands Juristenblad*, 2015(1), 21-23.

Bargh, J. (1994). The four horsemen of automaticity: Awareness, efficiency, intention, and control in social cognition. In R.S. Wyer, Jr. & T.K. Srull (red.), *Handbook of social cognition* (2nd. ed., pp. 1-40). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Beckers, J.J.H. (2016). *Tussen ideaal en werkelijkheid. Een empirische studie naar de strafrechtelijke aanpak van organisatiecriminaliteit in Nederland*. Proefschrift, Erasmus Universiteit Rotterdam.

Beetham, D. (1991). The normative structure of legitimacy. In D. Beetham (red.), *The legitimation of power: Issues in political theory* (pp. 64-99). London: Palgrave.

Bock, R.H. de (2015). Grip op kwaliteit. Een model voor inhoudelijke kwaliteit van rechterlijke beslissingen. In R.H. de Bock, P.J.P.M. van Lochem & R.A.J. van Gestel, *Kwaliteit als keuze: Kwaliteit(sbeoordeling) van rechtspraak, wetgeving en rechtswetenschappelijk onderzoek*. Preadviezen Nederlandse Juristen-Vereniging (pp. 27-139). Deventer: Wolters Kluwer.

Boeije, H. (2010). *Analysis in qualitative research*. Los Angeles: Sage.

Boon, A., Dorp, M.V. & Boer, S.D. (2018). Oververtegenwoordiging van jongeren met een migratieachtergrond in de strafrechtketen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 60(3), 268-288.

Boone, M.M. (2012). *Eigen boeven eerst: Insluiting en uitsluiting in de sanctietoepassing* (inaugurele rede Universiteit Utrecht). Den Haag: Eleven International Publishing.

Bos, K. van den (2019). *Waarom mensen radicaliseren: Hoe waargenomen onrechtvaardigheid radicalisering, extremisme en terrorisme aanwakkert*. Amsterdam: Prometheus.

Bos, K. van den (2021). *Inleiding empirische rechtswetenschap*. Den Haag: Boom Juridisch.

Bos, K. van den & Brenninkmeijer, A.F.M. (2013). Het fundamentele sociale dilemma: Hoe kunnen we personen en instituties die macht over ons hebben vertrouwen? *Tijdschrift Conflicthantering*, 2013(1), 7-11.

Boutellier, H. & Lünemann, K.D. (2007). Burgers over rechters: Over de beleving van de rechtspraak. *Rechtstreeks*, 2007(1), 45-62.

Bovenkerk, F. (2003). Over de oorzaken van allochtone misdaad. In F. Bovenkerk, M. Komen & Y. Yesilgöz (red.), *Multiculturaliteit in de strafrechtspleging* (pp. 29-58). Den Haag: Boom Juridisch.

Bovenkerk, F. (2009). *Etniciteit, criminaliteit en het strafrecht* (afscheidsrede Universiteit Utrecht, Utrecht). Den Haag: Boom Juridisch.

Bovens, M., Dekker P. & Tiemeijer, W. (2014). *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Braam, I.M. (2016). *Toezicht op schikkingsafspraken met rechtspersonen: De compliance monitor binnen het Nederlandse strafrecht*. Weert: Celsius.

Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.

Bunt, H.G. van de (1992). Selectiviteit in strafrechtelijke organisaties. In *Studieboek rechtssociologie Open Universiteit Heerlen* (pp. 1-13). Heerlen: Open Universiteit.

Bunt, H.G. van de (2000). Aan het eind van de keten. De strafexecutie stiefmoederlijk bedeed. *Justitiële Verkenningen* 26(4), 10-18.

Cankaya, S. (2012). *De controle van marsmannetjes en ander schorriemorrie*. Den Haag: Boom Lemma.

Çankaya, S. (2015). De politieke surveillance van ras en etniciteit. In L. Gunther Moor, J. Janssen, M. Easton & A. Verhage (red.), *Etnisch profileren en interne diversiteit bij de politie*. Cahiers Politiestudies 35 (pp. 13-33) Antwerpen: Maklu.

Devine, P.G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(1), 5-18.

Dijck, G. van (2020). Algoritmische risicotaxatie van recidive: Over de Oxford Risk of Recidivism tool (OxRec), ongelijke behandeling en discriminatie in strafzaken. *Nederlands Juristenblad*, 2020(25), 1784-1790.

Dijck, G. van (2020). Naschrift. *Nederlands Juristenblad*, 2020(28), 2059-2060.

Ecoma-Verstege, D. & Wingerden, S.G.C. van (2009). Ook de mondelinge motivering van de straftoemingsbeslissing laat te wensen over. *Proces: Tijdschrift voor strafrechtspleging*, 88(1), 36-46.

Edelman, M. (1964). *The symbolic uses of politics*. Chicago: University of Illinois Press.

Eijk, G. van (2011). Klassenverschillen in Nederland: Percepties, ontkenning en moraliteit. *Sociologie*, 7(3), 248-269.

Eijk, G. van (2015). Sociaaleconomische ongelijkheid en het strafrecht: Aanzet tot discussie. *Proces: Tijdschrift voor Strafrechtspleging*, 94(5), 282-287.

Eijk, G. van (2017). Hoe scoort Bernie Madoff op de RISC? Pleidooi voor klasse-sensitieve risicotaxatie van boordloze daders en witteboorden daders. In R.H.J.M. Staring, Swaaningen, R. van & Wingerde, C. G. van (red.), *Over de muren van stilzwijgen: Liber amicorum Henk van de Bunt* (pp. 241-254). Den Haag: Boom Criminologie.

Elchardus, M. (2012). Onderwijs als (nieuwe) sociale scheidslijn. In B. Völker & M. Elchardus (red.), *De sociale klasse voorbij: Over nieuwe scheidingslijnen in de samenleving* (pp. 35-84). Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Elias, N. & Scotson, J.L. (1994). *The established and the outsiders: A sociological enquiry into community problems* (2e druk). London: Sage Publications.

Engbersen, G.B.M., Custers, G., Glas, I. & Snel, E. (2019). *Maasstad aan de monitor: De andere lijstjes van Rotterdam*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken en Erasmus Universiteit Rotterdam.

Engbersen, G.B.M., Leun, J.P. van der & Boom, J. de (2007). The fragmentation of migration and crime in the Netherlands. *Crime and Justice*, 35(1), 389-452.

Forgas, J.P., Williams, K.D. & Laham, S.M. (red.) (2005). *Social motivation: Conscious and unconscious processes*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Frissen, P., Hart, P. 't, Hoog, J. de, Oorschot, K. van & Chin-A-Fat, N. (2014). *Governance in de rechtspraak*. Den Haag: Sdu (WODC).

Güvercin, M., Oryan Abkenar, S., Jong, S. de & Woude, M.A.H. van der (2020, september). Hoe kleurenblind is Vrouwe Justitia? *Novum*, 41(5), 14-17. Geraadpleegd van <http://novummagazine.nl/nieuws/150-hoe-kleurenblind-is-vrouwe-justitia>.

Haijer, F.A. & Sikkema, E. (2018). Amerikanisering van corruptiebestrijding: Buitengerechtelijke afdoening en andere tendensen in de handhaving van anticorruptiewetgeving. *Tijdschrift voor Bijzonder Strafrecht en Handhaving*, 2018(2), 68-77.

Hough, M., Jackson, J., Bradford, B., Myhill, A. & Quinton, P. (2010) Procedural justice, trust and institutional legitimacy. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 4(3), 203-210.

Huijnk, W. & I. Andriessen (red.) (2016). *Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huls, F.W.M., Schreuders, M.M., Horst-Van Breukelen, M.H. ter & Tulder, F.P. van (2001). *Criminaliteit en Rechtshandhaving 2000*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Jennissen, R. (2017). Trends in de overrepresentatie van jongens en jongemannen met een Marokkaanse achtergrond in de verdachtenstatistiek. *Justitiële Verkenningen*, 43(1), 50.

Kraats, K. van der (2012). Een dag in de psychiatrie. *Trema: Tijdschrift voor de Rechterlijke Macht*, 2012(4), 135-136.

Kremer, M., Bovens, M.A.P., Schrijvers, E. & Went, R. (red.) (2014). *Hoe ongelijk is Nederland?* Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Kuppens, J., Bremmers, B., Brink, E. van den, Ammerlaan, K. & Ferwerda, H.B. (2011). *Onder het oppervlak: Een onderzoek naar ontwikkelingen en (a)select optreden rond preventief fouilleren*. Amsterdam: Reed Business.

Kutateladze, B., Andiloro, N., Johnson, B. & Spohn, C.C. (2014). Cumulative disadvantage: Examining racial and ethnic disparity in prosecution and sentencing. *Criminology*, 52, 514-551.

Landman, W. & Kleijer-Kool, L. (2016). *Boeven vangen. Een onderzoek naar proactief politieoptreden*. Amersfoort: Twynstra Gudde.

Landman, W. & Sollie, H. (2018). *Tegengaan van etnisch profileren: Een internationale literatuurstudie naar effecten van interventies*. Amersfoort: Twynstra Gudde.

- Leerkes, A. & Bezemer, W. (2018, 28 september). *Etnische ongelijkheid in de strafrechtketen is een blinde vlek*. Geraadpleegd van <https://www.socialevraagstukken.nl/etnische-ongelijkheid-in-de-strafrechtketen-is-een-blinde-vlek/>.
- Leerkes, A., Groeneveld, P. & Martinez, R. (2018). Etnische paradoxen. *Sociologie*, 13(2-3), 165-196.
- Leun, J.P. van der & Woude, M.A.H. van der (2013). De Nederlandse veiligheidscultuur als katalysator voor etnisch profileren? *Tijdschrift voor Cultuur en Criminaliteit*, 3(2), 123-136.
- Leun, J.P. van der & Woude, M.A.H. van der (2014). Etnisch profileren in Nederland: Wat weten we nou echt? *Tijdschrift voor de Politie*, 14(7), 23-28.
- Leun, J.P. van der & Woude, M.A.H. van der (2014). Kleurenblind de criminaliteit te lijf? *Proces: Tijdschrift voor Strafrechtspleging*, 93(1), 24-31.
- Levi, M. (1987). *Regulating fraud: White-collar crime and the criminal process*. Londen: Routledge/Tavistock.
- Lindeman, J.M.W. (2018). Het Openbaar Ministerie in 2018: Het zijn de magistraten die het verschil moeten maken. *Strafblad*, 2018(2), 27-39.
- Maas, M., Legters, E. & Fazel, S. (2020). Professional en risicotaxatie-instrument hand in hand: Hoe de reclassering risico's inschat. *Nederlands Juristenblad*, 2020(28), 2055-2059.
- Malsch, M. (2018). De afnemende rol van de rechtspraak: Is vervanging van de rechter mogelijk en wenselijk? *Justitiële Verkenningen*, 44(4), 49-63.
- Meijers, A. (2018). Klassenjustitie. *Vakblad Sociaal Werk*, 19(5), 37-38.
- Ministerie van Justitie en Veiligheid (2020). *Strafrechtketen 2019: Factsheet strafrechtketenmonitor*. Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid.
- Mooij, M. de, Bloemendal, C., Dieleman, D. & Hakkens-Tuinman, A. (red.) (2018). *Jaarrapport Integratie 2018*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Nelen, J.M. (2005). De strafrechtelijke afdoening van ambtelijke corruptie. *Justitiële Verkenningen*, 31(7), 37-48.
- Nelissen, P.Ph. (2001). Kansarme en kansrijke gedetineerden: Selectiviteit en tweedeling in penitentiaire inrichtingen. *Justitiële Verkenningen*, 27(6), 66-76.
- Nispen, M. van (2019, augustus). De staat van de sociale advocatuur: Een onderzoek onder sociaal advocaten. Den Haag: SP. Geraadpleegd van <https://www.sp.nl/rapport/2019/staat-van-sociale-advocatuur>.

Noyon L. (2017). Visies op legitimiteit. In P. van Berlo, J.P. Cnossen, T.J.M. Dekkers, J.V.O.R. Doekhie, L. Noyon & M. Samadi (red.), *Over de grenzen van de discipline: Interactions between and within criminal law and criminology*. Meijers-reeks no. 281 (pp. 147-165). Den Haag: Boom Juridisch.

Prins, V.E. (2020). *Sensoren, risicoscores en mensenrechten. Een onderzoek naar de mensenrechtenimplicaties van het predictive-policingproject Sensing Mobiel Banditisme in Roermond* (Masterscriptie Universiteit Utrecht, Utrecht). Geraadpleegd van <https://blog.montaignecentre.com/nl/predictive-policing-hoe-groot-is-de-kans-dat-jij-op-een-mobiele-bandiet-lijkt/>.

Raad voor de Rechtshandhaving (2015). *Selectiviteit in het opsporings- en vervolgingsbeleid van het Openbaar Ministerie in Sint Maarten? Een onderzoek naar de invulling van het vervolgingsmonopolie en het opportuniteitsbeginsel*. Sint Maarten: Raad voor de Rechtshandhaving.

Reiman, J.H. (1979). *The rich get richer and the poor get prison: Ideology, class and criminal justice*. New York: Wiley.

Rodrigues, P.R. & Woude, M.A.H. van der (2016). Proactieve politiecontrole en onderscheid naar etniciteit of nationaliteit. *Nederlands Juristenblad*, 2016(32), 2294-2302.

Rovers, B. (1999). *Klassenjustitie. Overzicht van onderzoek naar selectiviteit in de Nederlandse strafrechtketen*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

San, M. van & Leerkes, A. (2001). *Criminaliteit en criminalisering: Allochtone jongeren in België*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Schildmeijer, P. (2015). Inzichten in het proces rondom schikkingen. *Tijdschrift voor de Politie*, 77(9), 18-22.

Schoep, G.K. (2008). *Straftoematingsrecht en strafvorming*. Kluwer: Deventer.

Schuilenburg, M.B. (2016). Predictive policing: De opkomst van een gedachtenpolitie? *Ars Aequi*, 65(12), 931-936.

Schuyt, C.J.M. (1983). *Tussen macht en moraal*. Alphen aan den Rijn: Samsom.

Shotter, J. (1989). Rhetoric and the recovery of civil society. *Economy and Society*, 18, 149-166.

Sikkema, E. & Zanger, W.S. de (2019). Schikken of beschikken? Buitengerechtelijke afdoening van (grote en bijzondere) strafzaken in een gemoderniseerd Wetboek van Strafvordering. *Platform Modernisering Strafvordering*, 2(4), 1-25.

Tata, C. (2007). Sentencing as craftwork and the binary epistemologies of the discretionary decision process. *Social and Legal Studies*, 16(3), 425-447.

Tiemeijer, W. (2017). Wat is er mis met maatschappelijke scheidslijnen? *Verkenningen*, 2017(35). Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Tulder, F. van, Meijer, R., Kalidien, S. & Verkleij, C. (2015). De strafrechtsketen in samenhang. In S. Kalidien & N. de Heer-de Lange (red.), *Criminaliteit en rechtshandhaving 2014: Ontwikkelingen en samenhangen* (pp. 55-64). Den Haag: Boom Juridisch.

Tyler, T.R. (2006a). *Why people obey the law*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Tyler, T.R. (2006b). Psychological perspectives on legitimacy and legitimation. *Annual Review of Psychology*, 57(1), 375-400.

Verhoeven, W.J. (2017). Selectieve werking van rechtsbijstand bij het politiële verdachtenverhoor? In R.H.J.M. Staring, R. van Swaaningen & C.G. van Wingerde (red.), *Over de muren van stilzwijgen: Liber amicorum Henk van de Bunt* (pp. 213-226). Den Haag: Boom Criminologie.

Verschaeren, A.B. & Schoonbeek, N.G.H. (2015). Geschikt en gewogen: Streeft roep om rechterlijke toetsing van transacties doel voorbij? *Tijdschrift voor Bijzonder Strafrecht & Handhaving*, 2015(5), 190-205.

Vetzo, M.J., Gerards, J.H. & Nehmelman, R. (2018). *Algoritmes en grondrechten*. Den Haag: Boom Juridisch.

Völker, B. (2012). Sociale breuklijnen herzien: Een review-essay en een empirische analyse. In B.

Völker & M. Elchardus, *De sociale klasse voorbij. Over nieuwe scheidingslijnen in de samenleving* (pp. 9-34). Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Vrooman, C., Gijsberts, M. & Boelhouwer, J. (2014). *Verskil in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Weenink, D. (2007). De invloed van de etniciteit van jonge verdachten op beslissingen van het openbaar ministerie. *Sociologie*, 3(3), 291-322.

Wermink, H.T., Keijser, J.W. de & Schuyt, P.M. (2012). Verschillen in straftoemeting in soortgelijke zaken: Een kwantitatief onderzoek naar de rol van specifieke kenmerken van de dader. *Nederlands Juristenblad*, 2012(11), 726-733.

Wermink, H.T., Wingerden, S.G.C. van, Wilsem, J.A. van & Nieuwbeerta, P. (2015). *Etnisch gerelateerde verschillen in de straftoemeting*. Research Memoranda 2015-1, Den Haag: Raad voor de rechtspraak.

Wingerde, C.G. van & Bunt, H.G. van de (2016). Geëiste en opgelegde sancties bij de strafrechtelijke afhandeling van georganiseerde criminaliteit. *Tijdschrift voor Criminologie*, 58(2), 19-35.

Wingerden, S. van & Wilsem, J. van (2014). Straffen omvat meer dan gevangenisstraf. De effecten van daderkenmerken op de straftoemeting voor het gehele sanctiepakket. *Tijdschrift voor Criminologie*, 56(1), 3-23.

Yeager, P.C. (1987). Structural bias in regulatory law enforcement: The case of the U.S. Environmental Protection Agency. *Social Problems*, 34, 330-344.

Zeldenrijk, D. (2010). *Je voelt het gewoon: Een onderzoek naar schoolkeuze en segregatie in Amsterdam-Noord*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.

Jurisprudentie

Gerechtshof Den Haag, 9 december 2020, ECLI:NL:GHDHA:2020:2344 (artikel 12 Sv-procedure ING).

Gerechtshof Den Haag, 9 december 2020, ECLI:NL:GHDHA:2020:2347 (artikel 12 Sv-procedure Ralph Hamers).

Tweede Kamermotie

TK 2018/2019, 35 000 VI, nr. 53 (motie Van Nispen).